

VETENSKAP BILDNING TRADITION

AXESS

AXESS MAGASIN NR 3 APRIL 2016 PRIS: 89:-

När staten sviktar

WIDAR ANDERSSON, PATRIK OKSANEN, KARLIS
NERETNIEKS, TOMMY MÖLLER och ANNA DAHLBERG
om det allmännas reträtt.

FRIZON

THOMAS ENGSTRÖM
om den tragiske sluggern
Richard Nixon.

TRADITION

PAULINA HELGESON
om den vassa viktorianen
Ada Leverson.

KRÖNIKA

FREDRIK JOHANSSON
om värdet av att inte lova
för mycket.

INTERPRESS 2804-03

7 388280 408901

RETURVECKA V 21

PÅ AXESS TV.
PÅ AXESS.SE
NÄR DET PASSAR

Se dokumentären om den otroliga samlingen
tidiga färgfotografier från den franska bankiren och
filantropen Albert Kahn som bland annat skickade
fotografer på uppdrag till mer än 50 länder.

ALBERT KAHNS UNDERBARA VÄRLD

BBC-serie i nio delar med start den 17 april.
Varje söndag kl 20.00 på Axess TV - eller på axess.se

Klassisk bildning på

AXESSTV

Vi syndar på nåden

Martin Luther talade gärna om "lag och evangelium" och uttrycket används fortfarande. "Lagen står för vad Gud kräver, evangeliet för vad han skänker", sammanfattar *Nationalencyklopedin*. Det finns frälsning men också påbud att rätta sig efter.

Ibland har begreppsparet tolkats i termer av världsligt och andligt – följ lagen, tro på evangeliet – men den tanken kan, invänder samtidigt många, leda kristna till att bli ängsliga och undfallande inför världens herrar.

Denna diskussion lämnar jag med varm hand över till teologins specialister men jag vågar mig samtidigt på att låna uttrycket och nyttja det i överförd, samhällelig betydelse.

"Lag" blir då det politiska systemets regelverk och förmågan att upprätthålla detsamma. "Evangelium" blir löftet om en ljusare framtid och idéerna om vad som bör göras gemensamt för att ta sig dit. Och i så fall är det min uppfattning att det numera inte fungerar särskilt bra vad gäller vare sig lag eller evangelium.

När jag säger att det är klen beställt med Lagen ska det inte uppfattas som att det råder brist på lagar och förordningar eller lust hos politiker att styra och ställa med människors tillvaro. Sådant har vi gott om. I det småttiga och av intressen begärda finns större handlingskraft än man skulle önska.

BRISTEN LIGGER I DET man kan kalla Lagen med stort L: det som kräver stramhet, långsiktighet och kraft att avstå från den breda vägen. Ett aktuellt exempel är plan- och bostadspolitik, där handlingsförlamning och ansvarsflykt går hand i hand. Man behöver inte vara något utpräglat geni för att förstå att generösa ränteavdrag, negativ styrränta, en planprocess som snarare går ut på att förhindra byggande än på att bygga samt snabbt ökande folkmängd pekar fram emot en perfekt storm inte bara på bostadsmarknaden utan i hela ekonomin. De ansvariga ser och våndas men förmår inte satsa på åtgärder som står i paritet med problemen. De upprätthåller säkerligen lagen enligt alla konstens regler men törs inte satsa på Lag.

Ännu tydligare är den långvariga försummelse av statens hårda kärna som behandlas i temablocket i detta nummer av Axess. Att yttre och inre säkerhet upprätthålls är inte bara angeläget i sig, det också en förutsättning för att allt annat ska fungera över tid. Det mjuka

samhällets utbildning, omsorg och konsumtion vilar på den plattform av stabilitet och förutsägbarhet som den hårda staten upprätthåller – och är därtill beroende av att de egna inslagen av Lag fungerar. Om skolan inte förmår hävda disciplin och arbetsro blir studieresultaten där efter. Om högskolan anpassar kraven efter studenters sjunkande förmåga devalveras högre utbildning på samma sätt som inflation fördärvar penningvärdet.

SVERIGE FUNGERAR SKAPLIGT i mångt och mycket, men vi syndar på nåden och kan inte ta för givet att framtiden blir lika förlåtande som nuet. Försvaret och polisen är underbemannade och underfinansierade och klarar inte sina uppgifter. Vi förmår inte hävda vår nationella integritet på egen hand och har inte skaffat oss säkerhetsgarantier som är värda namnet. Polisen redar bara upp en liten andel av alla de brott som begås och klarar inte att upprätthålla ordningen i ett antal problemområden. På mindre orter känner människor sig övergivna. Det råder delade meningar om ifall läget har försämrats, men det är inte tu tal om att det är för dåligt. Annat prioriteras framför Lagen.

Med politiker som är så sorglösa att de låter detta ske kan man tycka att läget borde vara bättre när det gäller Evangelium. Om ledarna väjer för det kärva och otacksamma är det väl desto mer sannolikt att de ägnar sig åt det uppbyggliga och inspirerande?

Tyvärr tycker jag att det är illa beställt även på denna front. Det är ingen brist på fagra fraser om hur bra allting går eller att Sverige snart ska vara bäst i världen på det ena eller andra. Men skönmålning och fromma förhoppningar är något annat än att skapa möjligheter och uppmuntra människor att ta vara på dem.

Det talas i oändlighet om hur viktigt det är med utbildning, men när hörde man senast en politisk ledare tala om för unga människor hur angeläget det är att de pluggar och anstränger sig och att politiken ansvarar för att denna möda har rimlig chans att få sin belöning? Man suktar efter ekonomisk tillväxt men vad är man beredd att göra för att locka duktigt folk att lämna trygga jobb för att starta eget och skapa växande företag?

Så hur ska vi ha det? Strängare. Mer stimulerande.

PJ Anders Linder

PJ Anders Linder

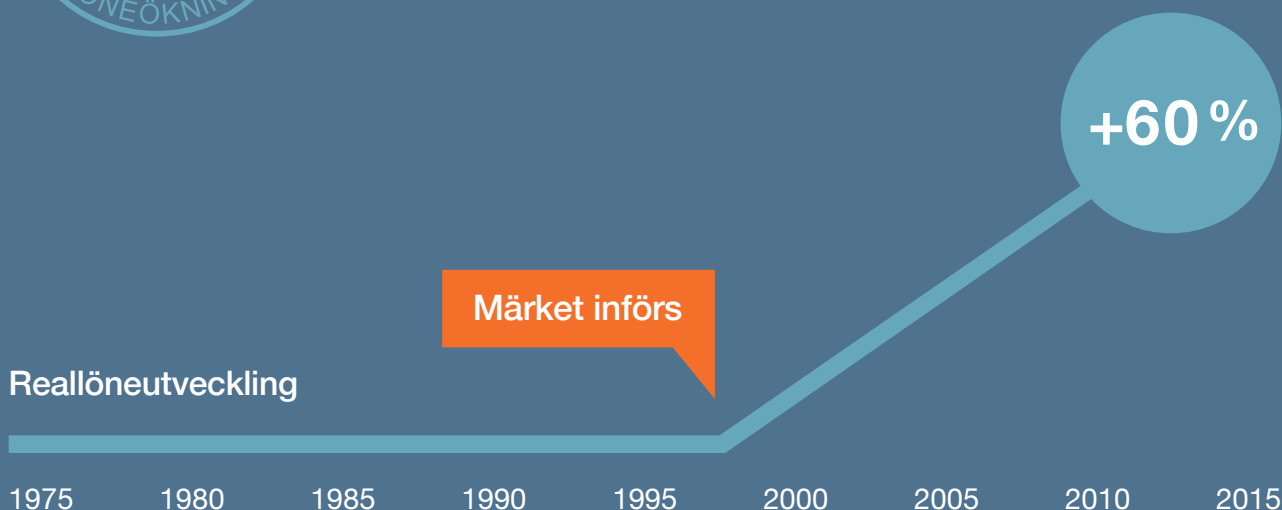
"Sverige lider brist på både Lag och Evangelium."

Hur sätts märket?

Märket är den lönenivå som arbetsgivare och facken inom industrin kommer överens om. Hälften av allt vi producerar i Sverige går på export. Vår förmåga att konkurrera utomlands är avgörande för vårt välstånd.

Därför utgår avtalsförhandlingarna från arbetsgivare och fack inom industrin. De enas om ett märke, en lönenivå, som sätts för att skapa balans. Sedan följer andra branscher märket i sina förhandlingar.

Utan märket riskerar vi en lönespiral som hotar vår internationella konkurrenskraft och jobben i Sverige.

10 SAMHÄLLE

- Krönikor* Thomas Engström förkunnar att allt förändras utom vi själva
Annika Borg gör rent hus med identitetsideologier **10**
- EU* Fredrik Erixon om att Europas höger överger EU **12**
- Public service* Olle Lidbom konstaterar att SR och SVT är ovilliga till omprövningar **14**
- Litauen* Pål Ruin besöker en EU-sponsrad skidbacke **16**
- Forskning* Anne Brynolf slår ett slag för skepsis i forskningen **18**
- I korthet* App för samvetsömna. Slutet på frihetseran? **19**

20 FRIZON

- Thomas Engström porträtterar sluggern Richard Nixon **20**
- Bruce Anderson noterar att Storbritanniens styrande klass numera spottar i glaset **25**
- Bengt G Nilsson fascinerar av myten om prästkungen Johannes och hans kristna rike **28**

32 OPINION

- Malin Norrby vill att biblioteken respekteras.

TEMA: NÄR STATEN SVIKTAR

”

Skulle jag arbeta
som politisk strateg
skulle jag säga till
mina uppdrags-
givare att oron för
säkerhetsvakuumet
är lika viktig att
möta som oron för
välfärden.

Anna Dahlberg, sid 56

36 Från tempel till rövarkulor

Det allmännas värderingar och syften måste försvaras och vårdas. När badhus och bibliotek inte längre är trygga och säkra förlorar de medborgarnas förtroende.

Av Widar Andersson

42 Den stora reträtten

På ort efter ort försvinner grundläggande samhällstjänster. Genom sin centraliseringsiver överger staten människorna. **Av Patrik Oksanen**

46 När kriget kommer

Försvarsmakten är helt beroende av en sårbar informationsteknologi. Hela samhället kan slås ut på några dagar. **Av Karlis Neretnieks**

50 Det är bilden som styr

Partierna blir alltmer inriktade på att vinna val än att genomföra den politik som de tror är bäst. Att värna staten ger ingen röstmaximering. **Av Tommy Möller**

54 ”Staten måste göra comeback”

Anna Dahlberg, politisk redaktör i Expressen, varnar för att staten inte klarar sitt säkerhetsuppdrag och att detta äventyrar tilliten människor emellan.

Av PJ Anders Linder

58 TRADITION

Paulina Helgeson om den spirituella Ada Leverson.

62 CIVILISATION

- Film* Erik Hedling ser Macbeth på bio 62
Litteratur Henrik Nilsson om långsamt skrivande 64
Förlag Charlotta E Lindell om en pigg pingvin 66
Politisk filosofi Svante Nordin om Hobbes återkomst i världspolitiken 68
Film David Andersson om Hitchcock och Truffaut 69
Poesi Katarina O'Nils Franke läser Tranströmer och Christensen 70
Krönika Mauricio Rojas om bra och dåliga nyheter från Latinamerika 71
I korthet Martina Björk hyllar konjunktiven 71

72 RECENSIONER

- Joel Halldorf pläderar för harmonisk samlevnad 73
Thomas Engström uppskattar kalla fakta 77
Carl Rudbeck omvärderar gärna Koranen 79
Astrid Hedin lystrar till en kör av sossar 81
Mats Fält tillsätter en ny kansler 83
Hans-Roland Johnsson umgås med klassiker 85
Göran Wennborg går på museum 87
Bengt E Y Svensson slås av skapelsens skönhet 89
Ruth Lötmarker desarmerar tickande bomber 91
Mark Brolin surfar på en konservativ räkmacka 94
Peter Luthersson ser historia skapas 96

98 SAMTIDEN

Fredrik Johansson ser sig omkring och skakar på huvudet.

AXESS

Axess Magasin är en tidskrift inom humaniora och samhällsvetenskap och utges av Axess Publishing AB.

Chefredaktör och vd:

PJ Anders Linder

Redaktörer: David Andersson,
Jan Söderqvist och Mats Wiklund

Redaktionssekreterare:

Katarina O'Nils Franke

Redaktionsråd: Louise Belfrage,
Niklas Ekdal, Peter Elmlund, Thomas
Gür, Peter Luthersson och Nathan
Shachar

Korrektur: Catharina Lewenhaupt

Redigering: Petter Carnhagen
och Maria Haack

Bildredaktör: Maria Haack

Ansvarig utgivare: Peter Elmlund

Nästa nummer: 17 maj 2016

Annonser: redaktionen@axess.se

Material: Redaktionen tar inte an-
svar för insänt obeställt material.
Den som skickar material till Axess

anses medge elektronisk lagring och
publicering.

Ekonomiansvarig: Linda Bengtsson

Postadress: Jakobsbergsgatan 2, 5 tr.
111 44 Stockholm

E-post: redaktionen@axess.se

Telefon: 08-788 50 50

Omslagsbild: Patrick Persson/TT

Vinjettbilder: Fredrik Tjernström

Porträtteckningar: Johan Patricny

Prenumerationsärenden:

Helår 9 nummer: 674 kr.

Kontakta Pressdata: tfn 08-799 63 31,

e-post: axess@pressdata.se

Typsnitt: Freight (Display,
Sans, Text & Big), Archer

ISSN: 1651-0941

Repro och tryck: Allduplo

Bruce Anderson
Kolumnist i *Spectator*

Widar Andersson
Tidningschef i *Folkbladet*

David Andersson
Författare och redaktör i *Axess*

Wilhelm Behrman
Leg psykolog

Martina Björk
Doktorand i latin vid
Lunds universitet

Annika Borg
Teologie doktor och skribent

Mark Brolin
Författare och
nationalekonom

Anne Brynolf
Läkare och journalist

Patrik Engellau
Författare, nationalekonom
och styrelseordförande för
Stiftelsen Den Nya Valfärden

Thomas Engström
Journalist och författare

Fredrik Erixon
Director vid The European
Centre for International
Political Economy

Mats Fält
Fri skribent inriktad på
internationell politik

Joel Halldorf
Teol dr och lektor vid Teo-
logiska högskolan Stockholm

Astrid Hedin
Lektor vid Globala Politiska
Studier, Malmö högskola

Erik Hedling
Professor i filmvetenskap
vid Lunds universitet

Paulina Helgeson
Litteraturkritiker och
frilansskribent

Fredrik Johansson
Senior partner i Kreab

Hans-Roland Johnsson
Fil dr i franska och forskare
vid Stockholms universitet

Olle Lidbom
Mediechef och
kommunikationsanalytiker
på Norstedts förlagsgrupp

Charlotta E Lindell
Journalist

Peter Luthersson
Fil dr i litteraturvetenskap,
ingår i *Axess* redaktionsråd

Ruth Lötmarker
Fri skribent och fd
lektor i franska vid
Stockholms universitet

Tommy Möller
Professor i statsvetenskap
vid Stockholms universitet

Karlis Neretnieks
Generalmajor och tidigare
rektor för Försvarshögskolan

Bengt G Nilsson
Författare och journalist

Henrik Nilsson
Författare och essäst

Svante Nordin
Professor emeritus i idé-
och lärdoms historia

Malin Norrby
Bibliotekarie och skribent

Patrik Oksanen
Politisk redaktör i
Hudiksvalls Tidning

Katarina O'Nils Franke
Redaktionssekreterare i *Axess*

Mauricio Rojas
Författare och docent i
ekonomisk historia

Carl Rudbeck
Fil dr i litteraturvetenskap

Påhl Ruin
Journalist

Bengt E Y Svensson
Professor emeritus
i teoretisk fysik

Katarina Tracz
Chef för tankesmedjan Frivärld

Göran Wennborg
Fil mag i historia och fil kand
i litteraturvetenskap

Vi vill så väl

I AXESS NR 2/2016 UTNÄMNER Torbjörn Elensky "tredjevärldismen" till en av Sveriges "överideologier" tillsammans med sådana idékoncept som demokratin, feminismen och antirasismen.

Tredjevärldismen är det där med att (med mina ord) u-länderna på något vis är mer rättfärdiga än i-länderna eftersom de senare byggt sitt välstånd på förtryck och utsugning av de förra och att de senare därför har en skuld till de förra. Sveriges anslutning till synsättet började med Olof Palme och har utvecklats genom årtiondena och nu nått nya triumfatoriska höjder exempelvis genom Margot Wallströms feministiska beslut att erkänna Palestina.

DEN SVENSKA TREDJEVÄRLDISMEN innebär att Sverige stadigt står på de svagas sida. Vi är godast. Vi ger mest bistånd. Elensky skriver om "Sveriges särskilda roll som de förtryckta massornas vän... som 'globalt samvete' och 'moralisk stormakt'".

Den stora frågan är som vanligt: varför? Saken är knepig för att inte säga djupt intellektuellt problematisk. Goda människor som ger till fattiga människor har man hört talas om, men detta handlar om

"Den svenska godheten gav mig förstaklassbiljett in i samtidshistorien."

politiker som enat sig om att skänka bort andras, nämligen skattebetalarnas, pengar. Varför tycker politikerna att den hanteringen är så mycket mer intressant än att låta medborgarna få behålla sina pengar?

Därom kan jag ge besked, om herrn så vill, ty jag var med. Jag har jobbat i tio år i den internationella godhetssvängen, närmare bestämt på Sida, UD och i FN. En av mina starkaste och behagligaste upplevelser av den verksamheten var den beundran och respekt man som svensk biståndsbyråkrat alltid fick uppleva i världssammanhangen. Den svenska statliga godheten smittade av sig på dess hantlangare. Får inte påven sin betydelse genom den speciella relationen till Gud?

JAG MINNS TILL EXEMPEL ett internationellt biståndsgivarmöte i Paris. Jag skulle tala för Sveriges sak och som genom ett gudomligt ingripande hade det svenska biståndet nyligen höjts. Närvarande representanter för biståndsorgan i andra, snålare, länder som USA, Norge, Frankrike och Holland såg med avund på mig när jag förkunnade ljusets och godhetens evangelium från talarstolen. Eller när man kom till mottagarländerna själva och skulle "förhandla" om, det vill säga ge bort, miljoners miljoner. Det var stort, jag lovar. Som medlem i en liten svensk delegation fick jag äta lunch med Chiles president Salvador Allende, en hjälte som några dagar senare strök med i Pinochets

Axess nr 2/2016.

statskupp. Den svenska godheten gav mig förstaklassbiljett in i samtidshistorien.

När svenska statsråd, högre tjänstemän och andra betydelsefulla människor rör sig i viktiga sammanhang ute i världen – i otaliga FN-sammanhang, EU-möten, klimatkongresser, biståndskonferenser, statsbesök, migrationsrådslag och så vidare – tror jag det känns väldigt fint att representera en internationellt erkänd och beundrad humanitär stormakt snarare än ett struntland på tio miljoner invånare i norra Europa. Om jag vore ledande svensk politiker skulle jag med kraft bekämpa varje försök att beröva nationen dess ställning som ledstjärna och moraliskt föredöme. Bara någon nämnde ett ord som "tiggeriförbud", till exempel, skulle jag rikta min bannstråle i hans riktning.

MED DET VILL JAG SÄGA att det kan finnas begripliga, fullgoda förklaringar till att det svenska etablissemangen omfattar tredjevärldismen. Det känns som en lättnad och befrielse att världen trots allt går att förstå. Men förklaringen når trots detta inte riktigt ända fram. Hur ska man förklara att det betalande Sverige samtycker till detta tvivelaktiga upplägg?

Här är jag ute på djupare vatten. Här tror jag man måste söka i den överideologiernas överideologi som är tredjevärldismens, feminismens, antirasismens och de flesta andra moderna ismers gemensamma nämnare, nämligen, i all enkelhet, välfärdssystemets människosyn som går ut på att alla människor egentligen är svaga och borde vara systemets klienter samt att om någon står på egna ben och tycker att alla andra också borde göra det så är han en rasistfascist som bör skämmas.

Patrik Engellau

Fortsättning följer – tyvärr

I den kultur vi ännu har lär vi oss att ifrågasätta våra egna motiv – kyrkan skulle kalla det för att ge akt på syndaren inom oss själva. Tyvärr har denna beredskap inte rustat oss för att våga lita på andras avsikter.

Den enda gången vi gör det är när vi inte har något annat val, som inom ramen för de trafikregler som oftast håller oss vid liv utifrån antaganden om andras fortsatta livslust, eller när pengar och varor ska utbytas och någon måste vara först med att godta sin kontrollförlust. Men för det mesta, som när vi sitter på krogen och ser folk fladdra förbi ute på gatan, har vi ett val. Det är ingen som tvingar oss att se själen i den andres blick.

Alltså är det inte så konstigt att förändringar är påfrestande. Vår tids största sociala projekt, det europeiska hybridfederalisationsbygget, ser ut att kunna ta vägen lite vart som helst. Hur ser EU ut om ett par år? Vill det sig drastiskt kanske Storbritannien har lämnat unionen, ett Frankrike under Marine Le Pen likaså, medan det ”moderat islamistiska” Turkiet är på väg in. Då lär vår förmåga till tillit sättas på nya prov.

Å andra sidan kanske allting harvar vidare ungefär som nu.

DET ÄR KRUXET MED att läsa historia. På andra håll i detta nummer skriver jag om den tragiske skurken Richard Nixon, och

Farväl till Europa

12 Europaprojektet drevs länge av högerpartier. Nu har de blivit alltmer EU-kritiska medan vänstern försvarar samarbetet.

Allt är bra som det är

14 Samtidigt som BBC:s särställning ifrågasätts tycks SVT och SR ovilliga till omprövningar. Men även kommersiella medieföretag verkar i allmänhetens tjänst.

För mycket av det goda

16 De tidigare kommunistländerna får miljarder i EU-stöd. Exemplet Litauen visar att det inte enbart varit positivt.

Hit men inte längre

18 Oetiska forskare kommer alltid att finnas. De frodas i en miljö där skepsis och försiktighet inte ges utrymme.

I korthet

19 App för samvetsömna. Slutet på frihetseran?

Fördömda sanning

På 1980-talet hade de postmoderna och postkoloniala paradigmen redan länge sipprat ned på studentnivå vid svenska universitet. Normkritiken fick fotfäste.

Jag drar mig till minnes när jag skrev en forskarförberedande uppsats. I inledningen författade jag en programförklaring och räknade upp vilka kategorier och grupper jag ingick i. Kvinna, vit, västerländsk var några av dem. Läsaren skulle därmed bli medvetande gjord om perspektivet var den kluriga tanken.

DEN DÅVARANDE BISKOPEN i Stockholm, tillika professorn i Nya testamentets exegetik, Krister Stendahl spände roat ögonen i mig och frågade: ”Så, du tror att du är på den säkra sidan nu?” Det var där och då jag började misstänka att det var något grunt och lurt med teorierna.

Idag präglas kurslitteratur och diskurs i ännu högre grad än då av frågor om perspek-

tiv, normkritik och identitet. Det är viktigt att kunna tänka ”utanför boxen”. Men, som en student uttryckte det: ”Man måste ju ha något i boxen först.”

Pisaresultaten visar att baskunskaperna är på glid. Att boxen, som behöver fyllas på med

Avskaffandet av sanningen och införandet av identitetsideologin har varit framgångsrikt.

grundläggande kunskap, skakas om av teorier som ifrågasätter det vetenskapliga arbetets grundvalar och förmedlar en kraftigt relativistisk syn på kunskap, är bekymmersamt.

Teoribildningen har förgrövat vad vetenskaplig sanning egentligen handlar om, näm-

sedan om västs plötsliga triumf i kalla kriget. Men framstår inte Nixon såhär i efterhand, på grund av oskickliga och populistiska figurer i senare presidentvals startfält, mer som statsman än som maffiaboss? Och är vi helt säkra, mot bakgrund av Putinregimens nyfascistiska aggressionspolitik, på att kalla kriget någonsin tog slut? Allt beror på när man sätter punkt – och någon sådan har, vad än glädjeliberalerna jamade om på 1990-talet, historien inte alls. Inte så länge en enda av oss alltjämt andas.

I min ungdom under 1980-talet trodde ingen, utom möjligen Ronald Reagan, att Sovjetimperiet skulle lösa upp sig självt och släppa sitt grepp över halva Europa. Folk bakom järnridån var "alldeles för hjärntvättade", hette det ofta. En liknande tvärsäkerhet hörs idag om den ryska allmänheten, som påstås "älska en stark ledare" och vara "livrädd för väst".

JAG ÄR INTE SÅ SÄKER. Ryssland har gång på gång, som den brittiske journalisten Peter Pomerantsev beskriver i sin mästerliga bok *Ingenting är sant och allting är möjligt*, gjort uppror mot föreställningar som varit förhärskande bara någon halv generation tidigare: Lenin mot tsarväldet, Stalin mot Trotskij, Chrusjtjov mot Stalin, Brezjnev mot Chrusjtjov, Gorbatsjov mot säkerhetsapparaten och militärindustrin, Jeltsin mot hela Sovjetideologin, Putin mot hela europeise-

Den ryska rastlösheten rasslar och rasar; förr eller senare vänds den åter inåt.

ringsprojektet... Skulle ett sådant folk över en natt ha tröttnat på att göra revolution? Den ryska rastlösheten rasslar och rasar; förr eller senare vänds den åter inåt. Snart har den nämligen inte råd med annat.

Därmed inte sagt att någonting behöver bli bättre för det. Det ryska väldet kan när som helst halka ner i ett blodigt kaos som får 1990-talets Balkankrig att framstå som lätthanterligt. Då kommer alla så småningom börja blicka tillbaka på Putins år med nostalgiska uttjutelser om forna dagars stabilitet.

Så mycket av världens gång beror på tillfälligheter och rena nonsensskeenden. På grund av en galen antisemitisk brittisk UD-tjänsteman som trodde att den ungturkiska rörelsen på 1910-talet var styrd av judar bestämde sig London för att börja främja sionismen, för att på så sätt bryta loss det osmanska imperiet från sin allians med det kejserliga Tyskland. Om detta kan man läsa i klassikern *A Peace to End All Peace* av David Fromkin.

UNDERBART. BERIKANDE. Det är så trevligt att läsa historia: man blir så mycket klokare, man får sig så mycket till livs, man har till sist så mycket att pladdra om på sina middagsbjudningar. Man blir en hel och praktisk människa, ett geostrategiskt världsgeni, ett orakel utan begränsningar. Eller? Nej, just det. Man blir mest bara omtöcknad. Förvirringen får en tidslinje och en drös med långa namn.

Och under tiden, medan man sitter och smuttar sig spak på konjaken, medan man myser sig igenom ännu en lunta med tillrättalagd grammatik om fjärran dramatik, fortsätter historien. Tro inget annat. Allt förändras – utom vi. Vår dumhet är den stora konstanten. ✨

Av Thomas Engström

ligen att pröva och falsifiera sina hypoteser och att, vanvördigt uttryckt, *kill your darlings*. Generation efter generation får istället lära sig att allt til syvende og sist kokar ned till mantrat "det beror på hur man ser det".

NATURLIGTVIS ÄR DET RIKTIGT att det beror på hur man ser det. Men inte utifrån ett tomrum, utan för att det finns en stabil utgångspunkt. Utgångspunkten i det moderna tänkandet är att det går att avgöra vad som är rimligt och sannolikt och vad som inte är det.

Avskaffandet av sanningen och införandet av identitetsideologin har varit framgångsrikt. I Sverige påverkas samhällsdebatt, politik och den offentliga självförståelsen av dessa teories världsbild och människosyn.

Människor läses in i identiteter och gruppstillhörigheter. Normkritiken tar sig uttryck i att personer väljs till uppdrag utifrån sitt ursprung eller sin tillhörighet. Att ha en mörk hudfärg, tillhöra en annan kultur än "majoritetskulturen" eller vara kvinna innebär således att personen förväntas ha en specifik uppsättning egenskaper. Hon eller han ska vara en representant för en grupp med kollektiva särdrag.

Så när kulturdepartementet förra året gav Rättviseförmedlingen i uppdrag att ta fram en normkritisk urvalslista på personer lämpliga för utnämning till statliga uppdrag var det ett exempel på hur teorierna kommit att genomsyra samhällskroppen.

Det finns flera tankemässiga kullerbyttori de postmoderna och postkoloniala byggena.

Å ena sidan menar förespråkarna att identitet är något en människa skapar, konstruerar, och som är föränderlig. Men å den andra betraktas gruppstillhörigheten som en essens, som något givet och stabilt.

Identitetsideologin präglas i själva verket av samma essentialistiska tänkande som teorierna säger sig ta avstånd ifrån: "Den andre" ska verkligen vara "den andre" och inte bli lik "den förste". Orientalism är en företeelse som ges möjlighet att leva vidare genom en sådan förståelse. Det postkoloniala synsättet lider av samma glidning mellan konstruktion och essens.

Det västerländska tolkningsföreträde som den postkoloniala teorin säger sig bekämpa finns i själva verket inbyggt i den egna utgångspunkten. Teorin är därmed ytterst västerländskt självupptagen i sin

fixering vid de egna tillkortakommandena.

I huvudsak är det en västerländsk företeelse att göra upp med slaveri, förtryck och maktrelationer. Uppgörelsen med den egna historien och självkritik är sprungna ur det emancipatoriska upplysningsprojektet.

Men för de frälsta gör det antagligen inte så mycket att teorierna innehåller motsägelser. Konsekvens och motsägelsefrihet är ju släkt med den fördömda sanningen. ✨

Av Annika Borg

Farväl till Europa

Europaprojektet drevs länge av högerpartier. Nu har de blivit alltmer EU-kritiska medan vänstern försvarar samarbetet, skriver **Fredrik Erixon**.

EN TALSKRIVARE TILL Margaret Thatcher, John O'Sullivan, konstaterade en gång att "alla organisationer som inte är uttalat höger kommer med tiden att bli vänster". Jag kommer att tänka på "O'Sullivans första lag", som han kallat den, den där kaotiska februari-morgonen då Boris Johnson kommer ut som *Brexit*er i en charmig men förvirrad kolumn i *Daily Telegraph* som svettades av beslutsångest. EU och dess förlöpare upplevdes ju vara ett högerprojekt. Men Johnson liksom stora delar av modern europeisk höger tycks ha varit på en flykt som med tiden blivit en resa med bestämd destination – först entusiastisk om Europasamarbetet, sedan pragmatisk, därefter tvivlande, på gränsen till schizofren om dess existentiella legitimitet. Till slut: exit.

Europaprojektet har sina vänsterikoner – som Paul-Henri Spaak och Jacques Delors. I Spanien och några andra länder var det socialdemokrater som tog dem in i klubben. Men vänstern har traditionellt varit den skeptiska arten i Europaprojektets fauna. I flera länder var den kallsinnig till EU-anslutning. För svensk socialdemokrati var Europaprojektet länge alldeles för katolskt, kolonialistiskt och kapitalistiskt, som någon formulerat det. Det var svensk höger som bekantade Sverige med tanken om att faktiskt ansluta sig – delvis för att det ytterst skapades, förlöstes och förvaltades av dess systerpartier.

I Bryssel blir samarbetets politiska geologi tydlig. Efter ett frukostmöte i ett konferensrum döpt efter Joseph Bech, premiärminister i Luxemburg efter kriget, tar en taxi mig från Avenue Konrad Adenauer (vi korsar Avenue Winston Churchill) till Rond Point Schuman, efter Robert Schuman. Där jag ska på en Jean Monnet-konferens i Gasperirummet,

döpt efter Italiens efterkrigstida premiärminister Alcide de Gasperi, som visar sig ha flyttats till Walter Hallstein-rummet, nämnt efter den första kommissionspresidenten, i en byggnad på andra sidan gatan.

ALLA DESSA HERRAR var inte bara *founding fathers* av EU – de var också högermän. I dag, däremot, flörtar Nicolas Sarkozy med Marine Le Pens Bryssel-fientliga väljare. Hans högerparti, Les Républicains, är klart mer EU-skeptiskt än François Hollandes socialistparti. De tyska kristdemokraterna klandrar snarare än omfamnar Europafederalism. Det konservativa Tyskland, som tidningen *Frankfurter Allgemeine Zeitung* och CSU, den bayerska falangen av kristdemokratin, går ännu längre. Vad som finns kvar av högerpartier i Italien är ekon av UKIP i Storbritannien, inklusive den dåligt maskerade främlingsfientligheten och "förståelsen" för Vladimir Putin.

Viktor Orban har gått från euroatlantism till en auktoritär och statskapitalistisk vision för Ungern. Slovaekiens ledande högerparti, SaS, har EU-skepticism som ideologi jämte en originell kompot av konservatism och libertarianism. Vaclav Klaus och hans politiska arvtagare i ODS-partiet och nybildade högerpartier, blandar friskt mellan EU-motstånd och oortodoxa synpunkter, till exempel kritik av Darwins evolutionslära. Klaus lärjunge, Petr Mach, leder ett parti som drivit det så kallade Novemberinitiativet för att fostra patriotism – i motstånd till den elitism och islamvänlighet som Bryssel sägs representera. Mark Ruttes högerliberaler i Holland ska inte sammanblandas med populism, men de börjar lära sig euroskepticismens grammatik. Och svensk höger – håller inte den, om ännu inte dess partier, sakta på att bli EU-skeptisk?

För svensk socialdemokrati var Europaprojektet länge alldeles för katolskt, kolonialistiskt och kapitalistiskt.

På den andra kanten har resan gått i motsatt riktning. Sveriges vänster framhårdar inte längre Per Gahrtons och Gudrun Schymans visioner om svensk suveränitet och dystopier om europeisk likriktning. Labour-ledaren Jeremy Corbyn delade 1975 sin tid mellan demonstrationer mot Europasamarbetet, facklig strejkuppigling och försvar av våldsam irländsk republikanism. Nu kampanjar han för fortsatt brittiskt EU-medlemskap – tillsammans med Paul Cook, trummis i det anarkistiska Sex Pistols som två år

EU-kommissionens byggnad i Bryssel.

FOTO: CARL COURT/GETTY IMAGES

efter folkomröstningen sjöng för "anarchy in the UK". Thatchers ideologiska arvtagare i Torypartiet, liksom den alltmer vildvuxna rabatten av Toryanknutna tankesmedjor och kampanjorganisationer: de vill ut.

VAD SOM KÄNNETECKNAR de starka högerkritikerna är inte idéer om andra lösningar på problem – eller alternativa sätt att hantera den alltmer splittrade europeiska familjen. Attityden är snarare att inte erkänna problemens existens, eller att bortse från dem som faktiskt observerats. Och, för att sträcka blicken längre tillbaka än kriserna, den höger som överväger exit på grund av Bryssels överreglering har en världsbild som missar att alla europeiska länder successivt rört sig mot en högre grad av ekonomisk frihet, med färre och mindre allvarliga ekonomiska regleringar. Den stora effekten av EU-samarbetet under de senaste 30 åren är att det förlöste många av Europas vänsterpartier till sympati för marknadsekonomi.

Regleringstrycket i Europa är fortfarande för stort, men det är avsevärt friare än för 40, 30 eller 20 år sedan. Det varierar också markant; det är större variation inom Europa än mellan Europa och till exempel USA. Några EU-länder har kommersiella regleringar som är mer liberala än dem i Hongkong. Problemet är inte en one-size-fits-all politik från Bryssel, utan att alltför många europeiska regeringar inte vill eller kan frigöra sig från de krafter som skapar ekonomisk stagnation.

De ekonomiska regleringarna har blivit fler sedan krisen, men det är inte unikt för EU eller Europa, utan en global trend som stötts av vänster liksom höger. Dessamma gäller så kallade sociala regleringar, de som omfattar t ex miljö, hälsa, säkerhet, och konsumentskydd. De har ökat under en längre tid, över hela den utvecklade världen, och bedövar allt mer ekonomisk aktivitet och initiativförmåga. Men högerpartier är lika skyldiga som vänsterpartier till

den utvecklingen – om inte mer. Det var till exempel två högerregeringar i Europa (Irland och Storbritannien) som tyckte att EU:s nya tobaksreglering blev för svag och började införa lagar om neutrala tobakspaket (s k plain packaging) av folkhälsoskäl. Bakom de mest preskriptiva miljöregleringarna under senare år står särskilt högerregeringar i Storbritannien, Sverige och Tyskland.

DET SOM HÅLLER EU TILLBAKA från att teckna fler frihandelsavtal är huvudsakligen inte protektionistiska regeringar i Club Med. Det är snarare de självutnämnda frihandelsregeringarna, ofta till höger, som protesterat därför att de avtal som tänkta handelspartner varit beredda att gå med på inte är tillräckligt bra. Om det var upp till Grekland, Italien, Portugal och Spanien skulle EU redan ha nya frihandelsavtal med till exempel Indien och Malaysia. Det är inte vänsterregeringar som mullrat så mycket att EU tappat sitt fokus i handelsförhandlingarna med USA. Det är »

högerledare som Angela Merkel och David Cameron som vägrat ändra på inhemska regleringar (exempelvis genmanipulerade grödor och dataskydd) eller öppna upp för handel i, eller i närheten av, hårt reglerade sektorer (särskilt briterernas sjukvårdssystem, National Health Service).

Det är högerpartiernas förändrade karaktär snarare än EU som förklarar deras växande EU-skepticism. Den ekonomiska liberalism som tidigare kännetecknade stora delar av högern är huvudsakligen uttrangerad som reformprogram. Michael Gove, ledande *Brexit*er i Camerons regering, har till exempel motiverat sitt stöd för brittiskt exit med att landet förlorat sin rätt att ge statliga stöd till stålindustrin.

ETT VIKTIGARE SKÄL till högerens förändring är att den nu har konfronterats med globaliseringen och dess konsekvenser för suveränitet. Vänsterns uppgörelse med globalisering började tidigare – och är på inget sätt färdig. Årtionden av ekonomiska liberaliseringar utmanade vänstern snarare än högern, och särskilt den förras efterkrigstida politik för lönesättning, fackens roll, välfärdsstaten, och skattenivåer. Högern applåderade utvecklingen, ibland för att den skadade just vänstern.

Globaliseringens konfrontation handlar nu om suveränitet och nationell identitet – och den är mer utmanande för högern än vänstern. En globaliserad ekonomi som hamnar i kris behöver politisk

Splittrad brittisk höger: Boris vill lämna, Dave vill vara kvar.

FOTO: STEFAN ROUSSEAU/TT

respons som går utöver nationalstatens gränser. Vänstern har varit rik på idéer om hur sådan politik bör organiseras. Högern har mest varit defensiv. Globaliseringen har också skapat större social variation som högern runt om i Europa är obehövlig med. Nationell identitet och nationalism (även i mild form) accentuerades av modernitet och industrialism. Erosionen av båda har gått snabbt – och den, mer än EU, är vad som gör Europas höger schizofren om Europaprojektet. ✨

PUBLIC SERVICE

Allt är bra som det är

Samtidigt som BBC:s särställning ifrågasätts tycks SVT och SR ovilliga till omprövningar. Men problemet är att även kommersiella medieföretag verkar i allmänhetens tjänst, skriver **Olle Lidbom**.

2015 VAR ETT ANNORLUNDA ÅR för public service. Status quo rubbades. Det var inte längre *business as usual*.

Det stora skaket var en uppmärksammat regerings-pm i Storbritannien som i detalj ifrågasatte BBC:s fundament. BBC är ett omhuldat medieföretag men också en lämplig slagpåse för maktthungriga politiker. Att bråka av sig på BBC sker med jämna mellanrum, men den här gången var det ändå annorlunda.

Såväl finansieringsmodellen och BBC:s effektivitet som dess breda uppdrag och påverkan på kommersiella medieföretag ifrågasattes. Ska BBC verkligen lägga värdefulla licenspengar på dansprogram och lättmält underhållning? Och när den tekniska konvergensen gör att samhällsnyttig journalistik inte längre behöver distribueras via dyr radio och tv-teknik höjs röster om att kanske ändå än BBC kan skapa det där uppbyggliga innehållet?

Debatten har delvis flyttat till Sverige. Under 2015 uttrycktes framförallt en utbredd oro över att SVT:s nya satsningar, som Edit och en receptsajt, skulle skada de kommersiella medieföretagen. En oro som bland andra Gunilla Kindstrand gav uttryck för i Axess nr 8/2015.

NÄR NU DE TVÅ offentligt finansierade mediebolagen lämnat in sina verksamhetsredovisningar för 2015 vore det inte konstigt om de besvarade några av dessa frågeställningar.

Public service-redovisningarna är en egen genomgång av om bolagen uppfyller sändningstillståndet. SVT och SR mäter och redovisar noggrant allt från antalet sända reprintstimmar av barnprogram, meänkieli-tv, antal skidskyttetävlingar

och antalet följare i sociala medier. Ett slags bokslut som granskas av Myndigheten för radio och tv på uppdrag av kulturdepartementet. Public service lägger ned mycket tid och resurser på att redovisa att de uppfyller uppdraget. SVT har till exempel ålagts att 55 procent av programmen ska produceras utanför Stockholm och som av en lycklig slump nådde

de förra året 56 procent. Både SVT och SR lyckas enligt sina egna bedömningar nå upp till alla uppsatta målen i sändningstillståndet. Allt självberöm, förnöjsamhet och all måluppfyllnad ger efter en genomläsning av rapporterna en sötslikig smak.

Då kan det vara uppfriskande nyttigt att vid sidan av dessa redovisningar läsa rapporten *Svenskt mediebud* av medieforskaren Kent Asp, utförd på uppdrag av Myndigheten för radio och tv.

HAN KOMMER FRAM TILL att SVT de senaste åren kraftigt ökat det totala antalet sändningstimmar medan andelen svenskproducerade timmar är konstant. Asp noterar att det informationsinriktade utbudet minskar för SVT och att utbudet i SVT 2 förra året blev alltmer underhållningbetonat på bästa sändningstid. Andelen informationsinriktade program på bästa sändningstid i SVT:s stora kanaler har minskat de senaste tio åren och är som allra lägst under 2015 – men samtidigt sänder SVT mer informationsinriktat innehåll än underhållning. SVT och SR uppfyller alltså kraven på innehållet, men räcker det?

Kritiken i Storbritannien och även i Norden handlar snarare om underhållning överhuvudtaget ska finansieras med offentliga medier. De offentligt finansierade medierna vill sända de stora programmen för att behålla publiken. "Bara genom ett stort genomslag kan SVT behålla sin ställning

Sveriges Radio är helt enkelt helt ointresserat av att öka andelen externa produktioner.

som ett demokratiskt verktyg", skriver SVT i en passage i sin egen redovisning.

Men det är ingen invändningsfri utsaga. Det skulle gå utmärkt att vända på kuttingen: bara genom att vara ett demokratiskt verktyg kan SVT få ett stort genomslag. Idag är det demokratiska uppdraget målet men inte medlet och i sin jakt på stort genomslag och stora publikor måste det demokratiserande smöret breddas så tunt att det inte ger smak. Om de offentligt finansierade mediebolagen hade i uppdrag att maximera den demokratiska effekten av sina pengar skulle det knappast vara avgörande att nå så många som möjligt.

SVT:S MÅL ATT HA ett stort genomslag är dessutom en självpåtagen uppgift. Det är inte något som är specificerat i sändningstillståndet, men är förstås kopplat till licensavgiften: utan ett brett tittande blir det allt svårare att legitimera licensavgiften. Finansieringen står och faller med ett stort genomslag, speciellt om licensavgiften ersätts med andra mer frivilliga affärsmodeller.

En annan smärtpunkt i dagens public service-diskussion är bolagens relation till det kommersiella medielandskapet. Den kommersiella mediebranschen har stora finansieringsproblem i såväl Sverige som Storbritannien. BBC

och SVT är offentligt finansierade och behöver inte turboutveckla sin affärsmodell. Många aktörer oroas över att en alltför stark public service skadar de viktiga kommersiella medierna. I Sverige var oron så stark att regeringen 2013 tillsatte en utredning som i maj förra året lade fram slutrapporten "Public service-bolagens marknadspåverkan".

Slutsatsen löd att innehållet i SVT inte fått ett mer underhållningsinriktat utbud och kunde därmed inte anses vara marknadspåverkande – en mycket förenklad och kritiserad slutsats men som alltså talade för SVT:s sak. Men inte ens denna positiva rapport refereras i public service-redovisningen. Ordet "marknadspåverkan" existerar inte i redovisningarna. Samtidigt finns det ett uppdrag att öppna upp public service-bolagen mot den kommersiella mediemarknaden genom att ålägga dem att köpa in externa produktioner. Där har SVT kommit en bra bit (40 procent enligt deras eget sätt att räkna), medan Sveriges Radios användande av externa produktionsbolag är 157 miljoner kronor. Det motsvarar 5,7 procent av de totala kostnaderna och är på decimalen samma andel som 2014.

Det blir rent parodiskt när de då i redovisningen berömmar sig själva för den internsajt som startades 2014 för externa

Underhållning på bästa sändningstid:
Måns Zelmerlöw i Melodifestivalen 2015.

FOTO: NORA LOREK/TT

BBC:s högkvarter i London.

FOTO:ISTOCK

bolag. Den blev enligt redovisningen "än mer informativ" under 2015 och det genomfördes ett lunchmöte och flera utbildningsdagar i sociala medier. Men någon reell förändring i andelen externa produktioner uteblev alltså.

SVERIGES RADIO ÄR helt enkelt helt ointresserat av att öka andelen externa produktioner. I Storbritannien, däremot, lanserade BBC-chefen Tony Hall förra våren en ny strategi: "compete or compare". Som tidigare ska en fjärdedel av BBC:s innehåll vara producerat av externa producenter, enligt brittiska sändningstillståndet. Men framöver ska allt konkurrensutsättas, förutom nyheter och några andra program. Syftet är inte billigare BBC-produktioner utan mer innovation, mer kreativitet och effektivitet.

En liknande frisk luft skulle utan tvekan betyda mycket för Sveriges Radio. Men SR:s public service-redovisning pekar inte ut någon ambition i den frågan. Redovisningen genomsyras av en påtaglig tillfredsställelse med egna workshoppar och utbildningsdagar.

Det finns säkert flera förklaringar till public service-bolagens förnöjsamhet men en ligger nog i att de arbetar i allmänhetens tjänst med både sin journalistik, information och underhållning. De står på tittarnas och lyssnarnas sida i sin granskning och sina avslöjanden.

Problemet är bara att det gör även de flesta kommersiella medieföretag – även bland de stora kommersiella medieföretagen är det läsaren, allmänheten som är uppdragsgivaren. Det kommersiella medieföretag som går ägarens, maktens eller annonsörens vägnar blir snart av med sina läsare och tittare. Även för en journalist på såg *Mittmedia*, *Dagens Nyheter* eller *Aftonbladet* är detta självklart: de kommersiella medierna arbetar förstås också i allmänhetens tjänst. Allt annat vore provocerande.

Men den polletten har inte trillat ned i SVT:s och SR:s redovisningar. ✨

LITAUEN

För mycket av det goda

De forna kommunistländerna får miljarder i EU-stöd. Exemplet Litauen visar att det inte enbart varit positivt, skriver **Påhl Ruin**.

LÄNDERNA SOM INGICK i Sovjetblocket blev EU-medlemmar 2004, men först 2007 började de riktigt stora EU-stöden strömma in. 2007–2013 fick Litauen motsvarande cirka 60 miljarder kronor från EU och under den innevarande sjuåriga budgetperioden kommer landet att få ungefär lika mycket.

Det är viktigt att påpeka att effekterna av EU-stöden för de tidigare kommunistländerna inte kan likställas; vissa har fått mycket mer än andra. För det rikare Tjeckien, till exempel, utgör strukturfondsmedlen enbart cirka 5 procent av statsbudgeten – i Litauen handlar det om 25 procent.

Det är fascinerande att bo i ett land där var fjärde statlig euro kommer från EU. Överallt ser man effekterna. För några år sedan var jag på dagsutflykt anordnad av det litauiska utrikesdepartementet. Poängen var inte att titta på EU-projekt, poängen var att visa upp den vackra och böljande Moletairegionen i nordöstra delen av landet. Men det skulle visa sig att allt vi fick se var delfinansierat av EU, precis allt: ridsportsanläggningen, rymdobservatoriet, spahotellet, ja även chokladfabriken vars ägare vi fick träffa.

EU-PENGARNA HAR utan tvekan varit en viktig faktor för att förklara varför Litauen gått från att haft en BNP per invånare på 52 procent av EU-snittet 2004 till cirka 70 procent av EU-snittet idag.

– EU-stöden har gjort stor nytta inom många områden, Litauen har använt pengarna på ett mer effektivt sätt än de flesta andra EU-länder. Vi har sett väldigt lite av den undermåliga hantering som präglat exempelvis Rumänien, säger den oberoende utredaren av EU-stöd Klaudijus Maniokas vid konsultfirman Esep.

Industriförbundets ordförande Rober-

tas Dargis, en initierad EU-debattör, håller med:

– Med egna medel hade vi aldrig klarat att bygga så mycket vägar och järnvägar. Vi hade inte kunnat hjälpa våra företag att bli så tekniskt avancerade. Vi hade inte haft bredband över hela landet. Vi hade aldrig klarat att öka djupet i Klaipėdas hamn. Ja, listan kan göras lång.

Samtidigt är Maniokas och Dargis, liksom de flesta andra som på nära hand följt hanteringen av EU-stöden, medvetna om de brister som också uppenbarats sig. En av dem är själva prioriteringarna: pengar har inte alltid gått till de mest ändamålsenliga projekten.

– Litauen har oftast använt pengarna på ett korrekt sätt, men inte alltid på ett smart sätt, sammanfattar Klaudijus Maniokas.

För mycket till cement och för lite till brainpower, helt enkelt.

VATTENVERKEN ÄR ETT åskådliggörande exempel. Regionala beslutsfattare har, om uttrycket tillåts, tagit sig vatten över huvudet när de satsat mångmiljonbelopp i EU-medel på att renovera vattenverk som saknar ekonomisk bärkraft – vilket i sin tur lett till höga vattenpriser för hushållen. Det hade självfallet varit bättre att rationalisera hela näringen och satsa på färre vattenverk.

Orsaken till felkalkyleringen beror på en annan effekt av EU-medlemskapet: sedan 2004 har landet förlorat nästan 400 000 invånare, främst till följd av att gränserna västerut öppnats. Det är alltså

EU-sponsrad skidbacke.

färre invånare idag som ska konsumera det kommunala vattnet. Exemplet kan mångfaldigas: det finns färre barn till de skolor som rustats upp för dyra EU-pengar, färre patienter till sjukhusen, färre åskådare till idrottsarenorna.

Industriförbundets Robertas Dargis menar att pengarna har lett till en fartblindhet på sina håll:

– Jag vet inte hur många gamla slott och herresäten som renoverats med EU-medel. Hur ska vi klara underhållet i framtiden när de fåtaliga besökarna knappt täcker lönerna för dem som jobbar där?

Kritiken mot felaktiga prioriteringar har också kommit från presidenten själv, Dalia Grybauskaitė. I sitt tal till nationen ifjol skrädde hon inte orden:

– Vi slösar bort miljontals euro när vi bygger jättelika sportarenor som kräver omfattande underhåll och som sedan står kvar som monument över vårt kortsiktiga tänkande.

I DRUSKININKAI, Knappt två timmar söder om Vilnius, finns en av Europas största inomhusskidbackar som har kostat EU cirka

President Dalia Grybauskaitė kritiserar slöseriet.

FOTO: VATICAN POOL/GETTY IMAGES

100 miljoner kronor. De gånger vår familj varit där har det sett oroväckande tomt ut i pisten. Robertas Dargis har haft samma erfarenhet vid sina besök:

– Investeringen är riskabel, men samtidigt vill jag vara försiktig med att döma ut alla sådana satsningar. Beslutsfattarna går en svår balansgång: satsar man inte på spännande aktiviteter för invånare och turister väntar ökad utflyttning och ännu större ekonomiska problem.

En andra brist är att EU-stöden i alltför hög grad gått till just sådant som går att ta på, som är vackert på utsidan, såsom parker, torg och byggnader. Samtidigt har alltför lite gått till utbildningsinsatser och stöd till innovativa företag. För mycket till cement och för lite till brainpower, helt enkelt.

Presidenten pekade också på detta i sitt tal då hon kritiserade utbildningsdepartementet för att ha satsat flera miljoner på lasrar som sedan kom att stå oanvända i en företagskuvös. Under innevarande budgetperiod har regeringen, tillsammans med EU-kommissionen, beslutat att satsa mer på forskning och utbildning av arbetskraften.

– Detta är fullkomligt avgörande för landets framtid, säger Robertas Dargis. Efter 2020 kommer vi att få väsentligt mindre i EU-stöd. Då måste vi ha hunnit utveckla fler företag med högt utbildad arbetskraft som kan konkurrera på världsmarknaden.

DENNA ÖVERDRIVNA INRIKTNING på byggnader och betong har fått allvarliga konsekvenser på ett viktigt samhällsområde: de utsatta barnen. Litauen har genom åren fått omfattande kritik från utlandet – även från EU – för att ha tusentals barn på barnhem. Men istället för att öka insatserna för att hitta familjehem åt barnen eller för att hjälpa dysfunktionella familjer har litauiska myndigheter satsat mängmiljonbelopp i EU-medel för

Effekten blev många gånger att fel företag fick EU-stöden.

renoveringar av barnhemmen. Bryssel går en balansgång här; man vill inte detaljstyra hur medlemsländerna använder EU:s resurser, samtidigt kan det bli fel när man släpper ifrån sig alltför mycket av kontrollen.

En tredje brist i hanteringen av EU:s strukturfondsmedel är vilka företag som fått del av medlen. Den tidigare ekonomiministern Rimantas Žylius är frispråkig:

– Jag träffade företagare som förklarade att de var i ”strukturfondsbranschen”. De såg förvaltarna av EU-fonderna som sina kunder, deras faktiska kunder nämnde de inte ens. Med hjälp av konsulter anpassade de sina ansökningar om nya pengar utifrån vad de räknade med att EU skulle gilla.

Effekten blev många gånger att fel företag fick EU-stöden. Dels kunde det vara företag som inte hade någon verklig chans att klara konkurrensen utan stöd, dels kunde det vara företag som egentligen inte behövde EU-medel för att växa. EU har därför gått över till att ge färre bidrag och istället erbjuda fördelaktiga lån – samtidigt som man också kräver att företagen hittar krediter på den öppna marknaden.

Dessutom har den självständiga journalistiken tagit skada. Ministerierna som hanterar EU-medlen betalar nämligen redaktionerna för att sprida information om EU-projekten. Dessa artiklar är förvisso annonsmärkta, men beroendet av EU-medel från ministerierna gör att mediechefer drar sig för att initiera kritiska granskningar av hur pengarna används.

– Detta är utan tvekan ett demokratiskt problem, säger Robertas Dargis på industriförbundet. När annonsintäkterna minskar har vissa redaktioner blivit skadligt beroende av dessa medel.

SÄKERT HAR JOURNALISTERNAS missat att rapportera kring korruption och falskspel i samband med EU-stöden, men inget tyder på att det enorma inflödet av EU-pengar skulle ha ökat korruptionen i Litauen. Enligt Transparency Internationals mätningar förbättras läget i landet, liksom i flera av de andra EU-länderna i Öst- och Centraleuropa.

Det kan tvärtom vara så att sysslandet med EU-medlen gjort statsapparaten mer effektiv. EU:s omfattande regelverk och krav på transparens har haft en spillover-effekt på all hantering av offentliga medel, menar Ramūnas Dilba vid finansministeriets avdelning för EU-stöd. Den omfattande korruptionen under Sovjettiden har helt enkelt inte kunnat fortsätta in i den nya EU-tiden. ✨

Paolo Macchiarini.
FOTO: LARS GRANSTRAND
/DOKUMENT INIFRÅN/SVT/TT

FORSKNING

Hit men inte längre

Oetiska forskare kommer alltid att finnas. De frodas i en miljö där skepsis och försiktighet inte ges utrymme, skriver **Anne Brynolf**.

I MEDICINTIDSKRIFTEN *The Lancet* publicerades 2011 en numera riks-känd vetenskaplig konceptskiss, fallbeskrivningen om en svårt sjuk patient som blivit transplanterad med en artificiell luftstrupe beklädd av kroppsegna stamceller. Nästkommande år intervjuas i samma tidskrift artikelns huvudförfattare, den karismatiske kirurgen Paolo Macchiarini.

Lärdomarna från transplantationen är bara äventyrets början, enligt Macchiarini. Kunskapen från fallstudien kommer att vara till nytta för att återskapa funktionen i fler av bröstorgans organ, utan hjälp av donatorer. Målsättningen är ambitiös, javisst. Men Macchiarini drar sig inte för utmaningar och väljer att citera T S Eliot: "endast de som riskerar att gå för långt kan någonsin utröna hur långt man kan gå".

Nu, en teveserie om "Experimenten" och ett Karolinskt institut i upplösningstillstånd, senare kan det konstateras att det är avgjort hur långt Paolo Macchiarini kunde gå. Hit, men inte längre.

MIN LÄKARUTBILDNING har jag via Karolinska institutet, vilket lägger extra sten på börda när detaljer kring turerna om den skandalomsusade kirurgen blottläggs. Utöver ett cv i kattguld, ett lättsinnigt förhållningssätt till etiska spörsmål har regelrätt

forskningsfusk adderats till högen av anklagelser.

Få står numera vid Macchiarinis sida, men i ett inlägg i *The Lancet* försvarades dock kirurgen så sent som i slutet av februari 2016 av chefredaktören Richard Horton. Han manar till opartisk prövning och genom att "hålla huvudet kallt och hjärtat i övåd" kan krisen få sin lösning.

HORTON ÄR EN ERFAREN, stridbar redaktör som inte väjer för kontrovers. Han var tidningens chefredaktör när den 1998 publicerade en omstörtande studie om en påstådd koppling mellan vaccinet mot mässlingen, röda hund och påssjuka och autism. Huvudförfattaren Andrew Wakefield har sedan dess anklagats för vetenskaplig ohederlighet, fått artikeln tillbakadragen och därtill blivit av med sin läkarlegitimation.

I boken *Second Opinion* från 2003 skriver dock Horton, som också är läkare, att han inte direkt ångrar publiceringen av Wakefields artikel. "Framsteg inom det medicinska fältet är beroende av att nya tankar får uttryckas fritt", hävdar han och påminner om misstron mot de första aidsfallen, liksom kopplingen mellan galna ko-sjukan BSE och den mänskliga manifestationen Creutzfeldt-Jacobs sjukdom.

Den medicinska tidskriften ska enligt

honom betraktas som en specialiserad nyhetsbyrå. "Vi publicerar det som är nytt och som har nyhetsvärde inom det medicinska fältet och vi gör vårt bästa för att publicera det som är sant", skriver han, men tillägger att enbart framtiden kan avgöra huruvida urvalet var det rätta.

MYCKET TALAR DOCK för att axplocket sannolikt inte kommer att vara rätt, vare sig i *The Lancet* eller i någon annan medicinsk tidskrift. Det finns en skevhet i vad de publicerar, eftersom både forskare och tidskrifter föredrar att föra fram studier med oväntade, spännande resultat. I efterhand kan det visa sig notoriskt svårt att upprepa utfallen, eftersom de inte sällan är uttryck för slumpmässig variation, metodfel eller andra misshugg. I ett känt exempel från 2012 försökte forskare reproducera resultatet för 53 viktiga studier inom preklinisk cancerforskning, för att sedermera misslyckas i 47 av fallen.

I den flitigt citerade artikeln "Why Most Research Findings are False" av John Ioannidis från 2005 argumenteras för att sättet på vilket vi bedriver forskning leder till att de flesta vetenskapliga fynd inom de flesta fält helt enkelt blir missvisande.

I PRAKTIKEN ÄR DET dock så att för den enskilde forskaren kan ett hugskott i en profilerad tidskrift betyda skillnaden mellan anslag och blomster eller akademisk säck och aska, oavsett om resultatet senare står sig. Utrymmet för att betona begränsningar och odla sund skepsis är och förblir begränsat.

Det kommer alltid finnas forskare som försöker frisera, hitta genvägar i metoden. I extremfallen, som i fallet på Karolinska institutet, kan regelrätt fusk och förfälskning misstänkas. En kollega, som händelsevis forskar på ett mindre glamoröst fält än stamceller, uttrycker det träffande: "Problemet med modern forskning är kanske att det överhuvudtaget är meriterande."

I SUND FORSKNINGSKULTUR uppmuntras alltid till försiktig tolkning och utrymme ges för noggrannhet, även om det måhända resulterar i mindre uppseendeväckande resultat. Efter detta "hit, men inte längre" kan vi kanske också hoppas på mer robusta resultat genom upprepade undersökningar. Varför inte fler "misslyckade" experiment? Ett obefintligt samband eller en utebliven effekt är ju trots allt, ur vetenskaplig synpunkt, lika intressant som motsatsen. Ett "spännande" utfall i en enstaka studie borde behandlas som en anomali tills motsatsen är bevisad.

Det är i läroklimate som saknar tvivel som "de som riskerar att gå för långt" vågar att göra just det. ✨

App för samvetsömnia

Vi behöver en ny app. Den vetenskapliga utvecklingen på det identitetspolitiska området är sådan att en lekman inte längre kan göra de nödvändiga beräkningarna i huvudet. Variablerna är så pass många och svårbedömda att vi behöver hjälp att hålla reda på vem som ska ha dåligt samvete mot vem i det svenska vardagslivet.

Vi vet tack vare exempelvis Åsa Romson och Gudrun Schyman att det är tillåtet och till och med berömvärt att bunta ihop vissa kategorier människor och tillskriva dem förkastliga karaktärsdrag utifrån deras härkomst och medfödda fysiska egenskaper. Men vi vet också att detta är tillämpligt bara på vissa grupper i vissa situationer och det är här det blir komplicerat. Det gäller att hålla reda på begreppsparat över- och underordning, vilket kan vara knepigt.

När en internationell snabbmatskedja saluförde en produkt inspirerad av det mexikanska köket försåg de den i annonserna med sombrero och en ståtlig mustasch vilket visade sig vara en oacceptabel kulturell stereotyp eftersom de spanska conquistadornas ättlingar ska betraktas som underordnade gruppen skräpmatkonsumenter. Om mustaschen däremot hade kombinerats med en basker och placerats på ett pain au chocolat skulle det i

nuvarande rättsläge ha godkänts.

Till skillnad från Norgehistorier. Tidskriften *Kamratpostens* skämtsida har på basis av färsk forskning rensat ut begreppet "en norman" och ersatt det med "en knäppskalle", vilket gissningsvis har att göra med vår kollektiva skuld för Norges ofrivilliga deltagande i unionen 1814–1905. Eller möjligtvis oljepriset. Hur som helst är normmännen att betrakta som underordnade, något som det vore intressant att inhämta lite norska funderingar kring.

Appen bör också hjälpa oss att hålla koll på historiska oförrätter, framför allt imperialism, för där är preskriptionsreglerna snåriga. Alexander den stores erövringståg ligger till exempel alltför långt tillbaka i tiden för att någon utomstående ska ha rätt att ironisera över Greklands pensionssystem, däremot bör svenskar hysa en klädsam skuldkänsla för de transatlantiska kolonilöter vi sög ut under 1600-talet. Grekerna ingår med andra ord i gruppen strukturellt underordnade, något som inte verkar stå alldeles klart för stormtrupperna i Gyllene gryning. Å andra sidan ska totalitära politiska rörelser inom underordnade grupper betraktas som en tragisk följd av deras underordning, det vill säga de överordnades fel.

Just bland de uniformerade nationalpara-

Underordnad.

FOTO: IVY REYNOLDS/GETTY IMAGES

noikerna borde det också finnas en efterfrågan på den här appen. Ingen kan ju glömma förvirringen för något decennium sedan när ett antal främlingsfientliga partier i EU-parlamentet misslyckades med att bilda en gemensam partigrupp eftersom det visade sig vara lite si och så med respekten för alla xenofobers lika värde. Rumänska, franska, ungerska och bulgariska smyggnassar var inte alls överens om vilka som var att betrakta som över- respektive underordnade. Med dagens teknik borde sådant gå att reda ut med en knapptryckning.

Wilhelm Behrman

SLUTET PÅ EN ERA?

När jag var med om att starta tankesmedjan Frivärld 2011 funderade vi på vilka ämnen vi skulle ägna oss åt. Tio år efter 11 september präglades världen av optimism. Det som då ännu utan ironi beskrevs som *den arabiska våren* ingav hopp om en demokratisering av Mellanöstern och Nordafrika, förväntningarna på Barack Obamas presidentskap var höga, krig och konflikter upplevdes som avlägsna. Trots det valde vi att ägna ett ämnesområde åt vad vi kallade för *Hot mot den liberala demokratin*. Det uppfattades som fluffigt och abstrakt, många hade svårt att förstå innebörden av begreppet.

Fem år senare undrar få vad som avses. Det öppna samhället står inför kännbara utmaningar: IS framfart, Rysslands aggressioner, genomslaget för propaganda, ökad radikalisering, växande populism. På sistone har allt fler väckt frågan om utvecklingen är början på slutet för den liberaldemokratiska tidsåldern. Under rubriken "Is This the End of the West as We Know it?" reflekterade historikern Anne Applebaum i

Washington Post nyligen kring om världen bara befinner sig två eller tre dåliga valresultat bort från slutet på den liberala världsordningen.

Applebaum är inte ensam. Ett av de mer populära seminarieämnen i Washington har under de senaste månaderna behandlat huruvida världen befinner sig vid en "inflexionspunkt": i vilken utsträckning de kriser och faror som idag dominerar världspolitiken kommer att medföra historiska förändringar för det västerländska samhällssystemet. Visserligen har väst genomlevt svåra perioder tidigare och varje gång klarat prövningen. Men är de händelser vi upplever nu fundamentalt annorlunda? Har systemets förmåga att klara sig nått en brytpunkt?

Författaren Thomas Engström i denna tidning, sätter ord på den frustration många känner över utvecklingen. I *Expressen* skriver han om hur han förlorat tilltron till ett Västeuropa som under hans livstid "bara har blivit sämre och fattigare och fulare och svagare". Konstaterandet är besvärande på flera

nivåer. Dels för att det inte stämmer, dels för att det riskerar att bli en självuppfyllande profetia.

Den fria världen, inklusive Västeuropa, kan klandras för mycket. I viss mån har de senaste decenniernas nivå av bekvämlighet bidragit till bristande handlingskraft. Någonstans i den falska känslan av trygghet glömde vi att välstånd och öppenhet kräver konstant underhåll och investeringar, inte minst i säkerhet.

Idag är det påtagligt att det öppna samhällets fiender försöker ta fasta på situationen. Dessa krafter vill inget hellre än att det dekadenta Västeuropa tappar tilltron till sig själv. När det väl inträffat kommer inte längre IS, Putin eller en för dagen framgångsrik populist att stöta på motstånd i spridandet av sina idéer.

I ett kritiskt läge provas vår övertygelse och överlevnadsförmåga, då är förlorat hopp ingen lösning. Tvärtom, det breddar väg för den liberala demokratis utmanare. De står för en samhällsmodell som skulle göra oss sämre och fattigare och fulare och svagare.

Katarina Tracz

Av Thomas
Engström

1 Den siste sluggern?

Richard Nixon hade en stor politisk begåvning men hyste ett ännu större hämndbegär. Han såg fiender överallt och till sist tog paranoian överhanden.

Thomas Engström är
journalist och författare.

Den 9 augusti 1974.
Richard Nixon har just avgått.

FOTO: BILL PIERCE/GETTY IMAGES

”

*Han var en
extrempolitiker,
om än ingen
extremist; en
maktspelare, om
än alldeles för
känslösam.*

När folk tittar på dig ser de vilka de vill vara”, mumlar Nixon i Oliver Stones film med samma namn. Presidenten blänger på den klasiska målningen i Vita huset där Kennedy står med böjt huvud och armarna i kors.

Själv har Nixon just insett att han måste avgå, och i denna mörkaste av stunder inser han: ”När de tittar på mig ser de vilka de är.”

Riktigt så dystert är kanske inte allmänhetens uppfattning om sig själv, men i stort sett är det en träffande observation. Den fångar också Nixons fixering vid Kennedybröderna, liksom hans stunder av självinsikt – politisk sådan, naturligtvis, snarare än privatpsykologisk. I den mån han var ett geni var han det uteslutande i frågor om makt och tävlan. Han var en extrempolitiker, om än ingen extremist; en maktspelare, om än alldeles för känslösam.

I en ny biografi över denne vår tids Richard III, *One Man Against the World. The Tragedy of Richard Nixon*, målar Tim Weiner ett ganska ensidigt och

mycket glämt porträtt. Boken fungerar utmärkt som en introduktion i ämnet – till och med Watergate blir någorlunda begripligt – men säger egentligen inte så mycket nytt, hur gärna förordet än försöker göra gällande motsatsen. Weiner är tidigare mest känd för att ha skrivit ett nytt standardverk om CIA:s historia (den synnerligen omtalade *A Legacy of Ashes* från 2008), liksom liknande böcker om FBI och NSA. Det är alltså ingen överraskning att fokus även här ligger på underrättelsematerial och diplomatkorrespondens. Weiner bjuder en snabbkurs i kalla kriget och upptiningen av relationerna med Sovjetunionen och Kina. Någonstans tidigt längs vägen tappar man som läsare fullkomligt greppet om Nixon som människa, och återfår det aldrig. Det beror på att författarens avsky för presidenten är så stark att läsaren genomgående förutsätts dela den, med precis så trist utfall som man kan tänka sig.

Den som vill förstå Nixons många styrkor och häpnadsväckande mänskliga omognad gör klokare i att återvända till Richard Reeves oöverträffade verk *President Nixon. Alone*

>>

in the White House (2002). Här får man följa Nixon nästan dag för dag, emellanåt timme för timme. Boken bygger helt och hållet på vad presidenten läste, skrev, sa och gjorde; vad han fick veta när, hur han reagerade där och då. (Reeves har använt samma metod i biografier om Kennedy och Reagan, i bägge fall med lika stor förtjänst.)

Perspektivet blir alltså detsamma som i Charles Moores majestätiska Thatcherbiografi – med ett enormt viktigt tillägg. Ingen annan ledare har som Nixon buggat sina egna samtal och sedan låtit bli att förstöra inspelningarna. Dessa dialoger hör, skulle jag säga, till litteraturhistorien. Här får vi Nixon när han är som allra värst – ”Vi ska bomba skiten ur de där jävla människorna” – och när han är som mest skamlöst lögnaktig: ”Alltså, när jag pratade om en miljon dollar den där gången och att det inte var några problem med det, det var ju bara på skämt, givetvis.” I det sista exemplet hänvisar han som synes till en tidigare utsaga, och hellre än att radera den väljer han alltså att ljuga om vad han egentligen menat. Här möter vi då ett slags registrerande av fakta, en sorts tillrättaläggande i realtid av det egna livsverket som formbart skådespel.

Kanske är ändå det intressantaste av allt, och definitivt det mest gripande, alla anteckningar Nixon gjorde i sin ensamhet. Framåt småtimmarna, gärna med några rejäla decilitrar whisky innanför västen, satt han och skrev saker i denna stil: ”Ingen mer rekreationstid förutom ren och skär motionsträning [...] Behöver fler sociala tillställningar [...] Behöver en optimistisk, levnadsglad psykologi. Behöver fler stimulerande människor att prata med [...] Behöver värdighet, vänlighet, driv, ungdomlighet [...] andliga egenskaper [...]”.

Här får man inte dra slutsatsen att han skulle ha längtat efter fler festbjudningar och andra sammankomster: han avskydde sådant, och höll sig mer och mer avskild från Washington för varje månad han satt vid makten. Ideligen for han till Camp David och till sina bostäder i Kalifornien och Florida. Flyktmekanismen satte in så fort någon i staben så mycket som andades om ett kommande evenemang. Nej, det han menade när han skrev detta var att han kände ett akut behov av att förmedla bilden av sig själv som socialt bekväm.

Adressaten för dessa små skrivelser var inte alltid han själv. Nixons stora livsprojekt var bilden av Nixon, och det märks inte minst på hans instruktioner till medarbetarna om hur pressen skulle matas med idén om ”Människan Nixon”. Och råden inskränkte sig ingalunda till anställda. I ett pm till sina döttrar skrev han: ”Påpeka också gärna att när ni har fyllt år etcetera, att jag då ibland har tagit mig tid att spela en födelsedagstrudelutt för er.”

Begrepp som ”ödets ironi” räcker knappast till för att beskriva det Nixon gjorde mot sig själv. Landet behövde en van och skicklig politiker, någon som kunde få slut på Vietnamkriget och ena den breda medelklassen. Ingen var inställd på att folk skulle börja älska honom. Ingen, vill säga, utom Nixon själv. Att ha det behovet men helt sakna den naturliga charmen hos en Jack

”

Ingen var inställd på att folk skulle börja älska honom. Ingen, vill säga, utom Nixon själv.

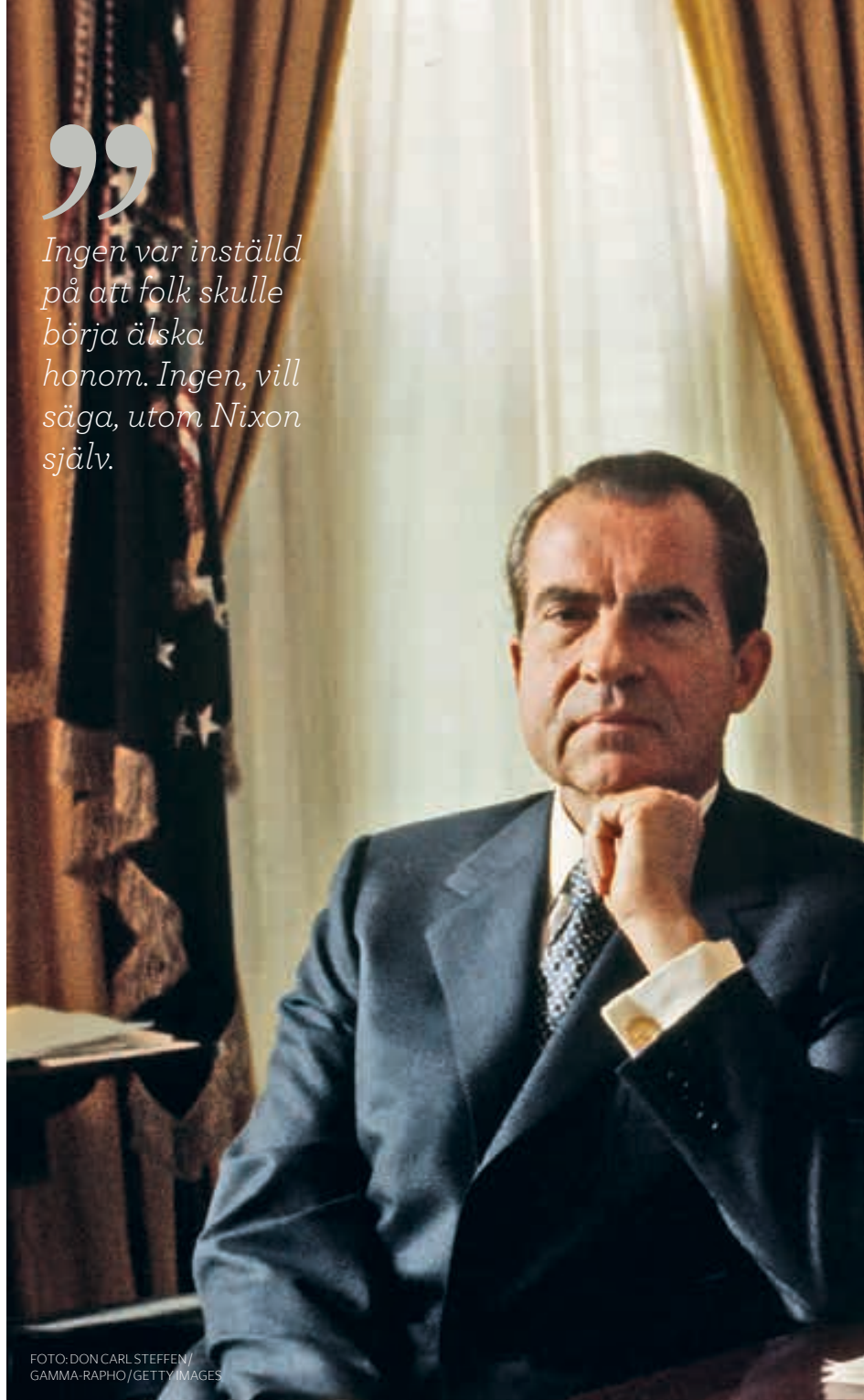

FOTO: DON CARL STEFFEN/
GAMMA-RAPHO/GETTY IMAGES

Kennedy eller en Bill Clinton blev hans stora frustration, och den behövde ett antal utlopp. En man som inte kan erövra föremålet för sin kärlek kan alltid koncentrera sig på att krossa sina fiender.

Och fiender såg han mycket riktigt överallt. Pressen, universitetseteliten, ”östkustetablissemangen”, judarna, de svarta medborgarrättsledarna, den övre medelklassen och deras studentbarn, de opolitiska tjänstemännen inom statlig förvaltning, diplomatkåren... alla hatade de honom för att han, som han såg det, inte hade gått i tillräckligt fina skolor och kom från en simpel grosshandlarfamilj. (Det är intressant att han till skillnad från Margaret Thatcher aldrig lyckades vinna över någon med hjälp av att tjata om den sortens uppväxt.)

Så kom det sig att han inför valet 1972, som

han som skulle vinna med enorm majoritet, ändå lockades att släppa lös sina "rörmokare" på motståndarna. Frustrationen hade nått en kokpunkt i honom och det spelade ingen roll längre att det amerikanska folket godtog honom i brist på trovärdiga alternativ. Fienderna, hur svaga de än i praktiken var, måste tillintetgöras. Watergate blev en samlingsbeteckning för hela den rättsröta, hela det inferno av maktmissbruk och mörkläggningar som sedan avslöjades under 1973 och 1974.

När det gäller Nixons besatthet av presskåren undrar man nästan om den egentligen handlade om eftermälet, om hur historien skulle komma att skrivas om hans tid vid makten. Det är annars svårt att förstå hur han inte kunde

skaka av sig journalisternas avoghet när det de skrev ändå inte tycktes påverka hur folk röstade. Och hur fientliga var de egentligen? Under valrörelsen 1972 var tvåhundra av landets tidningar för honom och endast tolv emot. Men en av dessa tolv var *New York Times*, det rödaste tänkbara skynket för en president som hade för vana att kalla publikationen "Jew York Times".

Hur allvarligt menad var hans slentrianmässigt uttryckta antisemitism? Och hur stod hans säkerhetspolitiska rådgivare Henry Kissinger ut med den? Det har kanske alltid varit enklare för amerikaner, som trots allt var med och befriade världen från hitlerismen (och som har stått som en garant för staten Israels framväxt och fortlevnad), att uttrycka sig fientligt om judar utan att

”

Hans livselixir var revanschen, den oväntade segern för en uträknad underdog.

>>

”

Hur allvarligt menad var hans slentrianmässigt uttryckta anti-semitism?

riktigt bli tagna på orden. Men det är svårt att komma ifrån att Nixon närde ett ... ska vi säga mer systematiskt judehat än så. Det var politiskt i det att han betraktade den judiska pressen som sin stora fiende. Det var ekonomiskt i det att han kom från enkla förhållanden och dessutom, efter sitt förödande nederlag i det kaliforniska guvernörsvalet 1962, arbetade som advokat på Manhattan och emellanåt umgicks med dåtidens finanselit. Och det var personligt i det att han alltid misstänkte sin ende vän Kissinger för dubbla lojaliteter – möjligen den historiskt sett mest klassiska formen av all antisemitisk paranoia. Hur Kissinger själv kände får vi eventuellt veta i nästa del av Niall Fergusons stora biografisvit.

Efterhand växte Nixons mediefixering till att omfatta även tv. Kissinger menade å sin sida att tidningskrönikor var och förblev ett ”första utkast till historien”, men Nixon insåg bättre än sin säkerhetsrådgivare betydelsen av visuella spektakel. Han lade exempelvis ner mängder av tid på att välja ut vilka nyhetsankare som skulle få följa med på den banbrytande resan till Kina 1972.

Kinaresan blev hans största triumf, och troligen hans mest bestående arv till oss som idag häpet betraktar framväxten av en ny och gåtfull supermakt. Det var, som Nixon själv älskade att påtala, bara han som kunde ha åstadkommit detta; bara en erkänd veteran bland hårdföra antikommunister hade den trovärdighet och den kunskap som krävdes för att en gång för alla bryta upp världskommunismen i ett sovjetiskt och ett kinesiskt läger. (Tankemodellen var densamma som när många trodde att den israeliske premiärministern och ärkehöken Ariel Sharon var den

ende som skulle kunna sluta fred med palestinierna och bibehålla folkets förtroende.)

Detta var Nixons i särklass största begåvning: det politiska luktsinnet. Snart sagt varje politiskt utspel från Vita huset utformades för att överraska, överrumpla och på så vis i det närmaste... charma? Så fort Nixon anade att miljöfrågan skulle komma att hamna högt på dagordningen godkände han inrättandet av det nya amerikanska miljöskyddsverket – hellre det än att demokraterna i kongressen skulle börja kräva det. Även på andra områden tog han initiativet från omtöcknade motståndare. Det är inte utan att man fylls av en nostalgisk längtan efter skickliga statsmän när man tar del av hans uppläxningar av någon underhuggare i färd med att försitta ett utmärkt tillfälle till små och stora politiska kupper.

Samtidigt, och detta är den monumentala tragedin i sammanhanget, var han så blind och tondöv inför den nya tidens strömningar, den nya tidens spelregler och i synnerhet den nya tidens tabun. För vad var Watergate om inte ett eko från tidigare årtiondens värsta excesser, från den epok under 1950- och tidigt 1960-tal då män som FBI-chefen Edgar Hoover och kungamakaren Joe Kennedy kunde bete sig precis hur som helst och komma undan med det? Nixon förblev till sin död helt övertygad om att Kennedyklanen och fackpampar i dess såld stal hela presidentvalet 1960 (då Nixon förlorade med en hårsman mot John F Kennedy). Han tänkte aldrig mer spela rent. Trots att han ställdes mot tidernas svagaste motståndare i presidentvalet 1972 envisades han med att avlyssna och smutskasta enskilda motståndare och journalister. Han var en dinosaur bland avsevärt smidigare rovdjur, eller rättare sagt en slugger bland jurister och rättighetsivrare – en gammal världsmästare som missat att hans sport inte längre utövades, och som nu sprang runt och letade efter folk att slåss med. Så tvingade man honom också till slut att lämna ringen där han i sex år ensam dansat runt och jabbat i blindo efter fiender som sedan länge bekämpade honom på tryggt, sofistikerat och högmodernt avstånd.

Nixon var raka motsatsen till det amerikaner brukar kalla ”entitled”, åtminstone som han själv såg det. Hans livselixir var revanschen, den oväntade segern för en uträknad underdog. Paradoxen var att detta i sig gav upphov till ett ofantligt självkräftfärdigande. Han var visst berättigad – till hämnd!

När vi nu står inför möjligheten att Donald Trump blir USA:s näste statschef måste vi fråga oss vad som i så fall väntar. För anar man inte i den mannen ett liknande livsfarligt, destruktivt drag? En benägenhet att ständigt ikläda sig rollen som hånad och bespottad, som underskattad, som utskrattad – en tendens att gripa varje tillfälle till martyrskap och sedan slänga sitt etablissemangsförakt i ansiktet på varje figur som ids ifrågasätta charaden? Det tycks för somliga människor inte spela någon som helst roll hur mycket stöd de åtnjuter. Fiendens rörelser i skuggorna gör alltid starkare intryck på sådana psyken än någonsin anhängarnas ryggdunkar. De inbillade hänskratten ekar evinnerligt högre än massornas jubel. ✨

Med den avundade motståndaren John F. Kennedy.

FOTO: POPPERFOTO/GETTYIMAGES

Av Bruce
Anderson

2

Bruce Anderson är
brittisk journalist och
författare.

David Cameron:
dricker med måtta.

FOTO: OLI SCARFF/GETTY IMAGES

Uppdrucket

Alkoholvanorna hos den styrande brittiska klassen är inte längre vad de varit. Men det fanns en tid då luncherna var både långa och blöta.

Under de senaste årtiondena har Storbritannien genomgått betydande samhällsförändringar. En del av dem, som den etniska mångfalden, är synliga på gatunivå. Men det finns också en förändring som inte har väckt särskilt mycket uppmärksamhet: den sjunkande alkoholkonsumtionen under de styrandes luncher.

I *Hamlet* avskyr prinsen, som för en nutida student framstår som förvånansvärt självgod, det högljudda supandet vid sin farbror Claudius hov. Hamlet medger att detta är den lokala sedvanan men anser att det vore bättre "att bryta sådan sed än hålla den". Under de följande århundradena skulle man dock komma att hålla fast vid denna sedvana i högt uppsatta brittiska kretsar och brotten mot den var få. Under kung Vilhelm III:s styre fick inte krigsrätten avgöra fall som kunde leda till dödsstraff efter lunch. Man fruktade att domarna skulle vara alltför stränga, alltför milda, eller helt enkelt alltför oberäknliga. Detta ansågs allmänt vara en klok försiktighetsåtgärd.

Hundra år senare hade William Pitt den yngre för vana att tala i underhuset efter att ha hållit i sig

tre flaskor portvin. Portvinet var visserligen svagare på den tiden, och de flesta åhörarna hade själva druckit åtminstone två flaskor, men det får ändå beskrivas som något av en bedrift. Detta hade dock ett pris. Pitt dog endast fyrtiosex år gammal. Hans hälsa var förstörd och alkoholen var delaktig.

Ett par årtionden in på 1800-talet framstod premiärminister William Gladstone som personifieringen av de respektabla klassernas ökande sedlighet. Han såg ut och lät som någon av de mer betydelsefulla profeterna i Gamla testamentet och var en from och kyrksam man. Men han tyckte också om att ta ett glas. I sina dagböcker klagar han regelbundet på illamående och huvudvärk om morgonen. Nuförtiden skulle vi kalla det ordentliga baksmällor. En kväll, då han åt på egen hand på klubben Grillion's, drack han en och en halv flaska rödvin följt av två halvflaskor portvin. Han blev åttionio år gammal. Vilken fysik, vilken lever.

Det samma gällde Churchill, även om det inte är klarlagt exakt hur mycket han drack. Men han befann sig aldrig långt från ett glas, eller en cigarr. Herbert Asquith gick än längre. Som Churchill skrev till sin hustru Clementine i april 1911: "På >>

torsdagskvällen var premiärministern i mycket dåligt skick. Det var så pinsamt att jag skruvade på mig. Han kunde knappt tala och många lade märke till hans tillstånd [...] underhusets orubbliga frimureri är det enda som hindrar att det blir skandal.” Trots att Asquith bidrog med det engelska ordet för att vara på örat (”squiffy”) lyckades han dominera händelserna fram till det att första världskriget kom att dominera dem. När det väl skedde bidrog hans rykte om att vara på örat till att undergräva hans auktoritet och påskyndade hans fall.

Apropå auktoritet, och trots att han aldrig var berusad när dokumentportföljen var i närheten, förstörde Churchills alkoholkonsumtion hans rykte under 1930-talet, då han inte satt vid makten. För många bekräftade det intrycket att han hade gjort sitt. Det fanns också en misstanke att hans omdöme – som alltid hade ifrågasatts i vissa kretsar – nu var försämrat på grund av drickandet. Sent en kväll efter det att kriget brutit ut – när timmen är slagen träder den riktige hjälten fram – bjöd Churchill hem Harold Macmillan, en konservativ före detta oliktankande som nu fått återupprättelse tack vare kriget. Macmillan ville gå och lägga sig. Premiärministern ville sitta uppe och dricka ett glas konjak till.

”Harold, vill du inte hjälpa mig med att ta avstånd från Hitler?”

”Jag är inte säker på att du och jag borde göra det. När allt kommer omkring gjorde ju han dig till premiärminister och mig till minister. Ingen annan kraft i världen hade kunnat åstadkomma det.”

För ett ögonblick såg Churchill häpen ut. Sedan sken hans ansikte upp i ett leende: ”Det ligger någonting i det du säger.”

Aven om det inte var många som kunde mäta sig med Pitt, Gladstone eller Churchill avstod de som fattade viktiga beslut sällan från alkohol. I slutet på 1970-talet var jag ibland gäst vid lunchborden i Londons finanskvarter. Vi började med gin och tonic, fortsatte med vitt, rött, portvin, konjak och cigarrer. Till värdarnas försvar

var lunchen klar vid fyratiden. Men på den tiden utförde de kloka sitt arbete på förmiddagen. Alldeles efter valet 1979 bjöd en nyutnämnd konservativ minister mig på lunch på en av de finaste klubbarna i St James's. Han sa att när han anlände hade sex ministrars bilar stått och väntat utanför.

Det var kulmen på drickandet. Men fram till för en generation sedan förväntade sig de flesta parlamentsledamöter, bankirer, jurister – inklusive domare – att få äta lunch. Sådana luncher var sällan torra. I dåtidens Storbritannien skulle merparten av de män som styrde landet – på den tiden rörde det sig huvudsakligen om män – ha blåst rött om de hade försökt köra bil på eftermiddagen och blivit alkotestade.

För de unga nuförtiden låter det här som skräck från en försvunnen tid. Förändringen drabbade Londons finanskvarter först, delvis på grund av Manhattan. När folket där kom till arbetet vid åtta-tiden – man sov längre om morgonen på den tiden – hade London gått på lunch. När de väl var tillbaka hördes det att de hade ätit och druckit gott. På Manhattan var man inte imponerad. Efter avregleringen av finansmarknaderna var det Manhattans seder och bruk som blev förhärskande. London fick avstå från lunchen. Idag är Londons finanskvarter fulla av smörgåsställen.

Vanorna inom den politiska världen förändrades också, och här hade Margaret Thatcher viss påverkan. Hon var inte fördömande – hon var ju trots allt gift med Denis Thatcher, som nästan kunde mäta sig med Churchill när det gällde att pimpla. Men hon var också en mycket krävande chef. Det var inte många ministrar som någonsin kallades till möte med henne utan att det knöt sig i magen på dem och ingen av dem skulle ha velat anlända med en doft av alkohol omkring sig. Så en minister som trodde att det kunde finnas en risk att han eller hon skulle skickas efter brukade koncentrera sig på orienteringarna. Drinkarna fick vänta tills hon hade lämnat Downing Street 10.

Själv drack Thatcher måttligt, åtminstone medan hon fortfarande var premiärminister. Hon tyckte om ett glas whisky, men den brukade vara utspädd

”

Vi började med gin och tonic, fortsatte med vitt, rött, portvin, konjak och cigarrer. Till värdarnas försvar var lunchen klar vid fyratiden.

Det gick rykten om Churchills alkoholkonsumtion.

FOTO: FOX PHOTOS/GETTY IMAGES

och varade största delen av kvällen. Efter att hon avgått som premiärminister drack hon mer ofta och outspätt. Vid det laget var hon för det mesta i sällskap av sin privatsekreterare, Peter Morrison, en man som drack lika mycket som Pitt den yngre. När det var han som hällde upp dricka hade alla flaskor kort livslängd; och dessutom fanns det en annan orsak. Hennes avgång hade varit brutal och oväntad. Hon hade varit van vid en enorm arbetsbörda. Plötsligt hade hon inte tillräckligt att göra och utsöndrade mer adrenalin än kroppen kunde göra av med. Adrenalin och alkohol är en instabil kombination. Om kvällarna verkade hon ibland lättretlig.

Men den verkliga förändringen kom med Tony Blairs regering. Plötsligt slutade ministrarna nästan helt att dricka under lunchen. Ett enstaka glas vitt vin med sodavatten

kom att ses som en anmärkningsvärd hängivelse. Smörgåsarna gjorde sitt intåg i ministrarnas tjänsterum. En del ministrar slutade faktiskt helt och hållet att äta lunch. Istället gick de till gymmet.

De brittiska konservativa var "kavaljerernas" (rojalisternas) parti under engelska inbördeskriget, det är där Torypartiet har sina rötter. Labour-medlemmar är huvudsakligen "rundhuvuden" (anhängare av parlamentet vid denna tid). Men "rundhuvudenas" puritanska inställning till lunch har levt kvar under David Camerons regering. Själv är han förtjust i ett glas rött, men aldrig så mycket att det går ut över arbetet. Längre fram kan nog historikerna komma att tvista om huruvida denna puritanism har lett till ett bättre styre. ✨

Margaret Thatcher tog sig gärna en whisky.

FOTO: TERRY O'NEILL/HULTON ARCHIVE / GETTY IMAGES

Artikeln är särskilt skriven för Axess.

Översättning: Martin Peterson

Men vem var han?

Myten om prästkungen Johannes och hans kristna rike fascinerade det medeltida Europa. Sökandet efter honom pågick i femhundra år.

Av Bengt G Nilsson

Ar 1165 mottog den bysantinske kejsaren Manuel Komnenus ett brev. Det var skrivet på latin och förmedlades till kejsaren på okända vägar. Avsändare var en viss Johannes. Han utgav sig för att vara både präst och kung.

Brevet var långt och välformulerat. Prästkungen Johannes beskrev utförligt sitt rike som låg i "de tre indialänderna". Där fanns, enligt brevskrivaren, kvarlevorna av Jesu lärjunge Tomas. Han som kallades Tvivlaren på grund av sin oförmåga att tro på Kristi uppståndelse. Enligt legenden hade han efter frälsarens död färdats till Indien och framgångsrikt missionerat kristendomen där.

Problemet var dock att Indien var ett luddigt och närmast mytiskt begrepp i Europa vid den här tiden. Uttrycket "de tre indialänderna" bara ökade begreppsförvirringen. I brevet beskrevs prästkungens rike som ett fantastiskt land med elefanter, kameler och allehanda sagodjur som enhörningar och salamandrar som levde i eld. Där fanns oändliga rikedomar i form av ädelstenar, guld och silver. En magisk vattenkälla kunde kurera en människa från alla upptänkliga sjukdomar. Sjuttiofyra kungar bedyrade Johannes sin vördnad och varje dag utspisades 30 000 män vid hans hov.

Det fanns anledning att ställa sig lätt skeptisk till dessa uppgifter. Men i brevet fanns också påståenden som tvingade kejsare Komnenus att tänka efter.

"Vi har lovat att med en stor armé besöka Herrens gravplats för att kriga mot det kristna korsets fiender och för att upprätthålla Herrens namn", stod det i brevet.

Det kunde bara innebära en sak. Herrens gravplats betydde ju den Heliga Gravens kyrka i Jerusalem. Uppenbarligen ville prästkungen Johannes erbjuda kejsar Komnenus sitt stöd i kampen mot

Bengt G Nilsson är journalist och författare.

Prästkungen
Johannes och
hans hov.

FOTO: ALBUM/FLORILEGIUS/TT

Prete Gianni e sua Corte

saracenerna – muslimerna – som hotade korsfararstaten, kungariket Jerusalem.

Detta var ett sensationellt erbjudande som skulle kunna förebåda ett genombrott i de kristnas vacklande kamp mot muslimerna. Under det första korståget hade Jerusalem erövrats 1099 och blivit kronjuvelen i den arkipelag av kristna riken som korsriddarna hade skapat i Levanten. Den bysantinske kejsaren var av hävd en av de högsta beskyddarna av korsfararna och när han mottog brevet från prästkungen Johannes så måste han ha upplevt det som ett tecken från Gud. Jerusalem var hotat och endast två årtionden efter det att det famösa brevet blivit känt erövrades staden av den muslimske härföraren Saladin, vilket innebar slutet för korsriddarnas drömmar. Men år 1165, då brevet anlände, levde hoppet fortfarande.

Brevet stannade inte vid kejsar Komnenus hov. Det kopierades och spreds vida omkring. Prästkungen Johannes fick många namn genom alla översättningar. På latin hette han Presbiteri Iohannis och på engelska Prester John. Berättelser om den mystiske kristne härskaren började florera vilt i Europa. De växte till sagor och myter i folkmun men togs också på allra största allvar av många ledande teologer och forskare. Sökandet efter prästkungen Johannes och dennes rike inleddes omgående och kom sedan att pågå i femhundra år. Det blev en av medeltidens allra största romantiska gåtor tillsammans med jakten på den heliga Graal, det försvunna Atlantis, Eldorado och Nilens källor.

Rykten om att det skulle finnas en kristen härskare som styrde över ett stort rike någonstans i det inre av Asien hade förekommit redan innan kejsar Komnenus fick sitt brev. Två årtionden tidigare hade biskop Hugo i den syriskaste staden Jabala sökt upp påve Eugenius III

och varnat denne för att de kristna besittningarna i Mellanöstern höll på att falla i saracenernas händer. Korsfararstaten Edessa i nuvarande Turkiet hade intagits av muslimska styrkor och hotet mot övriga kristna enklaver i regionen ökade för var dag. Biskop Hugo var dock hoppfull. Han berättade för påven att den kristne kungen Johannes som bodde någonstans långt österut, bortom Persien och Armenien visserligen tillhörde den nestorianska kyrkan, men ändå hade erbjudit de katolska korsfararna sitt stöd. Biskopen berättade att denne Johannes var ättling till en av de tre vise männen och förde befäl över en gigantisk armé. Han hade tänkt marschera mot Jerusalem men blivit stoppad vid floden Tigris, oförmögen att ta sig över med hela sin här. Dock fanns det hopp om att han skulle göra ett nytt försök, vilket föreföll bekräftas av det brev som kejsar Komnenus alltså fick 20 år senare.

För att förstå hur berättelsen om prästkungen Johannes kunde slå rot i europeiska sinnen och utlösa denna iver att lösa gåtan, måste man föreställa sig européernas världsbild på 1100-talet. Jordklotet var utforskat. Afrika söder om Sahara var i princip helt okänt. Amerika fanns inte. Asien hade man bara fragmentarisk kunskap om. De mest fantastiska myter odlades om vad som kunde finnas i dessa okända trakter. Enbenta människomonster utan huvud, kentaureer och andra sagodjur. Man kan kanske jämföra med hur vi idag fantiserar om vad som kan finnas i världsrymden.

Att det skulle kunna existera isolerade kristna kungadömen djupt inne i okända områden framstod inte alls som osannolikt, och skulle senare också visa sig vara sant.

År 1177 beslutade påve Alexander III att närma sig prästkungen Johannes. Påvens livmedikus Filip påstod nämligen att han hade haft kontakt med några av Johannes undersåtar som hade berättat att prästkungen var nyfiken på katolicismen. Påven

”

*Berättelser om
den mystiske
kristne härskaren
började florera
vilt i Europa.*

satte sig då att diktera ett brev till "hans käraste son i Kristi, Johannes, lysande och magnifik kung över indialänderna". Enligt Filip hade Johannes uttryckt önskemål om att få bygga en kyrka i Rom och att få installera ett altare i Heliga gravens kyrka i Jerusalem. Båda dessa önskemål skulle kunna bifallas, enligt påven, om Johannes bara vore så vänlig att besvara detta brev, snyggt och prydligt med sitt sigill för att styrka autenticiteten.

Filip fick i uppdrag att förmedla brevet men såvitt känt lyckades han inte med det. Den kristne kung som Filip hänvisade till var med största sannolikhet härskaren i Etiopien, ett land som ur europeisk synvinkel mycket väl skulle kunna utgöra en del av Indien. Det kristnades redan på 300-talet och var länge känt under namnet kungariket Axum, senare Abessinien, en dominerande stormakt i trakterna runt Röda havet. Axum hade handelskontakter med Egypten, Persien och Indien och en ambassadör i Konstantinopel.

I samband med islams uppkomst på 600-talet isolerades emellertid Axum/Etiopien och suddades ut ur européernas kunskapsbank. På 1100-talet hade landet upphört att existera i det europeiska medvetandet, trots att det fortfarande hade ambassadörer även i Syrien och Egypten. Dessutom bodde en etiopisk landsflyktig tronpretendent i Jerusalem i 25 års tid vid mitten av 1100-talet. Troligen var det någon av alla dessa som påvens livmedikus Filip hade fått kontakt med. Etiopierna ville mycket riktigt skapa sig ett kapell i Heliga gravens kyrka i Jerusalem, vilket de också lyckades med några få år senare. Ett kapell som för övrigt fortfarande finns där, bemannat av etiopiska munkar ända sedan den tiden.

År 1187 erövrade saracenerna under ledning av Saladin Jerusalem och därefter föll den ena kristna besittningen efter den andra i Levanten. Det var en präktig katastrof för det mäktiga Europa som trodde att resten av världen var underlägsen i allt. Men år 1221 tändes ett nytt hopp. Den franske biskopen Jacques de Vitry, som hade deltagit i det femte korståget och upplevt det slutliga nederlaget då de kristna styrkorna tvingades fly från Egypten, sade sig ha nyheter om prästkungen Johannes. Han kontaktade påven samt kung Henrik III i England och flera andra europeiska potentater. "En ny och mäktig beskyddare av kristenheten har stigit fram", meddelade han. "Det är kung David av Indien, som har gått i strid (mot saracenerna)."

Kung David sades vara kristen och antingen son eller sonson till prästkungen Johannes. "Han kallas själv ofta Johannes", hävdade Jacques de Vitry och berättade att denne mäktige kung från sitt rike i det inre av Asien hade kommit till undsättning då Bagdad hotades av muslimska styrkor. I Bagdad fanns en kristen församling som sålunda hade räddats när kung David – eller Johannes – hade besegrat de fientliga muslimerna vars *shah*, härskare, hade flytt hals över huvud.

Nu, hävdade biskop Jacques de Vitry, planerade kung David/Johannes att marschera mot Jerusalem, köra ut saracenerna och återuppbygga stadsmuren. Detta var sannerligen goda nyheter!

Vem var då denne prästkung som skulle rädda de europeiska härskarna ur den förnedring de åsamkats i och med förlusterna i Levanten? Var han bara ett fantasifoster? Nej, det fanns en krigsherre som stämde hyggligt på den yttre beskrivningen och som hade besegrat den största muslimska armén i Centralasien och tvingat *shahen* på flykt. Men han hette inte David eller Johannes.

Han hette Djingis khan och var mongol. Hans plan var mycket riktigt att erövra hela Asien. Och när han var färdig med det stod Europa på tur. Han skapade världens största sammanhängande imperium och tog livet av minst fem miljoner människor. Den mongoliska expansionen västerut nådde vid mitten av 1200-talet ända fram till Litauen och Polen. Mycket riktigt var mongolernas sikte också inställt på Jerusalem. Men den 3 september 1260 besegrades deras styrkor av egyptiska mamluker i slaget vid Ain Jalut strax norr om Jerusalem. Den heliga staden undkom de mongoliska horderna med blotta förskräckelsen.

Det missförstånd som hade orsakat sammanblandningen mellan prästkungen Johannes och Djingis khan slätades över i Europa och sökandet efter den äkta Johannes fortsatte. Bland dem som deltog fanns Marco Polo som tog vara på de nya kommunikationsmöjligheter som hade skapats i mongolernas sammanhängande rike. Han reste till Kina och blev gäst hos Kublai khan, Djingis khans sonson. I sina reseskildringar berättar han om prästkungen Johannes och dennes mellanhavanden med Kublais farfar Djingis. Marco Polo hävdade att de två männen hade blivit fiender och råkat i strid med varandra. Det slutade med att prästkungen Johannes dödades.

Trots att Marco Polo ville fastslå att prästkungen Johannes var död men definitivt hade funnits i det inre av Asien och inte någon annanstans, och därmed sätta punkt för efterforskningarna, kom han ändå att bidra starkt till att myten hölls levande. Under sin resa hem till Europa seglade han över Indiska oceanen och fick kontakt med sjöfarare som kunde berätta om det kristna kungariket Etiopien i Afrika. Marco Polo kallade landet för Melanindien och gav det en utförlig beskrivning som till vissa delar var sann. Många som tog del av hans berättelse häpnade. Det stämde ju perfekt med det som hade skildrats i prästkungen Johannes brev till kejsare Komnenus flera årtionden tidigare!

Därmed fick sökandet ny kraft och en ny inriktning.

År 1306 anlände en kejsarlig delegation från Etiopien till Europa och fick audiens hos påven som vid den tiden residerade i franska Avignon. På grund av den kontakten började nyheter om Etiopien sakta sippra fram. Fakta var fortfarande intimt sammanblandade med fantasier, men bit för bit började européerna förstå att landet fanns på riktigt och att det styrdes av en kristen kung eller kejsare. Vem skulle det kunna vara om inte prästkungen Johannes?

Efter århundraden av sökande började nu bilden klarna. År 1459 presenterades den fantastiska världskarta – *mappamundi* – som den venetianske munken Fra Mauro hade framställt på uppdrag

”

Det var en präktig katastrof för det mäktiga Europa som trodde att resten av världen var underlägsen i allt.

Världen år 1459:
Mappa Mundi.

av den portugisiska kungen Alfonso V. Den föreställer hela världen som den antogs se ut, inklusive Afrika. Och där ligger *Abassia*, Mauros namn för Abessinien. På kartan finns bilder av väldiga slott, större än dem i Europa. *Qui el presto Janne fa ressidentia principal*, står det på kartan. Detta är prästkungen Johannes huvudsakliga hemvist.

Därmed tycktes saken vara avgjord. Abessinien/Etiopien var det land där prästkungen Johannes regerade. Att denne hade levt i flera hundra år förklarades med att Johannes i själva verket var en kejsarlig titel i Etiopien, och alltså hade burits av flera på varandra följande regenter. Ett påstående som etiopierna själva ställde sig helt frågande till.

Ryktena om de fabulösa rikedomar som skulle finnas i prästkungen Johannes land fick lyckasökare från Europa att söka sig till Etiopien. De drabbades alla av samma öde. Vål framme togs de omhand som "gäster" vid hovet men förhindrades att resa hem. Ytterst få lyckades fly. Landet förblev slutet. Inga nyheter om det läckte ut.

När Portugal på 1400-talet växte fram som en ledande sjöfarnation kom detta att få omfattande konsekvenser för hela världen. Det var Henrik sjöfararen som blev den drivande kraften och som med sin enorma entreprenörsanda och sin kunskapsörst gjorde att portugisiska fartyg seglade allt längre och längre bort. Afrikas västkust utforskades och för varje ny expedition kom fartygen allt närmare kontinentens sydspets, för att slutligen runda den och upptäcka den varma Indiska oceanen. Det som lockade allra mest var att skaffa monopol på kryddhandeln från Indien men enligt en historiker, samtida med Henrik, ville denne också få kunskap om prästkungen Johannes land.

Vasco da Gamas upptäckt av sjövägen till Indien 1498 blev ett genombrott för de portugisiska ambitionerna. Kryddhandeln hamnade därmed i Portugals händer och landets ekonomiska framgångssaga inleddes.

För att kunna segla obehindrat över Indiska oceanen lade portugiserna under sig i princip hela Östafrikas kust. De räknade också ut att de skulle kunna kväsa araberna, de främsta konkurrenterna om kryddhandeln, genom att erövra inloppet till Röda havet. Den portugisiska befälhavaren Afonso de Albuquerque satte sig i sinnet att kontakta prästkungen Johannes i Etiopien och enrollera denne som sin kristne bundsförvant i det heliga kriget mot muslimerna. Den etiopiska hamnen Massawa – nuvarande Eritrea – skulle vara en utmärkt bas att utgå ifrån i ett anfall mot Mecka.

Planerna på ett gemensamt etiopiskt-portugisiskt anfall mot arabiska hamnar fullföljdes aldrig. Trots det fortsatte kontakterna mellan de båda länderna att utvecklas. Om så inte hade varit fallet hade det Etiopien vi känner idag sannolikt inte existerat.

År 1529 gick nämligen den somaliske härföraren Ahmed Grag – "den vänsterhänte" – till attack mot Etiopien. På några år lade han under sig två tredjedelar av landet och plundrade dess kyrkor och palats. Den etiopiske kejsaren skickade ett desperat nödrop till Portugal men det tog flera år innan hjälpen därifrån nådde fram. Till slut – år 1541 – kunde Cristóvão da Gama, son till Vasco da Gama, undsätta kejsarens styrkor och med endast 400 välbeväpnade soldater driva Ahmed Grags armé på flykt. Cristóvão da Gama själv tillfångatogs dock och avrättades. Likafullt räddades det kristna Etiopien från det muslimska erövringsförsöket, dock till ett stort mänskligt och materiellt pris.

Det som hade börjat på 1100-talet som en dröm om att prästkungen Johannes skulle hjälpa de kristna styrkorna i Jerusalem att besegra muslimerna, slutade alltså på 1500-talet med att de kristna portugiserna räddade den regent som många hade ansett vara prästkungen Johannes. I och med denna händelseutveckling förmänskligades också den dåvarande etiopiske kejsaren, och även hans efterföljare. Europeerna insåg till slut att skrönorna om prästkungen var just skrönor, och inget annat. År 1681 fastslog den respekterade tyske orientalisterna Hiob Ludolf slutgiltigt i sin bok *Historia Aethiopica* att det inte fanns någon verklig grund för dessa myter. Men det tog 500 år att nå denna insikt.

Berättelsen om prästkungen Johannes motiverade djärva resenärer att ge sig ut i världen, den inspirerade ett forskande efter kunskap, såväl religiös som profan. Sökandet gick hand i hand med den europeiska utvecklingen från vidskeplighet till rationellt tänkande. Hela förloppet kan ses som ett preludium till den intellektuella process som utvecklades under upplysningstiden.

Men den svåraste frågan fick aldrig något svar. Vem skrev det ursprungliga brevet som kejsar Manuel Komnenus en dag år 1165 fick i sin hand? Med vilket syfte?

Det förblir en gåta. ✎

”

Ryktena om de fabulösa rikedomar som skulle finnas i prästkungen Johannes land fick lyckasökare från Europa att söka sig till Etiopien.

*Bildningsvänner till vänster och höger
behöver förenas i stöd för biblioteken
som intellektuella mötesplatser
och litterära hem.*

Skadad respekt

Malin Norrby

För ett par månader sedan läste jag Anders Rydells *Boktjuvarna. Jakten på de försvunna biblioteken*. Boken handlar om nazisternas plundring av boksamlingar och bibliotek under andra världskriget, men Rydell skriver även om några av biblioteken och deras historia. Till exempel skriver han om *Bibliothèque Ukrainienne Symon Petljura* och *Bibliothèque Polonaise* och deras betydelse för emigranter i 1930-talets Paris:

Emigrantbiblioteken spelade en oerhört betydelsefull roll för dessa minoritetssamhällen. De var litterära hem för människor som berövats sitt språk och sin kultur. De var mötesplatser där språklig och nationell identitet kunde fortleva och utvecklas.

FÖR MIG SOM biblioteksmänniska med ett klassiskt bildningsideal grep givetvis formuleringen om litterära hem tag. Här finns också ett annat ord att tänka kring då det ofta dyker upp i debatten kring biblioteken idag: *mötesplats*.

Vi har i nyhetsrapporteringen fått höra om bråk, skadegörelse och misshandel på våra folkbibliotek. Debatterna har avlöst varandra men inte sällan kantrat i positionering och i sidospår som diskussionen kring den så kallade tysthetsnormen. Det finns många ingångar till och aspekter av denna debatt. Jag kommer här att fokusera på en av dem.

Jag tror att många av blindskären i debatten handlar om just ordet mötesplats, de konnotationer vi har till detta ord och hur vi definierar begreppet. Jag ser hur det ibland ropas ut *Låt biblioteken vara bibliotek! Bibliotek är inga mötesplatser!* Från bibliotekens sida har man uttryckt oro över att pendeln skall svänga över i något som reducerar vad som ryms inom bibliotekens väggar.

Samtidigt har man från officiellt bibliotekshåll haft svårt att entydigt stå upp för bibliotekspersonal och biblioteksanvändare utan hänvisar till kurser i *bemötande*.

VÅRA FOLKBIBLIOTEK HAR tre funktioner. De skall vara litterära hem där vi kan ta del av litteratur och kultur. De skall dessutom vara en plats där samhällsmedborgare fritt skall kunna ta del av information så att de kan göra upplysta val och delta i samhällslivet. Detta handlar om informationsfrihet och möjlighet till förkovran och bildning. Dessutom är biblioteken en mötesplats. Det räcker dock inte med att kalla biblioteken för en mötesplats i största allmänhet. Vi måste definiera vad vi avser med en mötesplats och vilka aktiviteter vi fyller detta rum med.

Inom bibliotekssektorn talar man ofta om låga trösklar och att vem som helst oberoende av till exempel ålder, utbildningsnivå och sociala strata skall känna sig välkommen. Det är en god och lovvärd föresats. Det är dessutom så att vi, enligt bibliotekslagen, har rätt till tillgång till ett folkbibliotek. Vår rätt till tillgång till folkbibliotek gör att individer faktiskt inte kan portas från biblioteket även om de beter sig illa. De kan bara avvisas i stunden. Jag tror personligen att det vore bra om lagstiftaren såg över detta men inser samtidigt att frågan är komplex och att det tarvar ett grannlaga förarbete som väger in tänkbara konsekvenser. Det finns många implikationer av en sådan ändring.

SAMTIDIGT MENAR JAG att bibliotekslagen också borde ge oss alla rätt till *reell tillgång* till våra folkbibliotek. Vi ska inte behöva avstå från att gå dit av rädsla för våld eller tillmälen och vi ska inte behöva se öppettider inskränkas på grund av rena ordningsproblem. Biblioteken skall vara en mötesplats *för civilsamhället* och det är detta som återigen måste stå i fokus. Det innebär att på

”

Det räcker inte med att kalla biblioteken för en mötesplats i största allmänhet.

FOTO: JOCHEN ZICK/TT

FOTO: JX

biblioteket skall medborgare utifrån förmåga och intresse kunna ta del av och vara delaktiga i kultur- och samhällslivet. Den ribba vi sätter för hur vi agerar i detta offentliga rum är också en hjälp för ungdomar att växa upp till just samhällsmedborgare. Det handlar inte om elitism eller höga trösklar. Det är inte heller samma sak som att reducera biblioteket eller att motsätta sig utveckling. Det handlar om att faktiskt ge unga människor förutsättningar för framtiden genom att ge dem kunskap om hur man utövar sitt medborgarskap.

Flera strömningar har påverkat bibliotekssektorn de senaste decennierna precis som de påverkat andra samhällsinstitutioner. Ibland har strömningarna varit fruktbara och ibland kontraproduktiva. Antiauktoritativa strömningar och relativism, ofta från vänster, har inneburit att man också slängt alla auktoriteter överbord. Respekten för bibliotekarien som tjänsteman, för

biblioteksrummet och för allmänna ordningsregler har fått stryka på foten. Identitetspolitiska strömningar har ibland utmanat den konstnärliga friheten och fått pendeln att svänga från litteraturen som konst till en fostrande syn på åtminstone barnlitteratur.

BORGERLIGHETEN MÅSTE dock också vara självkritisk. Här har fokus på ekonomism och marknadsideal snarare än bildning fått konsekvenser vilket bland annat belyses i antologin *Varken bildning eller piano* (Timbro förlag, 2015). Bibliotekarier betraktas snarare som servicepersonal än som akademiskt utbildade specialister, och som bibliotekschef lär man sig snabbt att det är att prestera nyckeltal som besöks- och utlåningstal som gäller. För att visa att man varken är obsolet eller auktoritär och för att hålla nämnda nyckeltal höga är det givetvis lättare att erbjuda en mängd aktiviteter som ska "locka nya användare", inrikta sig

på populära titlar och sänka ribban för hur vi beter oss mot varandra än att gå tillbaka till kärnan: ett litterärt rum, informationsfrihet och en mötesplats för civilsamhället.

Här borde bildningsvänner och bildningsborgerlighet gå samman och samtala om denna mötesplats för civilsamhället och vad den kan innehålla. Vi måste ställa oss frågan om vad olika syner på vad biblioteket som mötesplats gör med bibliotekens identitet i förlängningen. Vi måste också våga tala om hur vi skall uppföra oss i biblioteksrummet och vad konsekvenserna blir för vårt samhälle när detta inte efterlevs och biblioteken inte uppfattas som trygga platser. Detta måste vi bemöta. Direkt kriminellt beteende på bibliotek får aldrig ursäktas. För vår skull och för de unga människor som måste ges en chans att lära sig vad det innebär att vara samhällsmedborgare.

Malin Norrby är bibliotekarie och skribent.

TEMA

NÄR STATEN SVIKTAR

Vad händer i ett samhälle där staten inte längre fungerar som avsett och lämnar människor i sticket? Sverige börjar komma olyckligt nära ett läge där vi kan få reda på det. På en rad centrala områden är det allmänna på reträtt.

Från tempel till rövarkulor

Vi måste åter börja försvara och vårda det allmännas värderingar och syften. När institutioner som badhus och bibliotek inte längre är trygga och säkra förlorar de medborgarnas förtroende.

Av Widar Andersson

Vi är nog många som sett skylten "Här slutar allmän väg" dyka upp i strålkastarljuset när vi kommit så långt ut i vägnätets förgreningar att de allmänna vägarna har tagit slut. Upplysningen om att vi kör in på det privata vägnätet berättar för oss att det statliga Trafikverket nu inte längre vakar över vår färd med regelrätta vägmärken och stipulerade vägstandarder. Utanför det allmänna vägnätet kan lite vad som helst hända; så kan det i vart fall upplevas. Det inbäddade budskapet är att medborgarna bör ta sig något mer i akt. Vilket i sin tur betyder att ett annat inbäddat budskap är att den som rör sig på en allmän väg kan känna sig lite tryggare och kunna räkna med att ett förutsägbart regelverk upprätthålls efter bästa allmänna förmåga.

Jag är särskilt förtjust i det senare av de två inbäddade budskapen ovan. Det allmänna är verkligen inget allmångods. Den allmänna sektorns verksamheter är laddade med speciella och utstående värderingar och ändamål. Jag behöver kanske inte gå så långt tillbaka i traditionerna att jag plockar fram den sedan längre framlidne socialministern Gustav Möllers ord om att "endast det bästa är gott nog åt folket". Jag kan nöja mig med att skriva att i min värld är den "allmänna sektorn" ett uppfordrande och stolt begrepp. Här i det allmänna finns mål och mening som på något sätt går utöver rent personliga och privata önskningar och livslutningar.

Det allmänna är något som konstituerar ett svenskt vi mitt bland alla jag och bland alla små-vi som det civila samhället kryllar av. Jag tror kort sagt att det är viktigt att vi i huvudsak får positiva vibbar när vi befinner oss inom en allmän institutions hankar och störar. Det är därför tveklöst på väg utför i ett samhälle om medborgarna pustar ut av lättnad när de ser skylten "Här slutar allmän väg".

Den 30 september förra året publicerade sig Nicklas Lindberg

och Calle Nathanson från Svensk biblioteksförning i tidningen Dagens Samhälle. Artikeln var ett inlägg i den intensiva debatt om oro, oordning, skadegörelse och aggressivitet på biblioteken som drog genom landet hösten 2015. Först ut i rampljuset var om jag minns rätt folkbiblioteket i Hässelby väster om Stockholm. Efter uppmärksamheten i Stockholmspressen rasslade det till ute i landet. Snart sagt varje bibliotek visade sig bära på berättelser som bjärt bröt av mot nedärvda och gängse bilder av vad bibliotek är för något.

De båda artikelförfattarna från Biblioteksförningen valde att tolka oordningen på biblioteken som ett arbetsmiljöproblem. De ansåg att biblioteken kunde ha mycket att lära av hur vården hantlar liknande problem: "Biblioteken och vårdsektorn bedriver skilda verksamheter men delar drag med varandra. Både biblioteken och vården vilar på en värdegrund om att vara till för alla utifrån vars och ens behov."

Inget ont om Svensk biblioteksförning. Men det där med "för alla utifrån vars och ens behov"; det tål minst sagt att tänka på. Det som gör mig lite orolig är om och utifall det inte handlar om en tom fras. Alltså inte är en sådan sak som man säger och skriver utan att egentligen veta varför, hur eller vad.

Tänk om frasen "för alla utifrån vars och ens behov" är genomtänkt? Tänk om det är ett ideologiskt statement för allmänna verksamheter 2016?

Ett bibliotek är rimligen (lika lite som ett sjukhus) inte någon allmän behovstillfredsställare vilken som helst. Ett sjukhus är till för dem som är i behov av bot eller lindring av sådant som sjukhuset kan bota eller lindra. Behoven som ska mötas på bibliotekens institutioner torde på ett liknande sätt vara tämligen avgränsade till de syften »

NÄR STATEN SVIKTAR

och ändamål som ett bibliotek har. Enligt en enkätundersökning som bibliotekspersonalens fackförening DIK lät göra förra hösten har tre fjärdedelar av de biblioteksanställda upplevt oro och oordning på biblioteket där de arbetar: ”Av dem upplever en av tre oro och oordning minst en gång i veckan. Det handlar om onyktra, drog-påverkade personer, stökiga ungdomsgång eller psykiskt sjuka personer som gör biblioteket otryggt för andra besökare och för personal. Två tredjedelar anger att det förekommit skadegörelse inne på biblioteket där de arbetar. Skadegörelsen kan till exempel bestå av att besökare tändar eld på böcker eller kissar på hyllor.”

För att ta det grundligt och från början: Bibliotekets syfte och ändamål är knappast att tillfredsställa behoven hos den som gärna vill elda på böcker eller kissa på bokhyllor. Ungdomsgångs eller onyktra människors behov av att vara stökiga ska naturligtvis inte tillvaratas av biblioteken. Biblioteken har heller inte skapats för att vara frizoner för människor som är inne i aktiva utlevelsefasen av sjukdomstillstånd av olika slag. Bibliotekens ändamål är däremot att serva människor som i lugn och ro har behov av att låna det som biblioteken lånar ut, som vill sitta och läsa/forska/fundera i lugn och ro och/eller som i lugn och ro efterfrågar bibliotekariernas expert-kunskaper och tips.

*”Badhuset ska hävda det
allmännas värderingar och syften.
Alla är givetvis välkomna. Givet
följsamheten mot regelverken och
mot det allmännas behov. Annars
har de inte där att göra.”*

Enligt undersökningen från DIK-facket är folkbibliotek och skolbibliotek särskilt utsatta för stökighet, skadegörelse och oordning. Vilket gör det hela ännu mera trist. Folkbiblioteken byggdes upp som små tempel för bildning och demokrati. Skolbiblioteken byggdes upp som små tempel för det allmänna skolväsendets kompensatoriska och utjämnande kraft i samhället. Jag minns den vördnad och försiktighet som inramade min egen barndoms moderledda besök på folkbiblioteket på tisdagskvällar i Dag Hammarsköldgården i Ols-hammar. Alla som inte hade särskilt många böcker hemma skulle ha chansen att ta del av litteraturens pärlor. Det var stort och viktigt på något sätt. Min mor sa nog aldrig särskilt många ord om bibliotekets betydelse. Men det behövdes inte. Det kändes. Jag ska inte romantisera eller förgylla min egen uppväxt i brukssamhället Ols-hammar. Men en sak är solklar. Ingen av oss ungar skulle ha kommit på tanken att försöka förvandla dessa tempel till de rövarkulor de tycks ha blivit här och där ute i landet. Att det förhöll sig på det viset kan som jag ser det endast ha berott på att de vuxna – främst biblioteks-föreståndaren men även föräldrarna – begrep, sympatiserade med och stod upp för bibliotekets ändamål och syfte.

Det där med att vara till för alla ”utifrån vars och ens behov” har högst sannolikt med saken att göra. Att stå upp för bibliotekens bildande, demokratiska och utjämnande mission och värderingar är begripligen något helt annat än att stå upp för att alla ”utifrån vars och ens behov” ska vara välkomna till biblioteket. Alla är och ska

NÄR STATEN SVIKTAR

FOTO: JANERIK HENRIKSSON/TT

givetvis vara välkomna till biblioteket. Men inte utifrån vars och ens behov. Utan i första rummet utifrån det allmännas behov.

Den allmänna sektorn behöver förespråkare som förstår vad de håller på med. Som kan förklara för skattebetalarna varför de ska betala för en massa bibliotek. Är det för att tjäna pengar? Nej. Är det för att tillfredsställa stökiga, berusade och sjuka människors behov av tillgängliga platser där de kan leva ut sin stökighet, sin berusning och sina sjukdomar? Nej. Är det för att tillfredsställa det allmännas behov av fler bildade, upplysta, läsande, humanistiska och demokratiska medborgare? Ja.

Det tycks mig som om det riskerar att falla i glömska att det allmänna är något mer än en gigantisk tillfredsställare av varje tänkbart privat behov. Det allmänna tenderar att ha blivit så allmänt att det inte står för något mer än öppna och tillgängliga serviceinrättningar där det går an att bete sig hur behovs- och luststyrt man vill. I vart fall så länge inga allvarliga arbetsmiljöproblem uppstår. Och i vart fall så länge som kommunalbudgeten medger inköp av väktartjänster.

Denna förflackning av det allmänna bör tas på största allvar. Den här saken handlar om så mycket mer än enbart privatomoraliska konflikter mellan folk som hötter med näven åt ungdomsgång och A-lagare (eller åt vad det nu kan vara) som inte förstår att uppföra sig på ett bibliotek. Det här handlar om försvaret för en av dessa institutioner som har uppdraget att konstituera det allmänna och gemensamma samhället. Syftet och ändamålet med biblioteket behöver lyftas fram mer tydligt igen. Så att alla vet och så att alla förstår vad som gäller. Inget ont om väktare. Väktare behövs från och till på många håll i samhället. Så även på bibliotek då och då. Väktarnas uppgift är emellertid främst att vid särskilt spända och osäkra lägen upprätthålla de ordning och reda-strukturer som gäller. Det kan däremot inte vara ett uniformerat väktaruppdrag att till vardags säkra ett biblioteks möjlighet att säkra besökarnas behov av läsro och studero. Sådant bör sitta i väggarna. Och sitter det inte i väggarna varje dag – vilket det aldrig gör i sociala och dynamiska verksamheter – så är det upp till dem som har ansvar för verksamhetens syfte och ändamål att försöka få in det i väggarna.

Var tid har sitt och var tid har de sina. Jag tänker mig således inte att ett bibliotek år 2016 i en av Polisens 53 utpekade utanförskapsförorter ska vara detsamma som ett bibliotek år 1966 i ett av dåtidens samhällsbärande brukssamhällen. Så fungerar det inte. Däremot fungerar det på det viset att bibliotekets syfte och ändamål – varför det allmänna ska lägga skattepengar och högutbildade arbetstimmar på detta – är desamma. Ett bibliotek borde nu som då vara som ett slags brohuvud för en allmän väg om demokrati, bildning, litteratur, forskning och för stillhet och begrundan. Det där brohuvudet var angeläget i det hierarkiska och, betraktat ur ett socialt rörlighetsperspektiv, stillastående brukssamhället. Det där brohuvudet är minst lika angeläget i dagens socialt utbombade och ursprungsmärkta förorter.

En annan allmän väg som satts under stort tryck den senaste tiden är badhuset. Först ut i rampluset var om jag minns rätt Eriksdalsbadet i Stockholm. Efter uppmärksamheten i Stockholmspressen rasslade det till ute i omgivningerna. Mängder med unga flickor och kvinnor

vittnade om sexuella trakasserier, tafsande, hotfulla grupper av unga män och om en vuxen omgivning som blundade och/eller förminskade händelserna. Det blev också en mindre folkstorm då det blev känt att Eriksdalsbadets ledning övervägde att anpassa sig till gärningsmännen och backa bandet ungefär hundra år och återinföra könsseparerade badtider för särskilt utsatta aktiviteter.

Badhusen är allmänna inrättningar med tydliga och klassiska syften och ändamål. Att det skattebetalda badhuset skulle vara en plats där alla utifrån "vars och ens behov" skulle kunna tillfredsställa sina lustar har inte något med dessa syften att skaffa. Badhusen tillkom som små tempel för renlighet och för simkunskap. Att badhusen på sina håll tycks ha utvecklats till något som istället påminner om smärre rövarkulor är minst sagt sorgligt.

För 100 år sedan levde många svenskar under hygieniskt torftiga regimer. Möjligheten att hålla sig ren – och därmed mota en hel del sjukdomar i grind – var mycket begränsad i breda folklager. De allmänna badhusen kunde bistå med tvagnings och med inrättandet av nya och renligare vanor ute bland människorna. I dagens samhälle har väl badhusen i stort tappat det hygienfostrande uppdraget till

den privata sektorn. Kunskapen om den personliga hygienens betydelse är väl utbredd i folkhavet och tillgängligheten på tvål och varmt vatten är närmast hundra procentig i Sverige. Tilltagande trångboddhet och fattigdom i de större städerna kan i och för sig komma att förändra sakernas tillstånd under de kommande åren. Ska de allmänna badhusen då kunna göra viktiga samhällsinsatser behövs det emellertid en allmän skärpning. I vart fall är det så om det stämmer det som jag läst i ett otal tidningsartiklar om badhus-

sens oförmåga att få badande män att ta av sig kalsongerna innan de duschar och badar i pooler och bassänger.

Ett enstaka exempel ur den stora högen hämtar jag från Östersundsposten: "Från använda kalsonger frigörs hudflagor, här och annat man kanske inte vill veta om, säger Stefan Tengblad som är platschef på Storsjöbadet.

När smuts kommer i kontakt med vattnet fungerar det som en katalysator för bakterierna och mängden ökar. Därför är det många badhus som har varit tvungna att öka klorhalten vilket skapar en tuffare vatten- och luftmiljö."

Det duger inte för ett allmänt badhus att leva efter principen om att vara till för alla "utifrån vars och ens behov". Badhuset ska hävda det allmännas värderingar och syften. Alla är givetvis välkomna. Givet följsamheten mot regelverken och mot det allmännas behov. Annars har de inte där att göra.

Utöver de självklara kraven att hålla rent från trakasserier och förtryck och att utan prut förmå att upprätthålla en god allmän hygien så finns det dessutom en mycket central arbetsuppgift att hugga tag i för badhusen. Vid åren runt förrförra sekelskiftet omkom 1 100 människor per år i druckningsolyckor. Simkunnighet var en stor bristvara. De allmänna badinrättningarna/simskolorna grep sig an problemet. Förra året dog 122 människor genom druckning.

Nu gällande läroplan stipulerar att det allmänna genom skolan/kommunen har ansvaret för att kontrollera och åtgärda bristande simkunskaper. Enligt Svenska livräddningssällskapet är drygt 8 procent av eleverna i årskurs 5 inte simkunniga. 22 procent av svenskarna svarar inte ja när Livräddningssällskapet frågar om de

"Det tycks mig som om det riskerar att falla i glömska att det allmänna är något mer än en gigantisk tillfredsställare av varje tänkbart privat behov."

NÄR STATEN SVIKTAR

kan simma utifrån den nordiska simkunnighetsdefinitionen: *Tror du att du skulle klara av att falla i vattnet, få huvudet under ytan, och efter att åter tagit dig till ytan simma 200 meter på djupt vatten, varav 50 meter ryggsim?*

Att åtgärda dessa bristande simkunskaper är en central uppgift för det allmänna. Om ett gäng bubbelpooler och vattenfallsstinna äventyrsbad helt överlämnas till den privata sektorn så borde det vara en smal sak att få resurserna att räcka till att nöta extra simkunskap med 8 000–10 000 femteklassare per år. Och till kampanjer för att förmå alltfler att lära sig simma på ett nordiskt sätt. Vilket väl är lämpligt att kunna när man bor i Norden.

Bibliotek och badhus är viktiga institutioner i det allmänna vägnätet. Andra och på många sätt tyngre och mer betydande allmänna verksamheter som till exempel Grundskolan och Sjukvården styrs av sådant som skolpliktens regelverk och av vårdsökandes önskan om bot eller lindring. Bibliotek och badhus styrs vare sig av plikter eller av hälsoproblem. De som söker sig till badhus och bibliotek gör det oftast helt frivilligt och av lust. Den som frivilligt och med glädje söker sig till en allmän väg bör kunna känna sig trygg och säker. Det allmänna kan annars raskt hamna i vanrykte i breda medborgargrupper.

Det finns inga som helst anledningar att ha lägre förväntningar på den allmänna standarden i badhus och bibliotek än i andra

offentliga verksamheter. Tvärtom kan jag tycka att den som leder mer öppna och frivilliga verksamheter har ett extra viktigt – och säkerligen också extra svårt – uppdrag att företräda det allmännas behov och värderingar med tydlighet och auktoritet. Hålla templet, skulle en militär kanske sagt. Det är det som är uppdraget.

Och det är väl där det brister. Så tänker jag. Det allmänna har tappat kontakten med templet. Skäms kanske rentav lite för templet. Det allmännas starka värderingar har glidit över i det offentligas struktur där vars och ens behov är lika mycket värda. Lärprocessen från generation till generation har stannat av, förnekats och förträngts. För att inte tala om läroprocesserna från infödd till invandrad. *Göteborgs-Postens* politiska chefredaktör Alice Teodorescu är invandrad från Rumänien. Hon plågar framgångsrikt och ofta sin svenskfödda samtid med kritiska och träffsäkra frågor. Som till exempel tisdagen den 1 mars: "Varför är det rörande med en invandrad som känner stolthet över sina rötter, men exkluderande och nästintill främlingsfientligt när en svensk i tolfte generationen uttrycker samma sak?"

En icke oväsentlig del av rötterna som infödda svenskar delar med varandra är just erfarenheter av det allmänna. Det vore mycket beklagligt om de rötterna förtvinar på ett sådant sätt att det allmänna blir synonymt med "vars och ens behov". Då lär rövarkulorna bli legio.

Widar Andersson är tidningschef i *Folkbladet*.

TEMA

FOTO: JÖRGEN WIKLUND/SCANDINAV /TT

Den stora reträtten

På ort efter ort försvinner grundläggande samhällstjänster.
Genom sin centraliseringsiver överger staten människorna.

Av Patrik Oksanen

Samma år som världskriget bröt ut efter skotten i Sarajevo fick den 29-årige Jonas Eriksson uppgiften att utöka den svenska statens närvaro i konungarikets yttersta utmarker. I Kungliga Postverkets uniform, med posthorn och tjänstepistol var det Erikssons uppgift att en gång i veckan ta sig fram längs den närmare sju mil långa sträckan från Risbäck till Raukasjö i gränstrakterna mellan Västerbotten och Jämtland.

I väglöst land betydde det att ro över sjöarna på somrarna och skida i spårlös snö på vintrarna. Värst var det när isarna inte bar och rodd var omöjligt. Vid dessa tider på året var det inte möjligt att klara en tur per vecka. Långa omvägar försinkade rutten, men posten skulle fram.

Eriksson var skyldig att bära med sig 50 kilo postvaror på turen. Ett tufft jobb som han orkade med i nio år innan kroppen satte stopp.

102 år senare slutade posten komma till Raukasjö. Kungliga Postverkets uniform är bytt mot PostNords kläder. Pistolen och posthornet är borta sedan länge. Jonas Erikssons nutida efterträdare Birger Isaksson gjorde sista besöket till de fem hushållen den 29:e februari i år.

För Sveriges Radios Jämtland sammanfattade Isaksson nedläggningen av linjen han jobbat på i över 30 år:

– Vad man blir sur på är att de tappar servicen att få hem mat, mediciner och post men ändå ska de vara med på skattsedeln som alla andra svenskar fast de inte kan dra nytta av den service som samhället ger.

Några hushåll i väglöst land kan te sig exotiskt. Vi kanske ler lite över vår latte när vi hör historien. Vill man bo där inte civilisation finns får man väl skylla sig själv, och sedan går vårt liv vidare.

Men Raukasjö handlar inte om människor som överger staten, utan om staten som överger människor.

Centraliseringsvägen har inte bara slagit mot postutdelning i rikets ytterkanter utan mot små och medelstora samhällen. Statens företrädare har tagit ledartröjan och flyttat offentliga jobb i en högre takt än det privata näringslivet.

Reträtten har varit omfattande. Och på många områden.

Regementsnedläggningarna som började på 1990-talet och fortsatte en bra bit in på 2000-talet innebar att tusentals jobb försvann när militären helt lämnade orter som Sollefteå, Visby, Arvidsjaur,

Hässleholm, Härnösand och Strängnäs.

Tingsrätterna fanns på 108 platser i Sverige när de gamla rådhusrätterna och häradsrätterna gjordes om 1971. De riktigt små tingsrätterna som domstolskommittén redan på 60-talet ville få bort eftersom de i praktiken bara hade en ordinarie domare, lagmannen själv, kom att bli kvar decennier. Protesterna var för starka.

För 20 år sedan började motståndet att brytas ned. Idag finns det tingsrätter på 48 platser. Men det kunde ha varit ännu färre. Alliansregeringen stoppade förslaget att lägga ned fyra tingsrätter i Norrland 2008. En av orterna var Lycksele som abonnerar på Domstolsverkets topplats i att hantera målen snabbt.

I fallet med tingsrätterna finns också en historisk höger- och vänsterdimension, det var borgerligt motstånd som försenade eller stoppade nedläggningarna. Moderaterna stred med sin profil i rättsfrågor och Centerpartiet utifrån decentralisering.

Lantmäteriverket har de senaste åren bantat antalet kontor med en fjärdedel. Här är förlorarna orter som Sölvesborg, Kramfors, Sveg, Ljusdal, Lindesberg, Henån, Årjäng, Kungsbacka, Ljungby, Malung, Sollefteå, och Strömsund för att nämna några.

Det handlar alltså inte bara om var myndigheten har sitt huvudkontor, utan om hur verksamheten är organiserad. När officeren, domaren eller lantmätaren packar ihop och lämnar orten är det en början på en spiral. Högutbildade som lämnar bygden gör att civilsamhället får svårare att mobilisera engagemang i idrotts- och kulturföreningar. Samhällets attraktivitet minskar.

Med färre högutbildade på en ort kan man argumentera att det är svårare att rekrytera till tjänsterna, särskilt om det handlar om att en medföljande ska hitta ett lämpligt jobb. Sedan har nästa myndighet argument för att lägga ned, och därefter nästa. Nu minskar affärsunderlaget, skoleleverna blir färre och kanske börjar landstinget fundera över världens framtid, och så fortsätter spiralen.

Kvar på orten står företagare, jo, de är i genomsnitt långt fler än i storstaden, och andra medborgare som blir mer och mer förbannade med känslan av att bli övergivna.

Vi ska återkomma till den känslan, men nu är det dags att spräcka en myt. Flytten av statliga jobb sker inte från landet till Stockholm i första hand, utan från mindre orter till större regionala centra. >>

I Norsjö, Västerbotten, har mer än två av tre statliga jobb försvunnit. Istället har Umeå fler statligt anställda idag än 1994. I Stockholm tillhör Tensta och Botkyrka förlorarna. När polisen genomförde sin omorganisation så innebar det att ett 40-tal arbetstillfällen flyttade från Gävle till den överhettade arbetsmarknaden i Uppsala. Och exemplen kan fortsätta att radas upp.

John Östh, forskare i kulturgeografi vid Uppsala universitet kallar staten för en "avfolkningsagent" i intervjuer i Norran och DN. Östh och hans kolleger har studerat arbetsmarknaden under första decenniet av 2000-talet och ser hur staten, men även landstingen, prioriterat befolkningsrika kommuner.

Jobbflytten kunde ha fortgått länge till om det inte vore för en generaldirektör, som istället för att göra förändringar i små bitar tog en för stor tugga. Efter beslutet av nedläggning av skattekontoren i Mora och Åmål 2014 gick Skatteverkets Ingemar Hansson vidare med att föreslå nio kontor till. Nedläggningen presenterades den 24 mars 2015. Det blev ett ramaskri.

Enköping, Hudiksvall, Ludvika, Lycksele, Mariestad, Vetlanda, Simrishamn, Värnamo och Ängelholm hade kontor som skulle läggas ned. Totalt skulle över 500 anställda beröras.

En av anledningarna till att protesterna tog sådan fart står att finna i Lycksele, en inlandskommun i Västerbotten som skulle bli av med av ett 30-tal statliga jobb på ett bräde.

Malin Ackermann är projektkoordinator på utvecklingsenheten på Lycksele kommun, men skrev ett privat inlägg på Facebook som blev delat 35 gånger. Det resulterade i en Facebookgrupp som dagen efter hade 1 500 medlemmar. Sedan rullade det på. Ett par dagar senare träffades kommunalrådet Lilly Bäcklund (S), Malin Ackermann och kollegan Pontus Grahn på Lycksele kommun tillsammans med anställda på Skattekontoret för att diskutera hur frågan skulle drivas vidare. En kamp som förts mest på fritiden.

– Jag trodde att vi skulle kunna påverka beslutet. Men att det kunde gå så fort trodde jag inte. Vi bedrev en konstruktiv debatt, tog reda på fakta på saker som inte sköts enligt lag och förordningar. Som att statliga myndigheter ska ha regionala samråd innan man fattar sådana här beslut, berättar Malin Ackermann.

En annan faktor var hur nätverken mellan lokala aktionsgrupper snabbt knöts ihop för att dela information. Riksdagspolitiker från landets alla hörn och i alla partikulörer försvarade jobben. Skatteverket fick göra halt i sina planer i väntan på en utredning.

Trots pressade kalendrar hittar jag en halvtimme med civilminister Ardalan Shekarabi (S) i telefon för att prata om just de statliga jobben, där det folkliga upproret anges som en förklaring till regeringens beslut om utredning.

– Reaktionen blev så omfattande att till slut tvingades även Stockholmsmedierna att erkänna det här som en politisk fråga. Det gav oss bättre förutsättningar att lyfta det på dagordningen och ta politiska initiativ.

Shekarabis politiska plan kan beskrivas i tre delar. Först fick Statskontoret uppdraget att utreda de statliga jobbens placering, nästa steg var att Statens Servicecenter fick i uppdrag att "föreslå vilka funktioner inom de statliga myndigheterna som kan vara lämpliga att bedriva samordnat i staten och utanför storstadsområdena". Servicecenter är idag en myndighet som sköter ekonomi och löner åt runt 40 procent av de statliga myndigheterna.

Det tredje steget är det som får statliga tjänstemän i Stockholm att bli nervösa. Utflytt av myndigheters huvudkontor. När dessa kommer på tal blir riksmedierna som vilken lokaltidning som helst som står upp för sin bygd.

En av de stökigaste utflyttningarna under 2000-talet gjordes av Riksantikvarieämbetet som skulle flytta 140 personer till Gotland. Omställningen blev alldeles för dyr när för många nappade på avgångsvederlaget i Stockholm. Kompetensflykten blev betydande. Idag sitter verksledningen, kulturmiljöavdelning och arkiv/bibliotek i Stockholm, medan kulturvården, informationsavdelningen och administrationen finns i Visby..

Och även om Shekarabi själv hellre framhåller Konsumentverket som det goda exemplet istället för att prata om något mindre lyckat fall kan man ana att just Riksantikvarieämbetet spökar i tankarna.

– Vi vill inte hamna i en situation där myndigheters verksamhet skadas under en längre tid. Vi vill att övergångsperioden ska vara så kort som möjligt. Därför är det viktigt att vi väljer myndigheter och orter med omsorg och att det är genomtänkt, säger Shekarabi.

Fel myndighet på fel sätt slutar ofta som en politisk mardröm för en minister. Men vad har centralisterna för argument? Väletablerat argument är att spara pengar; fler anställda på mindre yta blir skalfördelar. Men som Shekarabi påpekar behöver inte centralisering

läggas till Stockholm. En verksamhet kan centraliseras till vilken ort som helst.

När man går igenom argumentationen från statliga beslutsfattare handlar det mest om just denna "effektivisering".

Det kommer också argument i stil med att det är svårt att rekrytera framför allt yngre personer till för små kontor. Att utbuden på orterna inte är tillräckligt attraktiva för dagens generation statstjänstemän och att möjligheterna till nya utmaningar på jobbet blir för små.

Frågan om vilka förtjänster som man trots allt kan se i Skatteverkets argument för en nedläggning går också per telefon till en av de främsta kritikerna.

Per Åsling (C) är riksdagsledamot för Jämtland och Skatteutskottets ordförande. Och det är i den senare rollen som Åsling gjort det historiska, kallat in en generaldirektör två gånger på ett halvår för utskottsutfrågning av ett nedläggningsbeslut i syfte att få till en ändring. Min fråga gör Åsling ställd för en stund.

– (efter en lång tystnad) Har dom som argumenterar för nedläggning någon poäng överhuvudtaget? Om man som Skatteverket säger, att man ska finnas där företag finns i landet, så inte är det i Solna där Skatteverkets huvudkontor ligger som företagen finns.

Nej, Åsling kan inte se några poänger. Istället pekar han på att kontoren i storstadsområdena har hög personalomsättning när storföretag rekryterar den attraktiva personalen. Det blir istället dyra kostnader för rekrytering och utbildning, medan de nedläggningshotade kontoren har lägre personalomsättning.

Åsling tänker till en stund i försök att ge centraliseringens förspråkare något erkännande. Till sist ger han upp.

– Nej, de har inga argument. Möjligtvis att det är närmare regeringskansliet. Men det innebär egentligen bara att den högsta ledningen får nära till allt, för de övriga anställda är det inte nödvändigt.

Företaget Statisticon har tagit fram en socioekonomisk karta över Sveriges kommuner. Den kommunkartan har fem landskap där kommunerna delas in efter tio variabler som handlar om utbildning,

"Några hushåll i väglöst land kan te sig exotiskt. Vi kanske ler lite över vår latte när vi hör historien."

NÄR STATEN SVIKTAR

FOTO: JANERIK-HENRIKSSON/TT

arbetslöshet, inkomst, ohälsa och befolkningsstrukturer. När inte geografi styr så tecknas en ny bild av Sverige. Och det är här i denna kartbild som händelseutvecklingen blir tydlig.

I det rikaste landskapet finns de välmående kranskommunerna som Vellinge och Danderyd. I nästa landskap finns halva landets befolkning fördelat på 50 kommuner. Det är de stora och starka; storstäderna, universitetsstäderna, regioncentrum och traditionellt starka industricentrum. Landsortskommunerna som har problem med befolkningspyramiden kommer sedan. Det är 72 kommuner med 16 procent av befolkningen.

Kommunerna därefter är 71 till antalet och har 13 procent av befolkningen, här är utbildningsnivån lägre medan arbetslösheten är högre och befolkningen åldras.

Till sist har vi de mest utsatta. 65 småkommuner som tillsammans bara har 6 procent av befolkningen, där invånarna är gamla, ungdomarna alldeles för få och där utbildning och inkomster är ännu lägre. Här finns Simrishamn och Åmål från Skatteverkets nedläggningslista. Samtliga nedläggningskontor finns i de tre sista socioekonomiska landskapen. Istället flyttar Skatteverket verksamheten i samtliga fall till "De stora och de starka". Från de fattiga kommunerna till rikare grannar.

Jag påpekar för civilminister Ardalan Shekarabi att ingen av hans föreslagna åtgärder är direkt riktade mot problemet att myndigheterna kan snedfördela jobben mellan olika kommuner.

– Nej, däremot har Statskontoret fått uppdraget att ta fram vägledande principer och koordineringsmekanismer. Det kan vara en metod att både få en principiell övergripande styrning och en struktur så att inte beslutet kommer från separata myndigheter som drabbar en och samma kommun.

– Har myndigheterna varit för självstyrande?

– I den här frågan, ja! Nu måste vi få en effektiv styrning. Där har vi nu gjort vägvalet. Om vi inte var redo för ett sådant vägval så hade vi inte skickat de signalerna vi skickar nu.

– Här är du alltså glasklar. Inte utrymme för den minsta tvekan?

– Det här handlar om statens legitimitet, det handlar om sammanhållningen i vårt land. Det handlar inte bara om jobben, utan om symbolerna kopplade till de här jobben. Det handlar om ännu större frågor; som människors tillit till staten och relation till det offentliga.

– Du låter väldigt engagerad när du pratar om de här frågorna. Hur viktigt är det här för dig?

– Det är inte så konstigt att jag har blivit engagerad. När jag satte igång arbetet åkte jag upp till Lycksele och träffade de som berördes.

Då insåg jag att det här är på riktigt och inte bara en teoretisk fråga. Det handlar om synen i Lycksele på den svenska staten och i slutändan det offentliga legitimitet. Jag inser att vi naturligtvis måste organisera staten så effektivt som möjligt, men vi måste också beakta den statliga närvaron och vi kan inte bortse från den aspekten.

Och om det är i Västerbottens inland som civilministern fått sitt engagemang har hennes uppväxt där också präglat Malin Ackermann. Att leva i en bygd som är in och ut har haft känslan av hot om nedläggningar, att samhället monteras ned och utvecklingen går bakåt. Där man väntar på att få nästa slag, och nästa... Det är något som skaver långt från Twitterstormar om kändisar, kvällstidningsrubriker och den pulserande huvudstadens offentliga samtal.

– Att ha upplevelsen att det alltid finns ett överhängande hot påverkar även mig själv. Vad ska jag säga till mina barn om framtiden? När jag gick ut gymnasiet på Tannbergsskolan var det 1 500 elever, nu är det 750. Jag försöker vara positiv om att vi ska vända det här, men det är tungt, det är inte konstigt att folk tappar hoppet. Det är sönrande.

Att den sönrande tilliten leder till vrede märker Malin Ackermann i sin egen vardag.

När staten försvinner slutar folk tro på politik och slutar rösta. Det är mer förödande än vad man kan tro. När man provat att rikta missnöjet mot regeringen, som är så långt borta och det inte fungerat, så är det en grogrund för populism. Det är enklare att skylla på nya medborgare, som "invaderat våra hotell". Istället för att rikta vreden mot den svikande staten gör man det mot invandrare istället.

Vreden har på sina håll lagts på år efter år. Decennium efter decennium och i värsta fall väntar den bara på att bli kanaliserad.

När jag i min intervju med Adarlan Shekarabi nämner en insändare från i februari, som i norrländska tidningar fått sammanlagt runt 10 000 delningar, om "Republiken Norrland" med rubriken "Dra streck efter Dalälven" låter hans röst bekymrad. För den brustna tillitens pris kan bli långt högre än vad en enskild generaldirektör kalkylerar med.

– Det är en känsla man måste ta på allvar. Speciellt i den tid vi lever i med separatismen och regionalismen som levande politiska fenomen i Europa. Den här enhetsstaten har levt med goda villkor tack vare en stark sammanhållning och stark likvärdighet. Vår styrka som ett litet land i norra Europa är sammanhållning med små klyftor. Har vi tappat det har vi förlorat vår största styrka.

Så när Jonas Eriksson stretade sig igenom snöstormar och myggsvärmar med sitt posthorn och sin tjänstepistol var han också en symbol för ett litet lands sammanhållning i världskrigets tid.

Då Europa återigen är i orostid behöver kontraktet mellan medborgarna och staten stärkas, inte försvagas. Det är den avgörande faktorn som förklarar varför vi står inför ett paradigmskifte kring hur staten organiserar sig. Om det misslyckas läggs ytterligare vrede på uppdämd ilska. En ilska som kommer att ta sig oönskade uttryck.

EPILOG: Den 9 mars meddelade Skatteverkets generaldirektör Ingeger Hansson överraskande att förslaget om att lägga ned kontoren på nio orter dras tillbaka, trots att Statskontorets utredning ännu inte var klar. På Skatteverkets intranät skriver Hansson:

– Jag uppfattar de politiska signaler som redan nu kommit från regeringshåll som tydliga. Det är bland annat signalerna om en kursändring i svensk förvaltningspolitik i en debattartikel av statsminister Stefan Löfven och civilminister Ardalan Shekarabi som ligger till grund för mitt beslut.

Patrik Oksanen är politisk redaktör i Hudiksvalls Tidning.

När kriget kommer

Försvarmakten är helt beroende av en sårbar informationsteknologi och förmår inte längre försörja sig själv. Hela samhället kan slås ut på några dagar.

Av Karlis Neretnieks

Det gamla totalförsvaret är borta och går inte heller att återskapa. Därmed inte sagt att ett mer robust samhälle vore omöjligt att upprätta. Det går, men det kommer inte att vara enkelt. Men det kan finnas skäl att se tillbaka till förberedelserna under kalla kriget för att få en uppfattning om vilka utmaningar vi idag står inför.

Mycket byggde på att staten och industrin då var annorlunda strukturerade. Staten ägde många verksamheter som idag är privata eller drivs i nya former. SJ hade en speciell beredskapsplanering och höll materiel i förråd för att användas i krig. Man hade till exempel ånglok och diesellok att sätta in som ersättning i händelse av strömavbrott. Man hade också egna brobyggnadsenheter för att ersätta broar över Norrlandsälvarna. Det fanns en nära samverkan med Försvarmakten. Äldre erfarna officerare i Försvarmakten, som kanske hade gjort sitt, placerades vid SJ för beredskaps- och krigsplanering.

Med Televerket låg det till på ungefär samma sätt. Man hade vidtagit olika tekniska åtgärder anpassade för Försvarmaktens behov. Många officerare, även vissa värnpliktiga, var utbildade för att gå in i delar av Televerkets nät för att koppla om förbindelser så att de skulle fungera, åtminstone för militära ändamål, även om vissa förbindelser hade slagits ut. I båda fallen, SJ och Televerket, var det myndigheterna själva som till mycket stor del stod för kostnaderna. SJ:s stridsvagnstransportvagnar var SJ:s, inte försvarets. De användes visserligen också till annat men det intressanta, sett med dagens ögon, var att andra myndigheter med sina resurser var en del av krigsorganisationen. De hade att anpassa delar av sin verksamhet så att den skulle kunna bidra till försvaret av landet. På samma sätt förhöll det sig med SAS, till tre sjundedelar svenskt. Fyra av tio flygplan i SAS var krigsplacerade, med sina piloter, och kunde

inom timmar påbörja förflyttning av folk upp till bland annat övre Norrland och Gotland.

Det fanns stora beredskapslager som staten bekostade, med mat, årtor, för att ta ett exempel, men även legeringsmetaller för industrins behov. Olja, naturligtvis, såväl för det civila samhället som för Försvarmakten. Vi hade ett ransoneringssystem som var väl förberett. Det prövades, och visade sig fungera, i samband med oljekrisen 1974. Konstateras kan också att den tidens näringsliv inte var samma näringsliv som vi har idag. Till exempel fanns det ett otal slakterier och mejerier över landet. De låg nära bönderna och transportererna var korta. Sverige var vid den här tiden på det hela taget självförsörjande med livsmedel. Företagens ledningsfunktioner, kompetens, administration, låg i huvudsak i Sverige. Jag skulle även vilja påstå att många av ägarna - det var en annan ägarstruktur då - i stor utsträckning kände att de hade ett ansvar också för landet Sverige i händelse av en kris eller ett krig, inte bara för att optimera vinsten. Det var sällan tal om att folk inte skulle kunna rycka in på repetitionsövningar, för att företagen inte kunde släppa dem. Det var alltså naturligt att medarbetare med jämna mellanrum var borta några veckor för att tjänstgöra i Försvarmakten.

Många chefer inom olika områden var dessutom reservofficerare med vad det innebar av både övningar och personligt engagemang. Under kalla kriget fanns det mer än 20 000 reservofficerare i krigsorganisationen. Bara för att nämna några som sannolikt inte hade invändningar när deras medarbetare skulle tjänstgöra i uniform: Olof Palme, Torbjörn Fälldin, Marcus och Jacob Wallenberg (Investor), Stig Strömholm (rektor, Uppsala universitet), Christer Ericsson (vd, Consafe) och Erik Thedéen (vd, >>

NÄR STATEN SVIKTAR

Redo?

FOTO: MAGNUS HALLGREN/DN/TT

Nasdaq OMX). Det var också ett kontantsamhälle. I alla residensstäder hade Riksbanken egna lokalkontor, där källarna faktiskt var fulla med pengar. Det låg sedlar i stora buntar, lådor fulla med sedlar. Om den normala distributionen av kontanter inte skulle fungera kunde Riksbanken lokalt rycka in och se till att det fanns pengar.

Försvarmakten i mobiliserat skick bestod vid den här tiden av omkring 700 000–800 000 personer. Den var en angelägenhet för huvuddelen av det svenska folket. Den hade också god uthållighet. Försvarmakten kunde föra krig under en längre tid. På Gotland låg lagrat förnödenheter, mat, olja och annat för Försvarmaktens behov för tre månader. Enbart för Försvarmakten och som den själv höll i förråd. Dessutom var Försvarmakten utformad på ett sätt så att den hade nästan alla samhällets funktioner inom sig, till exempel slakteriplutoner, bageriplutoner och vattenreningsförband. Även om samhället fungerade knackigt kunde man klara sig själv i tämligen stor utsträckning, bara man fick de mest basala råvarorna.

Sjukvården är ett särskilt kapitel. Försvarmakten hade sin egen akutsjukvård med ett par tusen vårdplatser och som kunde utföra i storleksordningen ett tusen operationer per dygn. Dessutom fanns det en väl utbyggd sjuktransportorganisation där, som alltid, även civila resurser var planerade att komplettera Försvarmaktens egna. Till exempel fanns speciella sjuktransporttåg.

Det fanns en ledningsstruktur. Även om kopplingen Regering – Försvarmakten i många stycken dominerade planeringen så utgjorde Totalförsvarets chefsnämnd ett centralt organ. Där fanns cheferna för alla de myndigheter som hade en nyckelroll i totalförsvaret som Överstyrelsen för ekonomisk beredskap, Räddningsverket, Televerket, Vattenfall med flera. Det fanns en regional struktur, de så kallade militärområdena. Sverige var indelat i fem sådana, i vart och ett av dem fanns en speciellt utsedd landshövding som också var civilbefälhavare, en parallell till den militäre chefen. På länsnivå samverkade de ”vanliga” landshövdingarna med den militäre försvarsområdesbefälhavaren, vanligen en av regementscheferna i länet. Det förekom även samverkan på kommunal nivå. Överallt. De här civila befattningshavarna

Dag tre. Bönderna får inte sin mjölk hämtad. Skolmaten är garanterat slut.

FOTO: YVONNE ÅSELL/TT

”Den hade också god uthållighet. Försvarmakten kunde föra krig under en längre tid.”

hade i praktiken befälet över de civila resurserna i krig och den civila beredskapsplaneringen inom sina regioner eller sina ansvarsområden. Oftast var också den civile chefen samgrupperad med den militäre, de satt i samma berg och övade ihop.

Varför denna enorma apparat? Självfallet berodde det på att det förelåg ett hot, det gick inte att avskriva krig som en omöjlighet. Men jag tror också att en ganska stor del av förklaringen var ett psykologiskt överhäng från andra världskriget. Man hade sett vad som hände när kriget drabbade oförberedda stater. Inte bara i form av fördömdelse på grund av strider men också de enorma lidanden det innebar för civilbefolkningen om samhället slutade att fungera. Det blev då vars ens kamp om överlevnad där många dukade under. Sverige hade visserligen haft vissa problem med försörjningen men det klarade man av att lösa genom hårdhänta myndighetsingripanden och en omfattande samverkan mellan olika samhällssektorer. Slutsatsen blev att det inte bara går, utan är också nödvändigt, att förbereda sig för det värsta, och det gjorde man. Sammantaget kan man nog säga att Sverige hade haft tämligen goda förutsättningar att genomkämpa ett längre krig i väntan på hjälp. Att vi inte skulle kunna klara oss själva i längden var alla medvetna om. Men vi hade förberett oss för att slåss och överleva tillräckligt länge för att eventuell hjälp skulle anlända, eller tills det att kriget kanske hade tagit en för oss gynnsam vändning någon annanstans.

Hur ser det ut idag och vad kan vi göra? Totalförsvaret är avvecklat och svaret blir därför mest ett antal frågor. Vad kommer till exempel SJ, Telia, Comviq och SAS att säga om man idag ger dem order att de nu ska börja beredskapsplanera, och dessutom själva betala? Hur kommer utländska aktieägare att reagera när vi helt plötsligt beordrar dem att genomföra ett antal investeringar därför att staten önskar det, men som inte går att räkna hem företagsekonomiskt? Kommer de att behålla sin verksamhet i Sverige eller kommer de att flytta den utomlands? Även svenska aktieägare skulle kanske bli lite fundersamma om staten började styra och ställa av beredskaps-skäl. Hur kommer det att bli med konkurrensförhållandena om staten börjar subventionera vissa företag som då får en konkurrensfördel gentemot andra som håller på med samma sak?

Det här kanske i och för sig går att lösa om vi är beredda att betala. Det kommer att kosta mycket pengar, men det kanske går att hitta modeller som fungerar.

Men det finns mer svårlösta problem. Klart mer svårlösta. Mat, för att ta ett påtagligt exempel. Idag har, som vi vet, butikerna inga lager. Färsksvarorna håller i ett till två dygn och sen är de slut om det inte sker någon påfyllning. Hållbara varor, havre, knäckebröd, konserver med mera kanske räcker i ytterligare några dygn. Också centrallagren är väldigt små. Huvuddelen av vår mat rullar omkring på vägnarna. Den ligger inte någon stor plåtlada utan finns på lastbilar. När Ica fick problem med sina beställningsrutiner förra året visade det sig att det bara finns ett enda sätt för en Icabutik att beställa mat: att fylla i en blankett på nätet som gick någonstans för automatisk bearbetning och sen levererades det. Det finns över huvud taget inga pappersrutiner längre om hur man beställer saker inom de stora koncernerna. Frågan som uppstår, vad händer om datorsystemen bryter samman?

Idag importeras omkring 50 procent av den mat vi äter. Siffran ska tas med en nypa salt då vi även exporterar mat. Den exakta självförsörjningsgraden tycks det inte vara någon som känner till. Skulle

NÄR STATEN SVIKTAR

När försvaret var en angelägenhet för svenska folket.

FOTO: MARINMUSEUM I KARSKRONA

svälten stå för dörren går det kanske att överleva på det som produceras i Sverige. Klart är dock att kosthållningen skulle behöva ändras drastiskt.

Nästa gång ni är i butiken se efter hur mycket av utbudet som innehåller produkter vilka kommer från och i sin helhet är processade i Sverige. Det skulle behövas ett utomordentligt genomtänkt och hårdhänt genomfört ransoneringssystem för att huvuddelen av befolkningen ska klara sig. Det understyks också av hur landets befolkningsstruktur ändrats. År 1950 bodde 40 procent av befolkningen på landet, 1980 var det 20 procent, idag är det under 15 procent. Människors möjligheter att själva, eller genom släktingar och vänner (på landet) klara en rudimentär försörjning minskar – staten tvingas att ta ett större ansvar. Här kan man också fundera på om dagens ordningsmakt skulle klara av att upprätthålla ett rimligt mått av säkerhet för medborgarna om matförsörjningen började krångla på allvar. Plundring är inget ovanligt vid katastrofer. Förr fanns det beredskapspoliser som kunde kallas in vid behov.

Oljan. Det sägs ibland att vi har lager för 90 dagar. Men oljebolagen som är ålagda att lagra för 90 dagars förbrukning behöver inte behöver ha lagren i Sverige. Stora delar av lagren finns därför utomlands, till exempel i Rotterdam eller är under transport på haven. Bergrummen på västkusten och på andra platser är inte fulla med olja som kan användas vid eventuella kriser – om nu någon trodde det.

Sjukvård. Det finns 469 operationsplatser i Sverige, sammanlagt, på samtliga civila sjukhus. I en akut situation kan de sannolikt utökas något, men knappast till en nivå som kan klara skadeutfallet, civilt som militärt, vid ett krig. Försvarsmakten har 12 operationsplatser. Det förutsätter att det enda sjukhuskompaniet vi har är mobiliserat. Dessutom är det ofta samma läkare som jobbar civilt som militärt. IT. Vad händer med mobiltelefoner, vattenförsörjning, biljettinköp på SJ och så vidare om datorsystemen upphör att fungera?

Försvarsmakten har idag avskaffat alla *basic functions* för att själv kunna försörja sig. Får inte Försvarsmakten leveranser från Ica och Coop och andra, då svälter Försvarsmakten. Dagens svenska försvarsmakt skulle ha uppenbara problem om det blev krig.

"Får inte Försvarsmakten leveranser från Ica och Coop och andra, då svälter Försvarsmakten."

Det gäller inte bara soldaternas mat. Dagens Försvarsmakt har ungefär 75 procent färre förband än under det kalla kriget, armén 95 procent färre, och inget totalförsvär i övrigt att stödja sig på. Inriktningen de senaste tio åren har varit att kunna åka på internationella uppdrag och upprätthålla incidentberedskap, något som påverkat såväl organisationens utformning som personalens sätt att tänka. Det finns mycket att ta igen om målet är att kunna försvara Sverige. Försvarsbeslutet 2015 är ett litet steg i riktning mot att åter skapa en viss nationell försvarsförmåga, dock väldigt litet. Det är mera en deklamatorisk viljeyttring än konkreta åtgärder. Ett tillskott på sammanlagt cirka 12 miljarder över fem år räcker inte långt. Det innebär att tidigare planerade 210 miljarder för perioden 2016–2020 blir lite drygt 220 miljarder, knappast något som skulle kunna kallas upprustning. Jag skulle vilja påstå att ett rimligt trovärdigt försvar, mot ett måttligt stort angrepp, skulle kräva minst fördubblade försvarsanslag och tio års intensivt arbete. Det skulle inte innebära att vi återskapade den gamla organisationen. Det skulle inte pengarna räcka till och vore dessutom fel. Ett modernt försvar har andra hot att möta och måste också byggas utifrån de förutsättningar som dagens samhälle ger.

Vad innebär det försvunna totalförsvaret konkret?

Skulle transporter i Sverige av någon anledning upphöra, lastbilstransporter framför allt, tar mjölk och bröd slut första dagen. Sjukvården börjar få problem med textilier, rena textilier. Äldre-

omsorgen börjar få problem med att ordna mat. Det sker alltså redan under *dag ett*.

Under *dag två* är färskvarorna slut i livsmedelshandeln. Det råder brist på drivmedel på mackarna. Kollektivtrafiken börjar hacka. Industriproduktionen börjar avta där man är beroende av just-in-time-deliveries, insatsvarorna kommer inte.

Dag tre. Bönderna får inte sin mjölk hämtad. Skolmaten är garanterat slut.

Dag fyra. Busstrafiken upphör. Flygtrafiken ställs in, sophämtningen slutar att fungera.

Dag fem. Dricksvattnet är otjänligt. Industriproduktionen har helt avstannat i riket.

Det finns självfallet grader i helvetet, vissa lastbilar kanske rullar och andra inte och så vidare. Men klart är att en transportsektor som till stor del slutade att fungera skulle få förödande konsekvenser.

Går det att göra någonting åt det här då? Det första vi kan konstatera är att de gamla metoderna inte skulle räcka långt idag. De största problemen finns inom informationsteknologisektorn. Vi har gjort oss så beroende av den att det krävs mycket omfattande åtgärder för att på olika sätt skydda vitala datasystem. Det är dock inte helt oproblematiskt – vi vet nämligen inte hur det ska gå till. Nya applikationer utvecklas med en rasande fart, och så gör metoderna för att angripa systemen. På samma sätt förhåller det sig med just-in-time-delivery som skapat ett samhälle utan reserver. Det har åter börjat funderas på hur olika hot mot det civila samhället ska kunna bemästras, det är bra – men bara tankar räcker inte. Det är först genom konkreta åtgärder som samhällets sårbarhet kan minskas – det är mycket hög tid att börja vidta sådana efter den mentala black-out som rätt de senaste tio-femton åren.

Karlis Neretnieks är generalmajor och tidigare bland annat rektor för Försvarshögskolan.

TEMA

Håkan Juholt blev aldrig fri från den negativa mediebilden.

FOTO: JONASEKSTRÖMER/TT

Det är bilden som styr

Partierna blir alltmer inriktade på att vinna val än på att genomföra den politik som de tror är bäst. Att värna staten ger ingen röstmaximering.

Av Tommy Möller

Någonting håller på att gå sönder i Sverige. När Stefan Löfven likt en Marcellus i Hamlet upprepade detta mantra i sina valtal lånade han en av den retoriskt mer drivne företrädarens favoritfraser. Efter en mandatperiod utan S-styre gick Sverige enligt Håkan Juholt inte längre att känna igen: växande klassklyftor hade söndrat landet, Sverige hade blivit kallare. Greppet är inte unikt. Det handlar om att ge röst åt ett diffust missnöje som finns i grupper som känner sig förbigångna och som upplever att sådant som anses värdefullt håller på att gå förlorat.

Dock är det tveksamt om karakteristiken är träffande när det gäller det svenska samhället, som på många sätt fungerar bättre än någonsin. Det materiella välståndet har ökat kraftigt. BNP per capita ökade lika mycket mellan 1993 och 2007 som mellan 1958 och 1993 trots en omfattande befolkningsökning. Den stora medelklassen må vara högt belånad men den åtnjuter ett välstånd som Tage Erlander bara kunde drömma om när han i slutet av femtioalet konstaterade att fattigdomen avskaffats och att det starka samhället stod för dörren. Vi lever längre, har bättre hälsa, är bättre utbildade och har större möjligheter än någonsin att ägna oss åt självförverkligande.

Ändå känns S-ledarnas märgfulla slogan om att någonting håller på att gå sönder högst relevant. Den svenska staten har nämligen uppenbara svårigheter att fullgöra flera av de grundläggande funktioner som den förväntas sköta.

Försvaret är nedrustat: begreppet "enveckasförsvar" etablerades i vår vokabulär efter att förre överbefälhavaren meddelat att Sverige, om inte hjälp kommer utifrån, klarar av att hålla stånd mot en angripare i högst en vecka. Staten klarar inte heller av att upprätthålla den inre säkerheten särskilt väl. Under senare år har ett stort antal "no-go-zoner" etablerats – i praktiken laglösa områden där kriminella nätverk styr och ställer, områden där brandkår och ambulans riskerar att utsättas för stenkastning när de anländer och

dit polisen ogärna rycker ut och om den gör det är det alltid med flera fordon.

Rikspolischefen har nyligen klargjort att den pågående migrationskrisen innebär att polisens resurser "äts upp på alla fronter" och att den som en följd av detta inte klarar av att bekämpa och lösa brottslighet i samma utsträckning som tidigare.

Begrunda detta: cheferna på de båda myndigheter som ansvarar för rikets försvar samt att bekämpande av kriminalitet inom riket tillkännager alltså offentligt att deras myndigheter inte förmår att lösa sina uppgifter på ett tillfredsställande sätt!

Listan på områden som fungerar mer eller mindre miserabelt i dagens Sverige kan göras lång. Skolans problem har länge stått i förgrunden; integrationspolitiken har varit föremål för diskussion under senaste tiden och den kaotiska flyktingsituationen utgör en extremt svår prövning för vårt samhälle. Frågan varför staten inte klarar av sina kärnuppgifter bättre är naturligtvis komplex men jag ska här uppehålla mig kring en faktor: partiernas roll. Gemensamt för de exempel som här nämnts är nämligen att de problem som finns har sin grund i att det politiska systemet, vars nyckelaktörer är just partierna, fungerar otillfredsställande.

Istatsvetenskapliga läroböcker brukar partierna lite högtidligt beskrivas som demokratins hörnstenar. De sköter rekryteringen till de beslutande församlingarna och beslutsfattandet i dessa sker i praktiken inom partierna; de förväntas mobilisera väljare när det är val, fånga upp och kanalisera folkviljan, leda opinionsbildningen m.m. Partiväsendet är kort och gott navet i politiken och den som studerar politisk maktutövning kommer inte runt partierna. Men det är sedan länge väl dokumenterat att partierna fungerar annorlunda jämfört med tidigare. Få lär ha undgått att partierna utvecklats från medlemsbaserade folkrörelser till allt mer röstmaximeringsinriktade kampanjapparater med >>

allt tydligare professionalisering. Färre ideellt engagerade gräsrotter – men fler heltidsanställda och i regel välutbildade tjänstemän (eller "policyprofessionella" som det numera heter).

I dagens partiorganisationer hårbärgeras en uppsjö av kommunikatörer (dessutom anlitas pr-byråer), men trots att partistödet ökat kraftigt saknar de tillräckliga resurser för kvalificerad analys och policyformulering. Varken i regeringskansliet, riksdagen eller i kommunerna finns den intellektuella infrastruktur som skulle krävas för att partierna inte ska vara beroende av lobbygrupper (som ibland är närstående organisationer).

Dysterkvistarna ser i denna utveckling demokratis svanesång. Men de gör ett kardinalfel när de jämför dagens partier med de gamla folkrörelsepartierna som växte fram i skiftet mellan bondesamhället och industrisamhället. Då representerade partierna tydligt definierade sociala grupper och dessa mobiliserades framgångsrikt. Sedan lång tid lever vi i ett annat samhälle, även om det fortfarande finns inslag av klassröstning. Det var också länge sedan som partierna hade monopol när det gällde den politiska socialisationsprocessen.

En konsekvens av partiväsandets transformation är att partierna ibland tycks vara mer inriktade på att vinna val än på att genomföra den politik de tror är bäst och som de rent programmässigt står för. Ett exempel är Moderaternas försvarspolitik under regeringen Reinfeldt. När finansministern under Almedalsveckan 2007 meddelade att försvarsanslaget skulle sänkas med 10 procent till 2010 blev många – inte minst i det egna partiet – förvånade. Försvarsmakten tvingades genomföra personalneddragningar, övningar fick ställas in och materielbeställningar skjutas upp. Tre år senare drev samma regering igenom den allmänna värnpliktens avskaffande med tre rösters marginal i riksdagen. Överbefälhavarens uttalande om "enveckasförsvaret" fick stor uppmärksamhet men ledde inte till någon kursändring.

Rosenbad: intellektuell infrastruktur saknas. FOTO: FREDRIK SANDBERG/TT

Att landets fram till dess mest försvarsvänliga parti plötsligt förordade en nedskärning av försvarsanslagen var inte förankrat i partiorganisationen. Det fanns inget stämmobeslut om det. Detta är en annan aspekt på partiorganisationernas förändring: toppstyrningen har ökat. Särskilt vid regeringsinnehav har partiledningarna stort svängrum.

Det fanns förmodligen strategiska fördelar när moderatledningen lade om kurs i denna gamla hjärtefråga. Bilden av att det skedde en verklig förändring av partiet, som var en övergripande målsättning, förstärktes genom att man svängde i en fråga som partiet alltsedan dess tillkomst förknippats med. Någon väljarflykt var inte att vänta. Bara 1 procent av väljarna ansåg enligt valundersökningen att försvarsfrågan var viktig i 2010 års val. 42 procent ansåg att det var ett bra förslag att minska försvarsutgifterna; bland moderatväljare var det något färre (35 procent). Sambandet mellan försvarsfrågan och partivalet var svagt; av sammanlagt 37 sakfrågor kom försvaret

"Listan på områden som fungerar mer eller mindre miserabelt i dagens Sverige kan göras lång."

på plats 31 när det gällde frågans betydelse för partivalet. Försvarets betydelse som valvinnare befann sig i paritet med införande av pornografförbud samt behovet av en ökad vargstam.

Valstrategiska motiv var således avgörande: det fanns inget tryck i frågan och missnöjda moderatväljare hade inget alternativ. Partiledningen kunde inte påräkna applåder internt, men väl lojalitet eftersom partiet regerade.

Röstmaximering har alltid varit ett strategiskt mål för partier. Min hypotes är dock att detta mål blivit helt överordnat. Förr var det inte ovanligt att partier gick till val på en politik som de trodde på av ideologiska skäl men som man samtidigt visste inte var valvinnare. Socialdemokraterna drev kravet på löntagarfonder trots att partiledningen visste att opinionen var negativ, och att det även bland de egna sympatisörerna fanns en utbredd tveksamhet. Fondfrågan bidrog till att partiet förlorade två val och valet 1982 vanns inte tack vare förslaget om löntagarfonder utan trots förslaget. Högerpartiets löften om att skära ned på ett antal uppskattade socialpolitiska områden i 1960 års val var heller ingenting som lockade väljare och det förstod naturligtvis partiledningen. Men den trodde på förslagen, som syftade till att möjliggöra skattesänkningar.

Det finns statsvetare som menar att denna förändring av partiväsendet inte nödvändigtvis är problematisk ur demokratisk synvinkel. Partierna är ju bättre på att fånga upp opinioner än tidigare. Trots färre medlemmar som fungerar som tentakler ute i samhället finns idag metoder för att avläsa opinionen och testa budskap och förslag som gör det möjligt att representera folket. I motsats till vad som ofta antas i debatten är åsiktsöverensstämmelsen god mellan väljare och valda. Men är opinionskänslighet verkligen ett överordnat demokratiskt värde?

Förutom den kortsiktighet som fokuseringen på röstmaximering innebär finns en annan uppenbar konsekvens av den förändring som skett. Avsaknaden av analytisk kapacitet runt partiledningarna kan leda till att det fattas mindre lyckade beslut. Det förefaller dessutom som om partierna är oförmögna att tillgodogöra sig den

NÄR STATEN SVIKTAR

Försvarsminister Mikael Odenberg avgår.

FOTO: GUNNAR LUNDMARK/TT

kunskap som finns bland dem som är verksamma inom olika områden. Det gäller exempelvis det område där jag själv har verkat sedan drygt tre decennier: den högre utbildningen.

Idag finns många studenter med låga förkunskaper på våra lärosäten. Det är inte bara skolans fel. Den enorma expansion som ägt rum när det gäller antalet utbildningsplatser innebär att en del som inte är lämpliga för högre studier inte bara kommer in på högskolan, utan också, trots svaga prestationer, tar examen. Sannolikt beror det på att kraven sänkts vilket sammanhänger med de incitament som finns. Universitetet får nämligen ersättning av staten för varje student som blir godkänd. Ju fler godkända, desto mer pengar. Ingen ersättning utgår för studenter som inte tar några poäng. De kallas inaktiva studenter, men ofta handlar det om studenter som är aktiva och kräver mycket lärarstöd men som trots det inte lyckas.

När ersättningssystemet infördes 1993 höjdes dock varnande röster. Universitetslärarnas fackförbund SULF pekade exempelvis på risken för att krav sänktes men regeringen lyssnade inte. Sedan dess har de reala anslagen per student minskat rejält. När anslagen årligen skrivs upp med hänsyn till inflation och löneökningar görs ett avdrag för den tänkta produktivitetsökningen eftersom kravet på lärosätena är att produktiviteten ska öka lika mycket som inom den privata tjänstesektorn. Urholkningen av resurserna och den omfattande expansionen av högskolan innebär att lärarnas arbetssituation har försvårats och då är naturligtvis risken stor att kvaliteten minskar och kraven sänks.

New Public Management, det marknadsinspirerade styrsystem som infördes inom den offentliga sektorn i början av nittioalet, passar helt enkelt mindre bra inom vissa områden. Genomströmning är

förvisso mätbar eftersom något "produceras". Men de flesta förstår nog att kvalitet inte nödvändigtvis går hand i hand med produktivitetens utveckling. Snarare tvärtom med tanke på de incitament ersättningssystemet ger när studenterna examineras.

Detta är bara ett exempel på ett politiskt beslut som fått allvarliga konsekvenser – men som hade kunnat förutses. Aktörer med sakkunskap påtalade riskerna men ett slags informationsresistens tycks ha funnits.

Återigen: det finns många orsaker till att ogenomtänkta beslut fattas, komplexiteten är omfattande. Det jag uppmärksammat här är den förändring som ägt rum när det gäller det sätt på vilket partierna arbetar och hur de är organiserade. Det är kommunikationsstrategier snarare än sakkexperter som befolkar kanslierna. Även bland ledande förtroendevalda är mönstret detsamma: kommunikativ förmåga har blivit allt viktigare i rekryteringsprocesserna. Sakkunskap och analytiska färdigheter är naturligtvis inte ett hinder, men går man inte genom rutan spelar sådana kvaliteter ingen roll. Denna förskjutning av fokus i riktning mot kommunikation syftande till röstmaximering implicerar en viktig förskjutning av maktförhållandena inom partierna och därmed även ett annat fokus. Spindoktorernas intåg innebär att reklambranschen blivit förebild. Politiska program blir "produkter", det handlar om att "marknadsföra" budskap. Utgångspunkten är "bilsättningen".

Det finns anledning att erinra sig Machiavellis klassiska ord: "Pöbeln intages av det som synes vara och resultaten [...] Människor i allmänhet dömer mer efter skenet än efter den påtagliga verkligheten därför att alla kan se men få förstå."

Problemet är att denna förändring riskerar att leda till ett förfall av det politiska samtalet. Reklam frammanar effektfulla bilder som kräver kort uppmärksamhetsomfång, den talar till känslan snarare än till intellektet. Reklam går inte att bemöta, den stöds inte av fakta utan bygger på att skapa associationer.

*"Det är kommunikationsstrategier
snarare än sakkexperter som
befolkar kanslierna."*

Förändringen kastar ljus över den personfixering vi ser i politiken eftersom budskapens trovärdighet förutsätter att de går att sammankoppla med representanter med karaktär och integritet. Direkta partiledareffekter är enligt valforskarna ganska begränsade i svensk politik – när väljarna tillfrågas hur stor betydelse partiledarens person har för deras val av parti svarar de flesta att det inte är särskilt avgörande. Men andra resultat inom valforskningen indikerar att väljarna ändå tycks fästa vikt vid de politiska ledarnas egenskaper. Den vanligaste motiveringen till partivalet när väljarna ombeds svara på varför de röstat som de gjort är sakpolitiken (58 procent) vanligast, men näst vanligast är "att partiet leds av kompetenta företrädare": 51 procent uppgav detta som avgörande i valet 2010.

Den cyniske men insiktsfulle Machiavelli verkar alltså få sista ordet: det som räknas är resultaten, men det är folkets *föreställningar* om resultaten som det handlar om snarare än de faktiska. Sett ur en snäv partisynpunkt är således förändringen av partiorganisationerna rationell.

Tommy Möller är professor i statsvetenskap vid Stockholms universitet.

”Staten måste göra comeback”

Anna Dahlberg, politisk redaktör i *Expressen*, varnar för att staten inte klarar sitt säkerhetsuppgift och att detta äventyrar tilliten människor emellan.

Av PJ Anders Linder

PJ Anders Linder (PJAL): I en söndagskrönika nu i vår skrev du att ”statens hårda kärna är oroväckande mjuk”. Vad menar du med det?
Anna Dahlberg (AD): Både Polisen och försvaret är i kris och jag tycker att finns skäl att se det som delar av samma problem. Utmaningarna har växt, kapaciteten är på tok för liten och det är extra oroväckande att kriserna sker parallellt.

PJAL: På vilket sätt är det kris?

AD: Polisen klarar inte sin uppgift och försvaret är långt ifrån att vara ens ett enveckasförsvär. Omorganisationen och det bristande ledarskapet inom Polisen har spätt på pressen och missnöjet. Det sker en flykt från yrket. Resurserna brister. Myndigheten för samhällsskydd och beredskap har de senaste månaderna kommit med en rad rapporter som visar att gränskontrollerna, oron på asylboendena och annat är väldigt krävande och har lett till att Polisen är mycket hårt ansträngd på de flesta håll i landet.

PJAL: Hur nya är problemen?

AD: Polisens interna svårigheter är inte alls färskare – ja så när som på de som har med omorganisationen att göra. Det har funnits effektivitetsproblem under lång tid. Vad resurserna beträffar har det skett nytillskott, men samtidigt har befolkningen ökat så polistäteten fortsätter att vara låg om man jämför med andra länder. Även försvarets kris är av gammalt datum. De ansvariga bestämde sig för en ”strategisk timeout” efter kalla krigets slut så att man kunde vila på hämlarna i stället för att stå på tårna. Men dessa brister var inte så synliga så länge omvärldsläget var gynnsamt och trenden gick mot minskat våld. Nu med Putins Ryssland, IS terror, höstens flyktkris och de allt tydligare problemen med utanförskapsområden och organiserad brottslighet har det blivit tydligt hur allvarligt läget är.

PJAL: Kan man med en halsbrytande parallell säga att händelserna i höstas blev för Polisen något av vad Georgienkriget blev för försvaret: de riktade strålkastarljuset mot sektorn och gjorde att människor fick syn på bristerna?

AD: Ja, kanske. Läget ter sig i alla fall mycket mer bekymmersamt nu än tidigare. Bilden kan sprida sig av att säkerheten privatiseras,

att säkerhet är något som man antingen har råd med eller ej. Det är egentligen ganska förvånande hur tyst det har varit om expansionen av antalet väktare, ordningsvakter och larmsystem.

PJAL: Säkerhetsföretagen gör goda affärer.

AD: Enormt goda, och det behöver inte alls vara fel att privata aktörer engagerar sig i säkerhetsfrågor och tar större ansvar. Men det blir problematiskt ur ett samhällsperspektiv när de privata säkerhetsbolagen ska fylla ett allmänt säkerhetsvakuum. Farorna har underskattats grovt. Man har helt enkelt inte kunnat föreställa sig ett scenario där människor i Sverige på allvar oroar sig för sin säkerhet, och om den oron sprider sig kan det bli förödande för det stora integrationsprojekt som vi står inför. Det krävs tillit för att integration ska fungera. Allt blir så väldigt mycket svårare om vi går omkring och känner misstro inför varandra.

PJAL: Ser du kärnstatens kris som ett resurs- eller ett organisationsproblem?

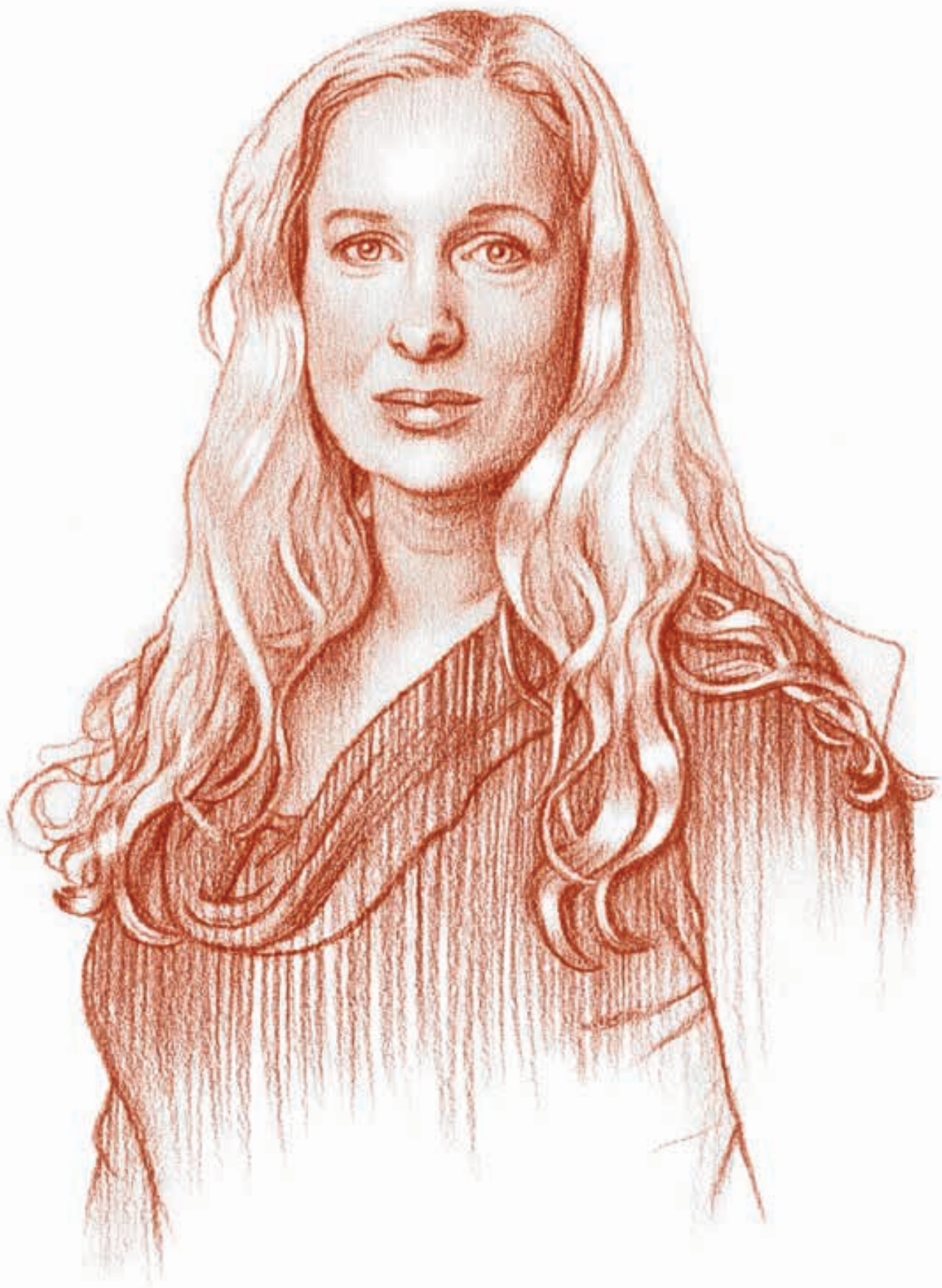
AD: Både och. Polisen har fått bättre resurstillskott än försvaret, men politiken har varit njugg i bägge fallen. Samtidigt har styrningen brustit och den operativa förmågan fått stå tillbaka för annat. Försvarspolitikerna har under lång tid handlat alldeles för mycket om försvarsindustrin, och Polisen lyckas aldrig få ut fler poliser på gatan trots att jag har hört löften om just det så länge jag kan minnas.

PJAL: Försvar och polis är de klassiska exemplen på statliga kärnverksamheter, men det finns förstås fler. Hur staten organiserar sig, till exempel, men också sådant som medborgarskap, gränskontroll och vem som får vistas i riket. Tycker du att migrationsfrågan är besläktad med den kärnstat som vi har talat om hittills?

AD: Absolut, och den statliga reträtten syns mycket tydligt även här. Det har inte funnits någon känsla för att kontrollen av gränserna är en grundläggande uppgift för en stat. Tiotusentals svenska pass är i omlopp. Under en lång period i höstas var det fritt fram att komma in i Sverige varifrån som helst i världen utan någon som helst kontroll. Vi har ett system för arbetskraftsinvandring som gör det möjligt att skapa privata invandrarnätverk och mot betalning ta hit

>>

NÄR STATEN SVIKTAR

dem man önskar. Även flyktingmottagandet har präglats väldigt mycket av låt gå-anda. Andra länder har geografiska fördelningsnycklar men i Sverige får asylsökande bosätta sig var de vill från dag ett. I Sverige har både vänster och höger tyckt att nationalstatens existens är närmast irrelevant och att den ska vara underordnad principerna om global fri rörlighet. Migrationspolitiken har varit minst lika avgörande för uppluckringen av staten som behandling- en av försvaret och Polisen.

PJAL: Varför har det då varit så här?

AD: Jag ser åtminstone fyra skäl. För det första saknar vi nationell erfarenhet av att vara i ett utsatt läge. I min generation har vi inte kunnat föreställa oss att Sverige skulle hamna i väpnad konflikt eller bli mål för mycket stora flyktingströmmar. För det andra handlar det om ideologi. Högern har intill nyligen varit dominerad av nyliberala tankar och har sett den hårda staten – polis, försvar, gränser, FRA – som suspekt och begränsande för den mänskliga friheten. Till vänster har man utvecklat sin motsvarighet och satsat på postmodernism och identitetspolitik där det inte har funnits utrymme för nationalstaten. Den frihetliga högern och den frihetliga vänstern har på det sättet varit väldigt lika varandra och har mött svaga motkrafter. För det tredje har politikerna inte sett försvaret som någon röstvinnande fråga. Det var viktigare för Nya moderaterna att hitta pengar till jobb-skatteavdragen än att försvara försvars- budgeten – och besparingarna blev dessutom en symbolisk markering av att man verkligen var ett nytt parti. För det fjärde är flera av frågorna allmänt känsliga: Nato, övervakning, konflikter på asyl-boenden. Sådant kan väcka ont blod och många har dragit sig i det längsta för att ta upp diskussionen. Under hösten satt jag och läste MSB-rapporter om bråk i asylmottagandet och undrade varför ingen skrev, men så kom nyheten om trakasserier i Köln och det skedde ett trendbrott.

PJAL: På mycket kort tid förändrades förutsättningarna för debatten. Vad säger det?

AD: Jag tycker att det är mycket svårt att hävda att man inte kan se en skillnad i hur diskussionen förs före respektive efter Köln. Och om det är så måste vi i medierna ställa oss frågan varför vi inte levererade journalistisk som var tillfyllest tidigare.

PJAL: Dels var det Köln, dels regeringens skarpa besked i november.

AD: Ja, dessa två vändpunkter har ändrat debatten. Jag tycker att det visar på en osjälvständighet hos svenska opinionsbildare och medier. Man ska inte behöva vänta in ett regeringsbeslut innan man kan förhålla sig till verkligheten. Det sågs att läget förändrades så snabbt, men det var uppenbart långt före hösten 2015 att den så kallade volymfrågan var relevant. Själv började jag ta upp frågan under hösten 2012. Jag kan inte se något heroiskt med att man väntade så länge att man körde i väggen. Det ledde till att vi fick ta i ännu hårdare än andra länder, vilket kan ha drabbat människor med starkare skyddsskäl än de som hann hit i tid. Det visar sig att hela vår migrationspolitik hängde på att EU:s yttre gränser fungerade.

PJAL: Man får känslan att vi konsekvent har fört godväderspolic. Försvaret fungerar för fredstid, Polisen för ett samhälle där det inte begås brott, migrationspolitiken för lägen där gränserna inte är satta under tryck...

AD: Det blir onekligen ovan när det uppstår problem på alla de här fronterna samtidigt. Vi vet så lite om hur vi ska mobilisera resurser. Jag är bekymrad över situationen. Det är inte bra för ett samhälle att leva med ett säkerhetsvakuum.

”Tillit kan vara något mycket värdefullt men här kan man tala om en tillitskultur som har gått alldeles för långt.”

PJAL: Hur ser ett samtidigt realistiskt och positivt scenario ut?

AD: Det innehåller att staten gör comeback. Att det tillförs medel och muskler till kärnverksamheterna. Att det sker ett uppvaknande om att tryggheten inte kan tas för given. Att välfärden börjar ses som steg två, medan säkerheten ses som grunden. Tyvärr är det mycket som talar emot. Statsfinanserna är dåliga. Går det att uppbåda den kraftsamling som krävs? Kommer Polisen att få mer resurser? Försvaret lär inte få det. Försvarspolitikerna tycker själva att de gjort något historiskt i och med uppgörelsen förra våren, men ser man till vad som händer i omvärlden är det otillräckligt. Det offentliga verkar ha väldigt svårt att genomföra det här skiftet.

PJAL: Din första förklaring till att kärnstaten gröpts ur i Sverige var att här råder en sorts erfarenhetsbrist, en ”fredsskada” som någon har uttryckt det, men din förklaring nummer två var ideologin. Än så länge sker renoveringen av nationalstaten ganska motvilligt och under tal om att det borde vara annorlunda. Kommer det att räcka till? Eller behövs det även en intellektuell renässans för nationalstaten till exempel i linje med hur historikern Lars Trägårdh har resonerat om den som arena för demokratin och gemensamma välfärdsarrangemang? Hur mycket tror du att den ideologiska diskussionen betyder?

AD: Jag tror den är mycket viktig, och jag tycker mig också se snabba positionsförflyttningar inom högern. Nyliberaler och socialliberaler med nyliberala ideal är inte alls lika dominerande som för bara några månader sedan. Det spelar stor roll. Allt sedan FRA-debatten har politikerna haft beröringsskräck för den hårda statens frågor. Om läget i opinionsbildningen förändras blir det också lättare för politikerna att agera.

PJAL: Politiker brukar anklagas för opportunism. En originell sak i Sverige är att opportunismen har gällt medieopinionen i högre grad än folkopinionen?

AD: Ja, och jag tror att det finns en folklig kraft i de här frågorna. Välfärden blir säkert viktig inför 2018 års val, men detsamma lär gälla säkerheten. Om Socialdemokraterna satsar ensidigt på välfärd kan det nog bli kostsamt politiskt, för det ger bort tunga frågor till de borgerliga. Skulle jag arbeta som politisk strateg skulle jag säga till mina uppdragsgivare att oron för säkerhetsvakuumet är lika viktig att möta som oron för välfärden. Sedan menar jag att det finns fler utmaningar som rör staten än de som rör den hårda staten. Ta byggandet, till exempel. Staten kommer aldrig att komma undan ett politiskt ansvar för att det finns bostäder i landet, men man har gett bort planmonopolet till kommunerna och har inga egna verktyg. Likadant med skolan, där man har skapat en underlig kombination av marknadslösning genom skolpeng och decentralisering av ansvaret till kommuner som i många fall har liten kompetens att sköta uppdraget. I delar av välfärden, inte minst assistansersättning, har man på ett naivt sätt utgått från att alla som driver företag är ädla och på så sätt öppnat dörren för rent kriminella aktiviteter. Samtidigt som vi talar om statens hårda kärna pumpar mjukdelarna i form av Försäkringskassan och Arbetsförmedlingen in stora summor i den organiserade brottsligheten. Tillit kan vara något mycket värdefullt men här kan man tala om en tillitskultur som har gått alldeles för långt.

PJAL: En gemensam nämnare för många av statens problemområden verkar ha att göra med oviljan att utöva auktoritet. Det tar emot att upprätthålla disciplin i skolan. Det känns som att misstänkliggöra svaga ifall man genomför stramare kontroll av

NÄR STATEN SVIKTAR

November 2015: ankommande migranter till Hyllie station utanför Malmö.

FOTO: JOHAN NILSSON/TT

assistansersättningen. Polis och försvar kan behöva använda våld, vilket är känsligt och obehagligt.

AD: Det ligger mycket i det. Amerikaner i uniform får gå före i kön. I Sverige verkar uniformer mest väcka olust. De symboliserar auktoritet och vi har svårt att förhålla oss till det. Här har högerens nyliberala ideal gift sig väl med miljöpartistiska och vänsterpartistiska idéer. Samtidigt måste man vara medveten om att även övergången till marknadslösningar har bidragit till det som skett. Själva kärnan i marknadstänkandet är att kunden har rätt och det undergräver professionernas auktoritet. En rektor som vill ha lugn på lektionerna och bestämmer sig för att samla in mobiltelefonerna, eller som inte beviljar ledigt för att åka till Thailand, kan snabbt få föräldrar emot sig, och det är inte lätt att stå på sig när priset kan vara hundratusentals kronor i utebliven skolpeng. Frånvaron av ett ledarskap som vågar säga icke angenäma saker har att göra med att kunderna kan shoppa runt och följa minsta motståndets lag. Valfrihet är värdefullt, men det bidrar till en nivellering av roller.

PJAL: Problemet är lätt att se. Samtidigt är det svårt att tänka sig en återgång till ruta ett där det ska bugas för rektor och doktor. Det behövs en ombalansering som har med både de formella styrsystemen och med de informella värderingarna att göra. Och när vi nu talar om pendelrörelser i politiken: Sverige brukar inte vara så bra på det där med "landet lagom" som många tror. Först blir det vänstervåg för hela slanten, sedan kommer en motreaktion i form av marknadslösningar och ointresse för staten. När du nu pläde-

rar för att den motreaktionen behöver korrigeras och statsmakten stärkas, hur ser du på risken att det slår över för långt?

AD: Jag tror inte att politiken går att rulla tillbaka så mycket att det blir problematiskt. Det är viktigare att nå krisinsikt. Högern måste inse att fiendtligheten mot staten gick för långt och att marknadslösgiken har begränsningar. En verksamhet är inte automatiskt god för att den drivs i företagsform. Men vi kommer att vilja ha valfriheten kvar och även fortsättningsvis lär Sverige vara ett land som sticker ut.

PJAL: Hur ser du på framtiden?

AD: Jag har ändå visst hopp. Att regeringen samlade sig till beslut i höstas visade att det finns en gräns, att man är förmögen till krisinsikt, och det gjorde mig lättad. Högern har varit först med att omvärdera sin hållning och säga att en väl fungerande, lagom stor stat är en förutsättning för individuell frihet i praktiken, och det finns vissa tecken på att även vänstern vaknar till.

PJAL: Vänstern och vänstern... Om några politiker har kommit att bli symboler för kärnstatens renässans så är det väl socialdemokraterna Anders Ygeman och Peter Hultqvist?

AD: Jag tänkte på debatten. Politiskt borde Socialdemokraterna ha goda möjligheter att blomma upp och återta terräng – om det inte vore för samarbetet med MP. Arvet efter alliansen är ju inget vidare på den här punkten. Försvaret, passen, migrationen: de ignorerade kärnstaten alldeles för länge.

PJ Anders Linder är chefredaktör i Axess.

Tråkighetens fiende

Ada Leverson har blivit känd för sin nära vänskap med Oscar Wilde. Men hon var också författare till eleganta romaner och vassa parodier.

Av Paulina Helgeson

Några människor i det förflutna har en självklar plats när man återberättar en tid, en epok eller en händelse. Dessa människor är ofta omgivna av en krets som befinner sig i historiens skugga, men som då och då nås av det ljus som spiller över ifrån den person de omger.

En sådan skuggperson är Ada Leverson, som föddes för drygt hundrafemtio år sedan som ett barn av det viktoriaiska London. De som känner igen hennes namn tillhör sannolikt dem som på ett eller annat sätt intresserar sig för Oscar Wilde och hans tid. Ada Leverson var Oscar Wildes *sphinx*, och hon har gått till historien som en av hans allra mest trogna vänner; hans ljus har fallit även på henne.

Utan sin plats i Oscar Wildes liv hade Ada Leverson idag sannolikt endast varit en i den stora mängden av tämligen bortglömda författare. Hennes eleganta och roliga edvardianska salongskomedier, och hennes vassa och skarpögda parodier för *Punch*, hade förmodligen blivit begravda under tidens rasmassor. Men även om hennes namn i mycket lever kvar på grund av vänskapen med Wilde hade Ada Leverson en egen berättelse

"Ada Leverson var Oscar Wildes sphinx, och hon har gått till historien som en av hans allra mest trogna vänner; hans ljus har fallit även på henne."

och en egen verksamhet, likt så många andra av de som befolkar de storas skugggallerier.

Den värld i vilken Ada Beddington föddes den 10 oktober 1862 känns förvisso mycket avlägsen. Hennes var ett välbeställt, barnrikt, solitt borgerligt hem i Londons förändringsovilliga övre medelklass, med mycket tjänstefolk, och vars sätt att leva i mångt och mycket förändrades efter första världskriget. Hon var det äldsta av åtta barn till den judiske handelsmannen Samuel Beddington och hans hustru Zillah. Den senare var en framstående pianist och till familjens umgänge hörde flera kända namn från musikens värld; bland annat tonsättaren sir Paolo Tosti som kom att bli en av Adas närmaste vänner, och senare också Enrico Caruso och Giacomo Puccini.

I Julie Speedies biografi *Wonderful Sphinx* (1993) beskrivs uppväxten som trygg och harmo-

nisk, i ett hem där förutom musik också teater och ett stort socialt umgänge var självklara heder. Allt som kunde hamna under rubriken "tråkigt" var Adas största skräck, oavsett om det handlade om personer, tillställningar

eller konversation. Speedies biografi inleds med en anekdot, där en ung Ada åker tåg med en av sina bröder. Efter att ha läst en stund i den nyinköpta boken bad hon sin bror att öppna tågfönstret. De förvånade medpassagerarna fick sedan se den underkända boken flyga ut genom fönstret.

Paulina Helgeson är litteraturkritiker och frilansskribent.

Ada Leverson.

FOTO: TT

Kanske var det denna skräck för att ha tråkigt, i kombination med det oundvikligen begränsade livet för unga kvinnor, som fick Ada att vid nitton års ålder gifta sig med den tolv år äldre Ernest Levenson, son till en välbärgad diamanthandlare. Det skulle inte komma att bli något lyckligt äktenskap. Men vännerna, både hennes egna och parets gemensamma, liksom hennes olika beundrare, kompenserade för en del av de äktenskapliga bristerna.

År 1890 var Ada Levenson 28. Det kommande decenniet skulle bli det där hon på allvar började skriva själv, och då hon skulle komma att bli en del av de intellektuella och litterära kretsar som fanns i London på 1890-talet. Hennes egen ställning i dessa kretsar var långt ifrån obetydlig, något som framgår av förläggaren Grant Richards minnesbild av henne, nedskrivet vid tidigt 1930-tal:

”Något av det viktigaste som kunde hända en ung man på nittiotalet var att få möta Mrs Ernest Levenson, Ada Levenson, som var en Egeria för hela den estetiska nittiotalsrörelsen. Hon var kvinnan vars kvickhet lockade fram kvickhet hos andra och vars intelligens i hög grad bidrog till att motverka sin tids tristess. Hon var kvinnan som Oscar Wilde hade att tacka för så mycket, och författaren

till ett halvdussin romaner som eftervärlden inte borde låta falla i glömska; de är en så synnerligen god spegel av sin tid.”

Ett stort problem med att skriva om Ada Levenson på svenska är att det ord som mer än något annat förkroppsligar både hennes person och hennes texter inte har någon bra svensk motsvarighet. I stycket ovan har jag valt att översätta Grant Richards *wit* med ”kvickhet”, vilket känns en aning bristfälligt. Formuleringskonsten, den epigrammatiska förmågan, liksom den klara och skarpa blick som genomskådade konventioner, dubbelmoral och allehanda absurditeter, ryms inte riktigt i svenskans ”kvickhet”.

Just de ovan nämnda egenskaperna var med största sannolikhet det som gjorde att Ada Levensons och Oscar Wildes vänskap blev både blomstrande och varm, trots att den bara hade några korta år på sig att utvecklas. Första gången de träffades var någon gång under 1892 och den tidigaste korrespondens som finns bevarad är ett telegram från juni 1893. De kvarvarande breven från Oscar Wilde till Levenson är ungefär ett tjugofemtal, och många av dem är relativt korta kommunikationer. De är dock i vanlig Wildesk ordning ytterst njutbara, inte minst för de oemotståndliga komplimanger som Wilde bestod sin *sfinx* med: ”Du är en av de – olyckligtvis alltför få – som alltid följs av musiken från antikens flöjter”, skrev Wilde i ett odaterat brev från 1893; en mening som Levenson återanvände på flera ställen i sitt eget författarskap. Om en av hennes texter skriver Wilde i ett telegram från november 1893: ”Din dialog är briljant, ljuvlig och farlig. [...] Ingen beundrar din begåvade, kvicka, subtila stil mer än jag.”

Att Wilde hade höga tankar om hennes förmåga visar historien om *The Green Carnation*, skandalromanen som utkom i september 1894. Författare var den ärelästne och senare mycket produktive journalisten Robert Hichens, som på vintern hade blivit bekant med lord Alfred Douglas i Luxor och genom denne också hade kommit att träffa Wilde vid sin återkomst till London. Romanen karikerar Wilde och Douglas som den lastbare och begåvade Esmé Amarinth och dennes vackre lärjunge lord Reginald Hastings. Boken gavs ut anonymt, och det blev många spekulationer om vem som låg bakom den. Flera namn florerade, inte minst Wildes eget, men en teori som hade underhållits av Wilde och Douglas var att Ada Levenson var hjärnan bakom boken.

När det avslöjades att det istället var Hichens blev Wilde både lättad och lite besviken, vilket framkommer av ett telegram från den

22 september 1894: ”Esmé och Reggie är förtjusta över att upptäcka att deras *sfinx* trots allt inte varit någon elak katt, men är lite besviken över det.” Även Ada Levenson blev karikerad i romanen, som den inte alltför begåvade Mrs Windsor, inriktad på att odla bekantskaper med de framstående och berömda. Med tanke på att elegant utförd karikatyr och parodi skulle bli Levensons eget medium är det kanske inte så konstigt att hon snarast blev smickrad, trots det allt annat än positiva porträtt som Hichens skapade.

Det var i *Punch* som hon kom att utveckla sin talang för den både vassa och kärleksfulla parodin. Den drabbade ofta hennes vänners verk, vilket var fullt logiskt om man läser Oscar Wildes tankar om parodin, ur ett brev till Walter Hamilton från 1889: ”Parodi, som är

Musan med glimten i ögat, har alltid roat mig; men den kräver en lätt hand och inspirerad behandling, liksom, konstigt nog, en kärlek till den poet den porträtterar. Man kan bli parodierad av sina lärjungar – inte av någon annan.”

Att Ada Levenson hyste mycket kärlek till Wilde, som både vän och författare, är uppenbart. Att de kom att vara viktiga för varandra som inspirationskällor är lika tydligt. Men medan Levenson hade många år framför sig var Wildes tid på fle-

ra sätt på väg att rinna ut. År 1895 föll domen mot honom och den värld som hade beundrat, upphöjt och begäpat vände honom nu ryggen. Undantagen var få, men Ada och hennes man Ernest var två av dem. Paret Levenson hjälpte Wilde med både pengar och praktikaliteter och tog emot honom i sitt hem när han, utsläppt mot borgen, väntade på det datum när domen skulle förkunnas.

När han släpptes efter en tid i fängelse var Ada en av dem som tog emot honom. Men Wilde hade under tiden i fångenskap hunnit bli oense med Ernest i en fråga som rörde pengar, som den senare hade förvaltat för Wildes räkning. Den tidigare mycket goda relationen mellan Ernest och Wilde upphörde, vilket trots Ernests och Adas äktenskapliga meningsskiljaktigheter också kastade en liten skugga över vänskapen mellan Wilde och Ada.

När det nya århundradet inträdde skedde också stora förändringar i Adas liv. Ernest gjorde en katastrofal investering som tömde familjens bankkonton. Det var mer än äktenskapet kunde tåla. Ada blev kvar i London tillsammans med dottern Violet, medan Ernest emigrerade till Kanada. Flera av Adas vänner var borta, och hon fick börja ett liv som på många sätt var annorlunda mot vad hon varit van vid. Inte minst blev skrivandet nu en nödvändighet för att klara försörjningen. Förutom att fortsätta skriva för *Punch* och andra publikationer började Ada också skriva romaner; det blev sex stycken mellan åren 1907 och 1916. Av de sex romanerna är det framför allt trilogin om ”the little Ottleys”, som har levt kvar och som så sent som 1982 gavs ut på nytt av Virago.

Som trilogi betraktad är den på vissa sätt tämligen löst sammanhållen. De tre böckerna utkom 1908, 1912 och 1916, och mellan varje del publicerade författaren en fristående roman. *Love's Shadow*, den första av de tre, är en kärlekskarusell av klassiskt snitt, där personerna älskar och älskas i ett slags katten på råttan-lek. Bokens motto är hämtat från Shakespeares *Muntra fruarna i Windsor* och fångar i all sin korthet det som är romanens intrigi: ”Love like a shadow flies / When substance love pursues; / Pursuing that that flies, / And flying what pursues.”

Handlingen är, liksom i alla tre böckerna, endast ett mycket nödtorftigt ramverk. Det är känslorna, de inbördes relationerna och framför allt dialogen som gör romanerna till vad de är. De yttre händelserna är få, enkla och synnerligen realistiska – man går på middagsbjudningar, man avlägger visiter, man konverserar, man åker ut i vagn, man går på teatern. Det uppstår därför en ibland närmast

absurd kontrast mellan det vardagliga och odramatiska i vad personerna sysselsätter sig med, och vad de tänker, känner och säger under tiden.

"The little Ottleys", det vill säga paret Edith och Bruce Ottley, vilka utgör navet i de tre romanerna, har en mer undanskynd roll i *Love's Shadow* och de bildar snarare bakgrund till kärlekskarusellen än är delaktiga i den. Edith får i sin tur utgöra en tålmodig och humoristisk fond för Bruce, som måste sägas vara en av de mest påfrestande, självcenterade, fåfänga och inbiliska äkta män som litteraturen skådat.

Den hopplösa och tålmodsprövande Bruce har föga förvånande lästs som en karikatyr av Ernest Levenson. Oavsett hur det förhåller sig med den saken så utgör onekligen författarens skildring av Bruce en obarmhärtig bild av den äkta maken som företeelse och är skningslöst underhållande på dennes bekostnad. Ada Levenson gör ingen reklam för äktenskapet, men hennes känsla för det absurda och komiska kommer till sin fulla rätt när hon genom Bruces dialog klär av honom alla tillstympelser till värdighet. Bruce ligger långt ifrån den litteraturens äkta man som är en tyrann och plågoande; han är lättmanipulerad, trögtänkt, uppblåst och banal – och ständigt löjlig.

Men om äktenskapet som sådant framställs som allt annat än idylliskt är det inte mycket bättre ställt med den romantiska kärleken. Centralfiguren i kärlekskarusellen är Ediths väninna Hyacinth, en tämligen blek personifikation av kvinnlig perfektion, vilken alla män förälskar sig i, inklusive hennes förmyndare Charles. Hyacinth älskar Cecil, som älskar den äldre änkan mrs Raymond, som i sin tur älskar Charles. Titeln gör sig ständigt påmind under de turer och vändningar som de inblandade utsätts för. Kärleken kastar förvisso sin skugga över dem alla, men det kan lika gärna vara så att det de jagar inte är själva kärleken, utan just dess undflyende, substanslösa skugga.

Ada Levenson rör sig dock bortom salongskomediens konventioner då hon lyfter fram den kärlek som Hyacinths sällskapsdam Anne känner för henne. Romanen är tydlig med att det inte handlar om vare sig beundran eller vänskap, utan just kärlek med en erotisk botten. Anne blir paradoxalt nog den person som framstår som mest verklig i romanen, trots att hon på ytan är den som framställs som mest gåtfull och undflyende.

Tunga och psykologiskt komplexa karaktärsteckningar lyser med sin frånvaro, men det är helt andra kvaliteter som gör Ada Levensons romaner läsvärda. Det uppstår dock en viss obalans mellan scenerna ur det Ottleyska äktenskapet och kärlekskarusellen, vilket möjligen var en av orsakerna till att den andra romanen av de tre, *Tenterhooks*, helt inriktar sig på Edith och Bruce.

Hyacinth och de andra i karusellen saknas helt, och istället för Levenson in ett antal nya personer i kretsen kring Ottleys, en central och några mer perifera. Den förre är Aylmer Ross, ett manlighetsideal som får komplettera den ideala kvinna som Levenson låter Edith utvecklas till i den andra boken. Till skillnad från den delvis stereotypa kvinnlighetsperfektion som Hyacinth representerar i *Love's Shadow*, får Edith i *Tenterhooks* mer substans, innehåll och personlighet.

Ada Levenson formar Edith till något annat än det hon initialt presenterades som och gör det genom detta omöjligt att endast låta henne stanna kvar i rollen som den tålmodiga hustrun som utgör fond åt sin mans absurditeter. Genom Aylmer Ross får Edith en egen kärlekshistoria som ligger långt ifrån karusellens turer. När Bruce mot slutet av romanen inbillar sig vara förälskad i en ung kvinna och lämnar Edith och deras två barn för att ge sig av med henne mot ett

nytt liv är det som upplagt för ett lyckligt men oändligt förutsägbart slut.

Men Ada Levenson väljer att låta berättelsen ta en annan vändning. När Edith mot slutet av romanen väljer att ge Bruce tid på sig för att tänka, och säger att han får komma tillbaka utan vare sig förebräelser eller frågor, så verkar det förvisso som ett högst osannolikt resonemang med tanke på hur han framställts över ett stort antal sidor. För en nutida läsare framstår Ediths val sannolikt inte bara som orealistiskt, utan också som fullkomligt obegripligt.

Med Ediths resonemang handlar inte om kärlek. Just för att hon inte älskar Bruce men anser sig ha ansvar för honom kan hon handla som hon gör. De argument som Levenson låter Edith anföra går ut på att hon är Bruces moraliska och själsliga förmyndare, något hon inte kan bortse ifrån utan att hamna i konflikt med sitt samvete. Tanken på att hon skulle dra fördel av hans svaghet för att själv kunna skapa sig ett nytt liv med Aylmer är omöjlig. Bruce kommer mycket riktigt krypande tillbaka, och romanen slutar med att Aylmer lämnar Edith, fast besluten att aldrig återvända.

Det är förvisso intressant, om än fruktlöst, att spekulera i om Ada Levenson tänkt att Ediths berättelse skulle sluta där, med ett moraliskt beslut istället för ett romantiskt.

När den sista delen av de tre, *Love at Second Sight*, utkommer 1916, har första världskriget pågått ett tag, både i verkligheten och inom ramen för fiktionen. Bruce har sluppit undan kriget på grund av hälsoskäl, och Aylmer har just återvänt sårad från fronten efter att ha levt utomlands ett antal år. Man skulle kunna säga att den sista romanen på vissa sätt är en upprepning av *Tenterhooks*, och lika mycket som en fortsättning kan den sägas vara ett alternativt slut.

Romanen förhåller sig dock trogen mot sina föregångare såtillvida att fokus ligger på känslorna, dialogen och relationerna. Kriget finns i marginalen, men inte mycket mer, och man fortsätter att ge middagsbjudningar, gå på teatern, konversera och avlägga visiter. Oron glimtar till ibland men ytterst behärskat. Kritikerna noterade detta, och ett antal av dem menade att Ada Levenson behandlade det pågående kriget med alltför stor nonchalans.

Den nya person som förs in i kretsen kring Bruce och Edith blir den senares väg till det lyckliga slut som Levenson uppenbarligen ville se. Madame Frabelle är vid sidan av Bruce trilogins mest underhållande aktör, och trots sin gränslösa okunighet och sina ständiga feltolkningar blir hon till en mer sympatisk och kompetent

kvinnlig version av Bruce, redo att ta honom under sina vingar.

Love at Second Sight blev författarens sista roman. Vid krigets slut var hon märkt av sjukdom och de dödsfall som ägt rum bland både familj och vänner. Inte minst Robert Ross bortgång 1918 drabbade henne hårt. Ross hade varit en av Wildes allra trognaste vänner och han kom att bli en av dem som stod Ada allra närmast – *Tenterhooks* dedicerades åt honom, och Julie Speedie konstaterar att det knappast är ett sammanträffande att Levensons idealman fick hans namn.

Trots sin bräckliga hälsa levde hon fram till 1933, och åren ägnades bland annat åt vistelser utomlands och åt umgänge med vänner som fått ersätta de gamla. Men mycket av det som hennes liv kretsat kring hade gått i graven, och Ada Levensons tid är inte den snabbt föränderliga mellankrigstiden. Det samhälle som växte fram efter första världskrigets slut skilde sig på en mängd sätt från arttonhundratalets sista decennium, då hon och så många av hennes allra närmaste hade sin storhetstid. Det känns följdriktigt att inte låta henne bli gammal, att frysa bilden där hon sitter i sin salong, omgiven av det allra bästa som 1890-talet har att bjuda. ✨

"Något av det viktigaste som kunde hända en ung man på nittioalet var att få möta mrs Ernest Levenson, Ada Levenson."

FILM

Blodets tron

En ny version av *Macbeth* har haft premiär på bio. Det finns likheter med tidigare filmatisering av dramat av Welles, Kurosawa och Polanski, skriver **Erik Hedling**.

ÄNNU EN VERSION av Shakespeares *Macbeth*, nu i form av australiern Justin Kurzels filmatisering, har haft premiär i Sverige. För den som uppskattar sublimt poetiskt språk mot bakgrund av mäktiga naturbilder är filmen en ren uppenbarelse.

Redan i inledningens stridsscener hör vi de onda häxornas profetiska: "When shall we three meet again?/ In thunder, lightning, or in rain?" Det sägs mot bakgrund av skotska fjäll, klädda i ett tunt snötäcke och med de krigsmålade klanerna som utkämpar det slag där Macbeth, tan av Glamis, besegrar upprorsmännen. Strax möter Macbeth och hans frände Banquo häxorna, som uttalar de profetior som skall komma att ruinerar bådas liv: Macbeth blir spådd att bli tan av Cawdor, vilket strax skall gå i uppfyllelse, och även på falska grunder att bli kung, efter att han har mördat sin feodalherre, kung Duncan. Det utgör pjäsens huvudmotiv.

BANQUO BLIR UPPLYST om att han skall stå som anfader till en hel rad av kungar; det var Shakespeares hyllning till den vid dramats uruppförande i såväl England som Skottland regerande kungen, Jakob I. Banquo var alltså den skotska släkten Stuarts anfader, en släkt som kom att påverka den brittiska historien ända fram till mitten av 1700-talet. I dramat mördas Banquo senare, men hans son Fleance kommer undan. En del menar kanske att Shakespeare inte skall filmatiseras, eftersom han skrev för teaterscenen. Men som bekant fanns inte filmen på hans tid och för mig har just möjligheten att visualisera dramatiken i stor skala – till exempel som här bland bergen på det sköna Isle of Skye – i icke oväsentlig grad ökat pjäsernas attraktionskraft. (Jag gillar också att läsa Shakespeare och ser gärna en bra teateruppsättning.)

Just *Macbeth*, berättelsen om trolldom, maktlystnad och sexuellt begär, har blivit föremål för flera berömda filmatiseringar i det förflutna. Universalgeniet Orson Welles, som stått bakom många teateruppsättningar, gjorde en version redan 1948. Welles vinklade tematiken till att skildra

fascismens ödeläggelse av kristna värderingar, iscensatt i en dekor av papier-maché infångad i expressionistiska kameravinklar. Dialogen gestaltades med skotsk diktation, och behållningen var främst Welles själv som i titelrollen kunde leverera några av de mest kända stroforna – till exempel de odödliga "To-morrow, and to-morrow, and to-morrow, / Creeps in this petty face from day to day," – så att det gick ilningar utmed ryggraden.

NÄSTA STORHET ATT filmatisera *Macbeth* var Akira Kurosawa i den japanska *Blodets tron* (1957). Kurosawa ersatte Shakespeares blankvers med dagligt tal, men lyckades i några av sina bildtolkningar skapa visuella motsvarigheter till dramats täta symbolspråk. Man minns särskilt slutscenen där

De evigt återkommande maktstriderna, girigheten och den ofrånkomliga människoslakten var ett givet mönster i historien.

Birnamskogen – allt i enlighet med häxornas spådom – kommer tågande mot Macbeth, befäst i borgen Dunsinane, och hur denne knappt tror sina ögon när hela skogen vajar fram och tillbaka.

Kurosawas favoritaktör Toshiro Mifune var strålande i ett spel som var påverkat av såväl japansk kabukiteater som no. Kurosawa skrev emellertid om slutet av dramat och betonade det folkliga upproret mot usurpatorn. Istället för att besegras av Macduff och dennes engelska allierade blir det hans egna soldater som tar livet av honom. Det pilregn Kurosawa här åstadkommer har influerat åtskilliga teateruppsättningar av pjäsen.

Och det är just avseende detta slut som *Macbeth* genomgått ett antal betydelse-

Långsiktig litteratur

64 Henrik Nilsson om Gloria Gervitz och Christopher Logue

En pigg pingvin

66 Charlotta E Lindell om ett vitalt förlag

Tillbaka till Hobbes

68 Svante Nordin om filosofi och utrikespolitik

Farligt på bio

69 David Andersson om Hitchcock och Truffaut

"Världen är ett vitt bageri"

70 Katarina O'Nils Franke läser Tranströmer och Christensen

Krönika

71 Mauricio Rojas om bra och dåliga nyheter från Latinamerika

I korthet

71 Martina Björk hyllar konjunktiven

mässiga transformationer under de senaste decennierna. Shakespeare skildrar alltså ett maktspel där den onde kungen ersätts av en god sådan i pjäsens allra sista scen. På 1960-talet blev Shakespeare föremål för en del radikala omtolkningar, inte minst av den polske teaterteoretikern Jan Kott, som efter att först ha gått stalinismens ärenden hoppade av till USA. I den mycket inflytelserika boken *Shakespeare – vår samtida* (1964) betonade Kott oordning istället för ordning. Han menade att Macbeth, liksom Shakespeares krönikespel, skildrade kaos, grymhet och tragedi. De evigt återkommande maktstriderna, girigheten och den ofrånkomliga människoslakten var ett givet mönster i historien, av Kott benämnd ”den stora mekaniken”.

I *Macbeth* representeras detta av det ständigt återkommande språkligt återgivna cirkelmönstret, ödeshjulet på vilket till exempel Kurosawas mystiska vålnad ständigt spinner sitt onda nät. För Kott löd analysen av Macbeth: ”Macbeth har dödat för att komma ut ur mardrömmen, för att göra slut på den. Men det är just nödvändigheten att mörda som är en mardröm. Mardrömmens mara är just att den inte har något slut.”

MAN KAN SÄRSKILT skönja Kotts närvaro i den filmatisering av *Macbeth* hans landsman Roman Polanski skapade i Storbritannien 1971. Det var den grymmaste och bokstavligaste versionen hittills. Tillsammans med manusförfattaren Kenneth Tynan bearbetade Polanski texten. Utan att ändra i dialogen lyckades man med hjälp av bildspråk, iscensättning och skådespeleri fyndigt styra berättelsen mot det icke-slut som

Jan Kott stipulerade. I filmen ser vi Macbeth falla och Malcolm utropas till skottarnas kung. Därefter kommer emellertid en tillagd scen med Donalbain, Malcolms bror. Han finns med i Shakespeares text men försvinner redan efter den andra akten. Donalbain kommer i filmen till de häxor som Macbeth möter i början av pjäsen. Även Donalbain frestas av häxorna, och det blir därmed aldrig något slut på eländet, alltså i enlighet med Kotts ”stora mekanik”.

OCH DET ÄR HÄR som Justin Kurzels *Macbeth* blir aktuell igen. Det är alldeles uppenbart att han har tagit djupa intryck av Polanskis filmatisering, vad gäller både tolkning av dramaten och iscensättningsstrategi. Precis som Polanski har man lagt vikt vid ett rum som präglas av realism. Skottarna är skildrade som ett vildsint stamfolk. Macbeths boning i Glamis, där kung Duncan mördas av värden, är en samling om än generöst upplysta hyddor. Rummet förändras emellertid med Macbeths upphöjelse, och interiörerna från borgen Dunsinane är inspelade i den magnifika katedralen i Ely (brittiska katedraler kämpar om att stå värddar för historiska filmer, allt i syfte att stimulera turismen), där Macbeth genomlider sina paranoidea våndor. Arkitektonisk civilisation är här dock ingen garanti för kvaliteten på människornas gärningar.

Grymheten accentueras – man har till fullo tagit tillfälle att iscensätta de mer än 100 gånger som ordet *blood* nämns i dramat – och Macduffs hustru och barn möter sitt öde i vad som ter sig som ett spektakulärt kätarbål. Precis som hos Polanski är berättelsen inte slut med att Macbeth besegrats. Bilden panoreras mot häx-

orna som får en ny besökare: denna gång den lille Fleance, som till skillnad från hos Shakespeare säkert också kommer att gå ett grymt öde till mötes. ”Den stora mekanikens” hjul fortsätter att rulla.

I huvudrollen är tysk-irländaren Michael Fassbender – som tidigare bland annat spelat sexmissbrukaren i Steve McQueens *Shame* (2011) och den sadistiske slavägaren i samme regissörs *12 Years a Slave* (2013) – en Macbeth som knappast står någon annan skådespelare efter. Macbeths monologer uttalar han, precis som Orson Welles, på skotska.

MEN MAN MÅSTE också nämna fransyskan Marion Cotillard i rollen som Lady Macbeth, som enligt den klassiska tolkningen av dramat hetsar sin make till mord, men som precis som han till slut torteras av ständig skuld. Cotillard var för ett antal år sedan en lysande Edith Piaf i Oliver Dahans *La vie en rose* (2007). Hon är precis lika bra här, särskilt genom sin förmåga att nyantera problematiken. Det är inte bara Lady Macbeths fel att det går så illa.

Justin Kurzels *Macbeth* är en utmärkt film, som placerar in sig i en stor tradition av filmatiserad Shakespeare. Jag gissar att det inte tar särskilt lång tid innan nästa *Macbeth*-film kommer. ✿

Gloria Gervitz.

FOTO: MIKAEL ANDERSSON/TT

LITTERATUR

Långsiktig litteratur

Gloria Gervitz har i 40 år skrivit på sitt diktverk, och Christopher Logue arbetade med sin omdiktning av Homeros *Iliaden* under nästan ett halvt sekel.

Henrik Nilsson uppmärksammar några långsiktiga författare.

NÄR DEN BRITTISKE poeten Christopher Logue gick bort 2011 hade han arbetat på sin omdiktning av Homeros *Iliaden* under nästan ett halvt sekel. Flera olika delar publicerades under årens lopp, men ålder och sjuk-

dom hindrade honom från att slutföra projektet. Efter att varsamt bearbetat materialet i efterlämnade anteckningsböcker och brev har emellertid hans vän och kollega Christopher Reid nu sammanställt ytter-

ligare en del. Det betyder att Logues storverk föreligger i sin hittills mest omfattande form under titeln *War Music. An Account of Homer's Iliad* (Farrar, Straus and Giroux). "Picture the east Aegean sea by night,

/ And on the beach aslant its shimmering / Upwards of 50,000 men / Asleep like spoons beside their lethal Fleet". När Logue tecknar grekernas belägring av Troja säger det också något om de musikaliska och filmiska kvaliteterna hos hans skapelse i stort. Ambitionen var aldrig att göra en översättning. Det handlade istället om att åstadkomma en personlig version av det antika eposet, anpassad för vår tid – med tidigare tolkningar till engelska av *Iliaden* i ryggen. *War music* är baserad på poetisk inlevelseförmåga snarare än filologi. Som litteraturhistorikern George Steiner har påpekat innebar det paradoxalt nog en fördel för Logue att inte kunna grekiska; genom att avlägsna sig lyckades han komma märkligen nära.

MED HJÄLP AV kvicka infall och medvetet anakronistiska detaljer uppfinner Logue det blodiga slagfältet på nytt – där pilarna i en sköld kan vara lika många som "mikrofonerna på en politikers bord" och en av krigarna studsar bakåt som en "gangster i sin barberarstol". Här lyser vattnet vid Medelhavets kant som neonljus, och när trojanerna handlöst drivs nerför sluttningarna liknas de vid "plane-crash bodies tossed ashore / Still belted in their seats". Lidandet och medkänslan hos Homeros finns även hos Logue – liksom det explicita och närmast njutningsfullt utövade våldet som inte kan retuscheras bort från *Iliaden* utan att något centralt går förlorat. Den närvarokänsla som Logue ägnade nästan hela sitt vuxna liv åt att mejsla fram är av ett sådant slag att grekernas stridsrop tycks vibrera alldeles intill mig under läsningen.

OFTA LÄMNAR FÖRFATTARE och översättare färdiga böcker bakom sig utan att knappt vilja öppna dem igen. Man går vidare till andra berättelser och tonfall, man vill formulera sitt förhållande till verkligheten på nya sätt – låt vara att det inte sällan handlar om variationer på ett konstant tema. Men det finns också de som i likhet med Christopher Logue har ett betydligt mer varaktigt förhållande till en viss bok eller ett visst verk; som om det fanns något som bara kunde framträda under lång tid. Hit hör några av nittonhundratalets mest minnesvärda dagboksförfattare.

En marsdag 1924 öppnade den norske poeten och äppelodlaren Olav H Hauge en skrivbok och noterade: "En tanke slog mig häromdagen: jag ska skriva dagbok, den kommer att föra glädje med sig. Ja, inte dagbok i vanlig mening, väder, händelser, handel och vandel, köp och sälj. Nej, en dagbok över tankar och infall – en andlig dagbok – och annat som kan vara värt att

minnas." Från sin utsiktspunkt i byn Ulvik skulle Hauge hålla fast vid sin dagbok i hela sjuttio års tid (förra året kom ett urval med titeln *Dagbok 1924–1994* i svensk översättning av Lars Molin). Ett besläktat exempel från ett annat hörn i Europa är den portugisiska författaren och läkaren Miguel Torga. Under ett halvt sekel skrev han en dagbok som gavs ut i totalt sexton enkelt formgivna volymer på eget förlag; ett unikt dokument över dåtidens litterära och politiska Portugal.

Det har nu gått fyrtio år sedan den mexikanska poeten Gloria Gervitz (född 1943) påbörjade sitt livs enda dikt. På ett sätt som för tankarna till Logues ihållande kamp med *Iliaden* har hennes långa *Migrationer* kommit ut i olika delar och versio-

*Jag går i dagar utan
att se mig i spegeln /
Jag började köpa
tidningen redan
innan jag lärt mig
spanska / Min far
sålde torkad frukt /
Och vem angår
dessa minnen?*

ner genom åren. Detta diktverk – som jag betraktar som ett av de mest fascinerande i vår tid – är fortfarande i rörelse. Den svenska översättning av Ulf Eriksson och Magnus William-Olsson som kom ut 2009 innefattar också en version på originalspråket som modifierats och vuxit i jämförelse med tidigare utgåvor i Mexiko. Senare i år kommer en ny utgåva av *Migrationer* på spanska, som förutom mindre revideringar rymmer två nyskrivna delar.

ATT TITELN SYFTAR på rörelser i plural är ingen tillfällighet. I grunden finns här berättelsen om poetens judiska släkt som emigrerade från Ukraina till Mexiko i början av förra seklet: "Vid middagstid steg vi iland i Veracruz hamn / Vi bar tjocka läderrockar. / I Havanna åt jag mango för första gången / För vem kan jag berätta om det här?" Men dikten rymmer också många andra sorters förflyttningar – mellan det förflutna och nuet, mellan två olika människor. Ett jag som ändrar skepnad, som blir en mor, en mormor eller andra gestalter från det förflutna. En åldrande människas väg mot utsattheten och glömskan. Flyttfåglarnas streck över himlen. Dessutom har diktens språk gjort en egen rörel-

se genom åren – de yttre markörerna har gradvis gett vika och lämnat plats för mer reducerade och fragmentariska rader; ord som tycks uttalade i ett rum där syret håller på att ta slut.

Den äldre landsmannen Octavio Paz använde ofta kolon i sina dikter. Förutom att fylla en musikalisk funktion banade de väg för sammanfattande bilder eller tankar. Symptomatiskt nog saknas däremot skiljetecken nästan helt i Gervitz *Migrationer*, som för att understryka att hennes verk är ständigt pågående. När skiljetecknen väl dyker upp är det oftast frågetecknen. De på samma gång livslånga och plötsliga frågorna som ibland fälls ut som kristaller i dikten, skänker en existentiell direkthet och universell angelägenhet åt den: *Och om detta bara vore en dröm? Vem skall minnas mitt hem? Varför inte öppna ögonen i mörkret? Är det du som gråter? Öppnade du fönstret? Hör du mig?*

"Det är uppvaknandets tid", heter det på ett ställe i diktens första del, som publicerades för första gången i slutet av 1970-talet och som har fått sitt namn av den judiska morgonbönen shacharit. Meningen skulle kunna stå som motto för hela Gervitz poetiska gärning. Morgonen och det tidiga ljuset har en central betydelse på dessa sidor. Åren går, poeten åldras, men gång på gång gryr det på nytt i *Migrationer*; orden vaknar till liv – väcker varandra, väcker läsaren.

BÅDE GLORIA GERVITZ och Christopher Logue påminner oss om att det finns ögonblick som kan ta lång tid att uppfatta eller formulera. Som när Akilles har försonats med Agamemnon och tagit på sin nya rustning i Iliadens nittonde sång, och Logue beskriver hans hjälm: "Though it is noon, the helmet screams against the light; / Scratches the eye; so violent it can be seen / Across three thousand years." Se där en definition på en klassiker så god som någon; strålgansen i en bronshjälm synlig på flera tusen års avstånd. Ursprunget till den glansen finns hos Homeros – men den brittiske poetens mångåriga ansträngning hjälper oss att få syn på den.

PÅ ETT LIKANDE sätt blir försöket att hålla fast blicken vid de sköra minnena och de försvinnande ögonblicken i ett liv och en släkt till ett livslångt dagsverk hos Gervitz: "Jag går i dagar utan att se mig i spegeln / Jag började köpa tidningen redan innan jag lärt mig spanska / Min far sålde torkad frukt / Och vem angår dessa minnen? // Hon som tryckte blommorna mot bröstet / Hon, flickan med blommorna i håret / Och de plisserade klänningarna och den mycket röda munnen som log / Nu bara ett porträtt förvarat i en cigarrlåda." ✿

En piggg pingvin

På 1930-talet revolutionerade Penguin bokmarknaden med sina pocketböcker. Idag är det framgångsrikt med sina e-böcker och har blivit ett av världens största förlag, skriver **Charlotta E Lindell**.

GRUNDAREN AV BRITTISKA Penguin Books, sir Allen Lane (1902–1970), var en förläggare och visionär av stora mått. Under parollen ”god litteratur åt alla för en billig penning” förändrade han läs- och levnadsvanor för miljontals människor. Sedan sammanslagningen med Random House 2013 är Penguin Random House ett av världens största bokförlag.

Historien om Penguin lär ha tagit sin början då Lane var på väg hem från en helgvisstelse hos Agatha Christie och hennes make. Året var 1935 och förläggaren skulle ta tåget hem från Exeter. Han ville ha något att läsa och tittade runt i butikerna i närheten men hittade enbart *pulp* och dåliga romaner. Då föddes idén om att återutge kvalitetslitteratur till ett lågt pris med snygg design. Allen Lane var då förlagschef på Bodley Head. När Lane presenterade sitt förslag var det ingen på förlaget som nappade. De tyckte snarare att han var smått galen. Han satsade då egna pengar och gav på ett imprint ut tio titlar av bland andra Ernest Hemingway, Agatha Christie och Dorothy Sayers. För att utgivningen skulle gå runt krävdes det att varje bok sålde i 17 000 exemplar. Inom ett år hade tre miljoner exemplar sålts av de tio titlarna. Penguin blev ett eget förlag 1936.

HUR KOM DÅ NAMNET Penguin och pingvinen som logotyp till? Enligt myten som förlaget själv odlar var det Allen Lanes sekreterare som föreslog att Penguin skulle vara ett passande namn, ”elegant men respektlöst”. Den unge förlagsmedarbetaren Edward Young skickades iväg till London Zoo för att leta upp pingvinerna där och rita av dem. Sedan fortsatte fågeltemat med Pelican och barnboksdel av förlaget Puffin (lunnefågel).

Sir Allen var inte enbart mån om ett kvalitativt innehåll utan också om utseendet på böckerna. Designen har spelat en stor roll i framgångssagan. Till skillnad från andra förlag, som lade fokus på författare och titel på bokomslagen, lyfte Penguin fram förlaget. Omslagens rena enkla formgivning till-

Pingvinen som varumärke.

FOTO: TT

sammans med färgkodningen – exempelvis orange för skönlitteratur, grönt för kriminalromaner och mörkt blå för biografier var något helt nytt.

PENGUIN PICK ETT stort genomslag under andra världskriget. Hur var det möjligt när papper var en ransoneringsprodukt?

– Pappersransoneringen baserades på 1938 års försäljning och då hade Penguin sålt bäst av alla förlag. Det resulterade i att de fick tillgång till mer papper än något annat förlag. De hade i princip monopol på bokutgivningen fram till 1949 då ransoneringen upphörde, säger Dean Blackburn, som undervisar i modern brittisk historia vid University of Nottingham. Han arbetar på en bok om Penguin och politiken.

Den tecknade pingvinen, förlagets varumärke, är inte alltid så oskyldig som den kanske ser ut. Genom åren har den stått upp för det fria ordet, upplysning, nya idéer och tankar men den har också dykt upp på böcker som har retat upp konservativa kretsar.

Winston Churchill ansåg att det till stor del var Allen Lanes fel att han förlorade stort i valet 1945, då Labour tog hem segern. Det som sir Winston syftade på var Penguins bokklubb, Forces Book Club (1942–43), som gav de allierade styrkorna runt om i världen tillgång till böcker.

– Churchill menade att många soldater kom hem från andra världskriget ”lite lätt

rosafärgade”. Det var givetvis andra krafter som spelade in i valet. Folk ville ha en förändring, säger Dean Blackburn.

Det konservativa partiet anordnade 1947 en utställning, *Trust the People*, apropå ”den olyckliga utvecklingen mot socialism”. Ett foto på Allen Lane som ett av socialismens farliga ansikten ingick i utställningen.

SAMMA ÅR GAV Penguin ut två böcker av politiker: *Labour Marches On* av John Parker och *The Case for Conservatism* av Quentin Hogg. Det fick William Gallacher, en av grundarna av kommunistpartiet i Storbritannien, att höra av sig till Allen Lane. Gallacher menade att det inte var mer än rätt att förlaget skulle låta även honom komma till tals i bokform. Förlaget ställdes inför ett svårt val. Skulle de verkligen publicera ett kommunistiskt manifest mitt under kalla kriget?

Den tecknade pingvinen, förlagets varumärke, är inte alltid så oskyldig som den kanske ser ut.

– Beslutet blev att de skulle göra det. Allen Lanes resonemang lydde: ”Vi är ett bokförlag och alla måste få komma till tals. Idéer som kolliderar och ställs mot varandra är det som utgör en levande demokrati”, berättar Dean Blackburn.

Gallachers bok *The Case for Communism* kom ut 1949. Penguin försökte få honom att ändra en del av innehållet men han vägrade.

– Det löste Penguin genom att sätta ett märke på boken där det stod att förlaget inte delade åsikterna i boken.

”Demokrati genom kultur”, var en genomgående tanke hos Allen Lane. Något

som skulle sättas på prov på ett konkret vis 1960. Penguin gav då ut D H Lawrences *Lady Chatterleys älskare* från 1928 i sin helhet. Detta hade inte gjorts tidigare, på grund av romanens påstått pornografiska innehåll. Allen Lane och Penguin Books drogs inför domstol för grovt sedlighetsbrott. Den uppmärksammade rättegången räknas som en av de viktigaste milstolparna i brittisk kultur och tryckfrihet.

– Försäljningen rusade i höjden och Penguin frodades som det rebelliska förlaget, säger Dean Blackburn.

UTGIVNINGEN VAR DELVIS ett test av en lag som hade instiftats 1959. Det var det brittiska författarförbundet som hade lyckats övertala parlamentet att anta en ny så kallad Obscene Publications Act, som skulle ”skydda litteraturen och stärka lagen angående pornografi”.

Åklagaren fokuserade emellertid mer på tillgängligheten av romanen än på innehållet. Det faktum att den såldes i stort sett ”i varje gathörn” upprörde. Just tillgängligheten var central för Allen Lane. Penguins böcker skulle inte enbart gå att köpa i boklädor.

PENGUIN TOG OCKSÅ, trots dödshot, kampen för Salman Rushdies *Satansverserna* 1988. Och år 2000 stämde historikern och Förintelseförnekaren David Irving Penguin och Deborah Lipstadt, författare till *Denying the Holocaust. The Growing Assault on Truth and Memory*. Penguin och Lipstadt vann målet.

– Penguin har genom åren setts som en brittisk institution i klass med BBC och det brittiska hälsoväsendet NHS (National Health Service) och inte som ett kommersiellt företag, säger Blackburn.

Mot slutet av 1960-talet ändrades det kulturella klimatet i Storbritannien och sir Allen kände sig inte längre riktigt hemma i branschen.

– Efter Allen Lanes död 1970 köptes Penguin av förlaget Pearson och nu såg förlagsvärlden helt annorlunda ut. Globalisering och sociala förändringar skapade ett nytt klimat för bokbranschen.

UNDER 2000-TALET har den digitala utvecklingen gått i rasande takt. Penguin har snabbt snappat upp nya strömningar och Penguin Random House tillhör de förlag som har klarat den digitala övergången bäst.

– De senaste fem åren har ekonomiskt sett varit de bästa i Penguin Random Houses historia. Vi var tidigt medvetna om att vi inte konkurrerar med enbart andra bokförlag utan med nöjesindustrin i stort, med företag som Lego och BBC, säger förläggarschefen Tom Weldon, som tror att Allen Lane hade varit nöjd med hur Penguin har utvecklats.

Dean Blackburn håller inte helt och hållet med:

- E-böcker och tillgänglighet hade han varit förtjust i men jag tror inte att han hade tyckt om marknadsförings- och reklambiten av idag. 🌸

Tillbaka till Hobbes

Vilken av filosoferna Immanuel Kant och Thomas Hobbes beskriver bäst dagens världspolitik? Det diskuterar **Svante Nordin**.

ÅR 2003 VÄCKTE den amerikanske säkerhetsanalytikern Robert Kagan uppseende världen runt med sin bok *Paradise and Power. America and Europe in the New World Order*. Boken översattes till många språk, bland andra svenska (*Om paradiset och makten*).

I *Paradise and Power* jämförde Kagan det europeiska sättet att se på världen och det amerikanska. Européerna levde, menade han, i en posthistorisk värld där Immanuel Kants idé om "evig fred" redan var verklighet. De vände sig bort från den hårda makten och från användande av militärt våld. De litade på att folkrätten, diplomatin och det internationella samarbetet skulle lösa problemen. USA förblev däremot kvar i historien, i en anarkisk Hobbesiansk värld där det fortfarande var militär styrka som i sista hand upprätthöll världsordningen. Européerna såg amerikanerna som en sorts cowboys, ohjälpligt försvarna åt militära maktded. Men Kagan hävdade att det i själva verket var USA som med Hobbesianska medel, med svärdet i hand, upprätthöll Pax Americana som var förutsättningen för européernas posthistoriska, kantianska värld. Svärdet upprätthöll kontraktet.

År 2003 är länge sen. Den värld Kagan beskrev då är svår att känna igen. USA har sedan dess företagit en relativ reträtt från världspolitik. Direkta interventioner med kängor på marken står inte längre på dagordningen. Pax Americana, sådan den etablerades efter kalla kriget slut, har eftertratts av en "postamerikansk" värld.

MÅNGA, INTE MINST i Europa, väntade sig att denna nya postamerikanska värld skulle bli fredligare, att Kants eviga fred slutgiltigt skulle breda ut sig, när väl bråkstaken USA var borta. Kagan hörde inte till dem och gör det fortfarande inte. Senast har han tillsammans med tre andra kända säkerhetsanalytiker – Bret Stephens, Fareed Zakaria och Ann-Marie Slaugther – deltagit i en debatt kring temat *Has Obama Made the World a More Dangerous Place?* (House of Anansi Press).

Hur ser världen ut nu när den unipolära ordningen upphört? Hur bör man se på

Rysslands och Vladimir Putins roll? På IS? På Kinas betydelse i den multipolära värld som efterträtt USA:s hegemoni? Ett sätt att ställa frågan är att undra om Thomas Hobbes på sistone vunnit en paradoxal seger

Thomas Hobbes.

FOTO: TT

över Immanuel Kant. USA framstår inte längre som en garantimakt för globaliseringen eller för någon världsordning i enlighet med kantianska riktlinjer. Det innebär att varje stat återfår så att säga full suveränitet. Som Hobbes beskrev saken i *Leviathan*:

"Därför är det tydligt att så länge människor lever utan en gemensam makt som håller dem alla i fruktan så befinner de sig i ett tillstånd av vad som kallas krig; och ett sådant krig där alla står mot alla. Ty krig består inte bara av slag och krigshandlingar, men av en tid när viljan att gå i krig är väl känd."

FÖR STATERNAS DEL betyder detta enligt Hobbes att de "har sina vapen riktade mot varandra och sina ögon fästade på varandra, det vill säga de har sina fort, garnisoner och

kanoner vid gränsen och spionerar ständigt mot sina grannar, vilket innebär ett krigstillstånd".

I en sådan Hobbesiansk ordning litar varje stat till sina egna resurser, gränserna återfår sin betydelse, det finns inte längre någon världspolis. I Europa är det den ryska invasionen av Ukraina, men också EU:s kris som har gjort de centrifugala krafterna starkare. Länder som Ungern, Grekland och Polen vänder sig inåt. Populistiska rörelser runt om på kontinenten riktar sin skepsis mot EU, ofta även mot Nato. Det gäller franska Front National men också svenska Sverigedemokraterna. Ibland möts Putin med beundran som en den nya ordningens segerherre i Europa. I Mellanöstern har den brist på tilltro som USA:s allierade Saudiarabien och Israel känner skapat en ny situation. Till sist har de nya stämningarna satt sig fast i USA självt, där numera inte bara demokratiska utan även republikanska presidentkandidater förspåkar en icke-interventionistisk politik. Det är ännu inte fråga om "isolationism" i mellankrigstidens mening, dit är det ännu ett bra stycke kvar. Men USA vänder sig mera inåt, mot sina egna problem. Stämningen är även där en annan än när Kagan skrev *Paradise and Power*.

EFTER VARJE AVSLUTAD världskonflikt breder de "kantianska" förhoppningarna ut sig. Efter första världskriget bildades Nationernas förbund, som skulle skapa fred och kollektiv säkerhet. Efter andra världskriget upprättades Förenta Nationerna, som skulle skapa detsamma. Efter kalla krigets slut hoppades man på en ny, globaliserad världsordning. Kants eviga fred tycktes nära. De mänskliga rättigheterna skulle gälla i kraft av sin inneboende självklarhet. Maktbalans och makttänkande ansågs tillhöra det förflutna. Men Hobbes väntar alltid i kulisserna. Gränserna är på väg att återta sin gamla funktion. Rustningarna återupptas för att markera att den nationella överlevnadsviljan finns kvar. Ingen litar längre fullt ut på någon annan. Envar sätter den egna nationen främst.

Mycket finns kvar av den världsordning som etablerades efter kalla krigets slut. Men tendensen mot uppluckring är tydlig. ✿

Farligt på bio

Samtalen mellan regissörerna Alfred Hitchcock och François Truffaut förändrade filmhistorien.

Nu har det gjorts en dokumentär om mötet.

David Andersson har sett den.

MÅNGA ANSER IDAG att Alfred Hitchcock (1899–1980) är den främsta regissören genom tiderna. När tidskriften *Sight and Sound* 2012 ordnade en omröstning bland filmkritiker om världens bästa filmer – något man gör vart tionde år – hamnade *Vertigo* på första plats. Längre betraktades dock Hitchcock enbart som en skicklig underhållare och inte som någon stor konstnär. Den viktigaste personen bakom omvärderingen av honom var fransmannen François Truffaut (1932–84).

De två regissörerna träffades 1962 och diskuterade Hitchcocks verk, film för film. Resultatet blev en av de mest inflytelserika filmböcker som någonsin har skrivits. Den kom i sin första upplaga 1966 och kort före sin alltför tidiga död gav Truffaut ut en ny version, som på svenska fick titeln *Samtal med Hitchcock*.

Det fanns många skillnader mellan de två regissörerna. De kom från olika världsdelar och talade olika språk; en tolk var därför med vid samtalen. När de möttes var Hitchcock mer än dubbelt så gammal som Truffaut. Ändå kan man säga att båda stod vid höjdpunkten av sitt konstnärskap. Truffaut hade precis skapat de två verk som har blivit hans mest berömda och bestående, *De 400 slagen* (1959) och *Jules och Jim* (1961). Hitchcock hade nyligen regisserat sina kanske två främsta filmer, *Vertigo* (1958) och *Psycho* (1960). (Truffauts favoriter av honom var dock *Notorious* (1946) och *Fönstret åt gården* (1954).)

I boken berättar Hitchcock kortfattat om sin uppväxt. När han var fyra fem år skickade hans far honom till polisen med ett meddelande. Efter att polisen hade läst det läste han in lille Alfred i en cell; inläsningen varade i fem eller tio minuter. Sedan sade polisen: "Så här gör man med elaka pojkar."

Det är naturligtvis frestande att se ett

Alfred Hitchcock och François Truffaut.

samband mellan denna händelse och Hitchcocks skräckfilmer. Men man kan också undra om det inte handlar om en efterhandskonstruktion. Hitchcock tog tydliga intryck av psykoanalysen. Det visade sig i filmer som *Spellbound*, där Ingrid Bergman spelade psykoanalytiker, och i *Psycho*, där Anthony Perkins spelar den modersbundne mördaren Norman Bates.

I samtalen med Truffaut beskriver Hitchcock hur han i *Psycho* medvetet vilseledde publiken, för att uppnå största möjliga överraskningseffekt. Marion (spelas av Janet Leigh) stjälar en stor summa pengar från sin arbetsgivare, och publiken trodde att filmen i fortsättningen skulle kretsa kring detta brott. Att en stjärna som Leigh mördas så tidigt bröt mot konventionerna. Av samma skäl släpptes personer som kom för sent inte in i biosalongen, och de som hade sett filmen instruerades att inte avslöja handlingen. Hitchcock höll publiken i ett fast grepp: "I was directing the viewers. You might say I was playing them, like an organ."

MEN TROTS ATT Hitchcock var så inriktad på att överraska är *Psycho* en film man ständigt återvänder till, en av de verkligt stora filmklassikerna.

I förordet till boken argumenterar Truffaut för att Hitchcock måste uppvärderas. Om man – "i Ingmar Bergmans tidevarv" – betraktar filmen som en konststart jämförbar med litteraturen så bör Hitchcock jämföras med författare som Kafka, Dostojevskij och Poe, skriver han.

Alla delar förvisso inte denna värdering. Woody Allen förklarar i Stig Björkmans intervjubok med honom: "Jag håller inte med Truffaut. Jag anser inte att Hitchcocks filmer är särskilt meningsfulla eller rika på innehåll och innebörder [...] De är små mästerverk rent underhållningsmässigt. Men ingenting mer." (Allen har däremot nämnt *De 400 slagen* som en av sina favoritfilmer.) Liknande synpunkter framfördes av Graham Greene. Men att båda nämner Truffaut när de kritiserar Hitchcock visar hur inflytelserik den franske regissörens bok har varit.

MÖTEN MELLAN DE två mästarna har nu blivit föremål för Kent Jones dokumentärfilm *Hitchcock/Truffaut*. Den gick nyligen på bio och har nu också blivit tillgänglig på dvd, tack vare Studio S.

I dokumentären får vi höra utdrag ur samtalen mellan de två. Dessutom innehåller den intervjuer med olika nutida regissörer – till exempel Martin Scorsese, Peter Bogdanovich, David Fincher och Wes Anderson – som berättar om Hitchcocks betydelse och detaljerat kommenterar olika scener ur hans filmer. Till exempel beskriver Bogdanovich vilken upplevelse det var att se *Psycho* första gången på bio 1960. Han minns ännu publikens skrik när Marion blev knivmördad. Åskådarna ville blunda men kunde inte. Han hade aldrig sett en publik reagera på det sättet:

"Det var första gången det var farligt att gå på bio." ❀

”Världen är ett vitt bageri”

Det finns en del intressanta likheter mellan poeterna Tomas Tranströmer och Inger Christensen, skriver **Katarina O’Nils Franke**.

DEN DANSKA POETEN och akademiledamoten Inger Christensen (1935–2009) lyftes länge fram som en tänkbar kandidat till Nobelpriset i litteratur men hann inte få det innan hon gick bort. Det fick emellertid vår svenska poet Tomas Tranströmer (1931–2015). Christensen mottog däremot Tranströmerpriset 2004. Dessa två nordiska lyriker från samma generation har en del gemensamt.

I höstas kom samlingen *I arbetets utkanter* (Albert Bonniers förlag) med bland annat dikter, brev och fotografier ur Tranströmers liv. Där finns flera exempel på hur central musiken var för honom. År 2011 utsågs han till hedersledamot av Kungliga Musikaliska Akademien med motiveringen att ”få samtida poeter har lika övertygande betonat samhörigheten mellan poesi och musik”. Och i tidskriften *Lyriskvännen* från 1973 förklarade Tranströmer: ”för mig kommunicerar musik direkt på ett kolossalt inspirerande sätt som litteratur sällan gör”.

Förra året gav Modernista ut *Brev i april och andra dikter* av Inger Christensen, i nyöversättning av den svenska poeten Marie Silkeberg. Där finns den aldrig tidigare översatta dikten *Ludwig van Beethoven* från 1970. Även i övrigt är musiken en viktig del i Christensens skrivande. I en intervju med Birgitta Tollan, Sveriges Radio, sade hon att ”poesin är en underavdelning till musiken. En del av orsaken till att man överhuvudtaget blir diktare är kanske den särskilda ljudkänsla man har för ordens klang i förhållande till meningens uppbyggnad.” Hon menade att det här inte är något man aktivt tänker på när man arbetar med språket, utan att det ligger naturligt för en diktare.

TOMAS TRANSTRÖMER och Inger Christensen skrev i allmänhet fri vers, men fascinerades samtidigt av bundna versmått. Tranströmer skrev haikudikter och Christensen sonetter. ”I sina strängt systematiska sonetter bjöd hon in hela tillvaron, allt levande och alla döda, och lyckades ge själen en fjärilsk frihet”, skrev författaren och litteraturkritikern Magnus Ringgren i *Svenska Dagbladet*.

En annan likhet mellan de två poeterna är deras förmåga att skildra vardagen,

Inger Christensen.

FOTO: GETTY IMAGES

vilket säkert är en viktig anledning till att så många älskar deras dikter. I *Brev i april* inleder Christensen med: ”Vi anländer en tidig morgon, / nästan innan vi är vakna. / Luften är blek och lite kylig / och krusar sig lite över huden”. Bilden kan till en början verka enkel, men i den känner vi läsare igen oss i upplevelsen av att vara morgontrötta och lite frusna en tidig resdag.

Den första dikt som presenteras i Tranströmersamlingen *I arbetets utkanter* handlar om att göra avbrott från vardagen:

*Mitt under arbetet
börjar vi längta vilt efter vild grönska,
efter Ödemarken själv, bara genomträngd
av telefonrådarnas tunna civilisation.*

Tranströmer skriver vidare i dikten, som ursprungligen ingick i samlingen *Klang-er och spår* (1966): ”Fritidens måne kretsar kring planeten Arbetet / med dess massa och tyngd. – Det är så de vill ha det.” Det är något lite lätt förbjudet med längtan efter fritid. Tranströmer var psykolog under sitt yrkesverksamma liv – men i arbetets utkanter tilläts poesin komma fram.

PRECIS SOM TOMAS TRANSTRÖMER bryter Inger Christensen gärna med rutinen. De båda poeterna delar en förkärlek för den totala och samtidigt alldagliga vardags-

flykten: sömnen, som vi inte överlever utan, och dess drömlandskap. Ur Christensens *Brev i april*:

*och världen är ett vitt bageri,
där vi vaknar för tidigt
och drömmar för sent
och där strömmar av råa
och oanvända tankar
kommer sanningen närmast,
långt innan de tänks.*

Dikten uttrycker en längtan bort från rutinen och in i drömmen som för tankarna till Tranströmers ofta citerade versrad från dikten *Preludium*: ”Uppvaknandet är ett fallskärms hopp från drömmen.” Det är den första raden i den första dikten i Tranströmers första diktsamling, *17 dikter* från 1954.

Detta inslag i Tranströmers poesi har bidragit till hans internationella ryktbarhet. Författaren och diplomaten Kaj Falkman beskrev i en artikel i *Svenska Dagbladet* Tomas Tranströmer som en metaforinjektion för japansk poesi, som ofta är väldigt traditionsbunden. Under en konferens i Japan säger en av arrangörerna:

”Plötsligt öppnar han dörren till en värld som inte tillhör denna. [...] Vi japaner har stort behov av hemliga parallellvärldar, eftersom den synliga världen är så hårt reglerad.” 🌸

Oroligt söder om Rio Grande

Först de goda nyheterna: i Argentina, Venezuela och Bolivia har företrädarna för en aggressiv och öppet populistisk vänster upplevt svidande valnederlag på sistone. I november besegrades peronisterna i Argentina och borgerlighetens kandidat, Mauricio Macri, fick överta presidentämbetet den 10 december. Det var ett historiskt nederlag för den rörelse som, i Juan Peróns anda, i decennier har dominerat och korruperat argentinsk politik.

Samtidigt, den 6 december, besegrades "chavisterna" i Venezuelas parlamentsval. Arvtagarna till populismens huvudsymbol, Hugo Chávez, förlorade valet med överraskande stor marginal. Den samlade oppositionen fick två tredjedelars majoritet i det nya parlamentet, vilket innebär att det öppnas lagliga vägar för att avsätta den maktfullkomliga Nicolás Maduro från presidentposten.

Den tredje akten i vänsterpopulismens valsammanbrott inträffade i Bolivia söndagen den 21 februari. Då förlorade Evo Morales en folkomröstning om att åter kunna väljas till landets president år 2019. Det var första gången Morales förlorade ett val efter att han tillträdde presidentämbetet i januari 2006.

Dessa tre valnederlag sammanfaller med en djup kris för vänsterns mjukare och mer socialdemokratiskt präglade varianter i regionen. Det mest uppenbara fallet är Brasilien, med nuvarande president Dilma Rousseff och före detta president Lula da Silva, båda från Arbetarnas parti (Partido dos Trabalhadores, PT), inblandade i stora korruptionsskandaler i ett land som drabbas av en av de värsta ekonomiska kriserna i dess historia.

Symboliskt lika betydande är det branta fallet i opinionsmätningarna som Chiles socialistiska president, den en gång så populära Michelle Bachelet, har upplevt. Numera är hon Chiles minst gillade president sedan demokratin återinfördes 1990. Dess nedgång handlar om både familjekorruption, med sonen djupt involverad i betydande skumraskaffärer, och en skadlig reformpolitik, som slagit hårt mot landets sedan decennier starka ekonomiska tillväxt.

Bakgrunden till många av dessa politiska förvecklingar är en drastisk minskning av regionens exportvarupriser, som är särskilt påfallande i Sydamerika och uppenbar på ett dramatiskt sätt bräckligheten i mycket av den förda vänsterpolitiken.

De dåliga nyheterna är inte få. Den första är att många latinamerikaner åter kommer att falla i den fattigdom och sårbarhet som de slapp ifrån under den långa uppgången för regionens exportprodukter. De nya medelklassernas expansion, som väckte så mycket hopp om en mer stabil och sammanhållen samhällsutveckling, kommer att förbytas i stor frustration och spirande missnöje. Det stundar oroliga tider söder om Rio Grande.

Den andra dåliga nyheten är att, med Argentina som lyckligt undantag, finns det inga garantier för att de som kommer efter vänsterns misslyckande styr regionens länder på ett bättre eller åtminstone mindre korrupt sätt. Nyligen valdes i Guatemala, där förra presidenten sitter i fängelse, en ståuppkomiker till president. Hans främsta politiska kapital var att inte ha haft något med politiken att göra fram till dess.

Det är showtime i hela Amerika, och man behöver inte efterapa eller lära sig någonting av Donald Trump i den region som har producerat fler pajaspolitiker än någon annan del av världen.

I korthet

Leve konjunktiven

"Herren välsignar och beskyddar dig. Herren låter sitt ansikte lysa mot dig och visar dig nåd. Herren vänder sitt ansikte till dig och ger dig sin fred." Med de orden avslutade prästen söndagens gudstjänst. Men är det verkligen så den lyder, den aronitiska välsignelsen? Ja, i den nuvarande översättningen från Bibel 2000. Utan att gå in på de svårigheter som översättarna kan ha haft med att ge rättvisa åt det hebreiska originalets verbformer, kan jag konstatera att innebörden har förändrats.

"Herren välsigne och bevara dig. Herren låte sitt ansikte lysa över dig och vare dig nådig. Herren vände sitt ansikte till dig och give dig frid." Så lyder den gamla versionen. De kursiverade konjunktivformerna uttrycker något icke-faktiskt, i den gamla välsignelsebönens fall en förhoppning om att Herren må välsigna och bevara. I den nya versionen uttrycks ett faktum: Herren välsignar.

Konjunktivformerna har i modern svenska ersatts med omskrivningar såsom "hoppas att", "kanske" och "skall" för presens och "om" och "skulle" för preteritum (imperfekt). Men det finns något inneboende i konjunktiverna som har gått förlorat med dessa omskrivningar. Var och en förstår säkert uttrycket "leve konungen", men hur skulle det låta på modern svenska? "Må kungen leva"? Inte särskilt idiomatiskt. "Kungen skall leva"? Då blir innebörden inte korrekt. "Jag (eller rent av vi?) önskar att kungen får leva"? Nej, här låter det som *vore* kungen döende. *Vore*, ja. Det är väl den enda kvarlevande konjunktiven som känns naturlig och inte arkaisk. *Bevare* mig väl.

Men – den som saknar konjunktiven *vände* sig till äldre litteratur: "Det är mig så, som om alltid någon *smöge* sig efter mig och *viskade* i mitt öra. Det är mig så, som om någon *spunne* ett nät omkring mig [...]" Det är mig så, som om en målare *ginge* framför mig och *målade* allt, vad jag betraktar." När sir Archie i Selma Lagerlöfs *Herr Arnes penningar* (1904) förföljs av den osaliga anden till den flicka han har mördat, beskriver han det med konjunktiver: *smöge*, *spunne* och *ginge* – men också "viskade" och "målade" eftersom svaga verb behåller sin vanliga ändelse "–de".

Tack vare Selma Lagerlöf och andra svenska författare kan vi njuta av konjunktivens skönhet. Och om jag *finge* bestämma *bleve* den obligatorisk igen. *Leve konjunktiven!*

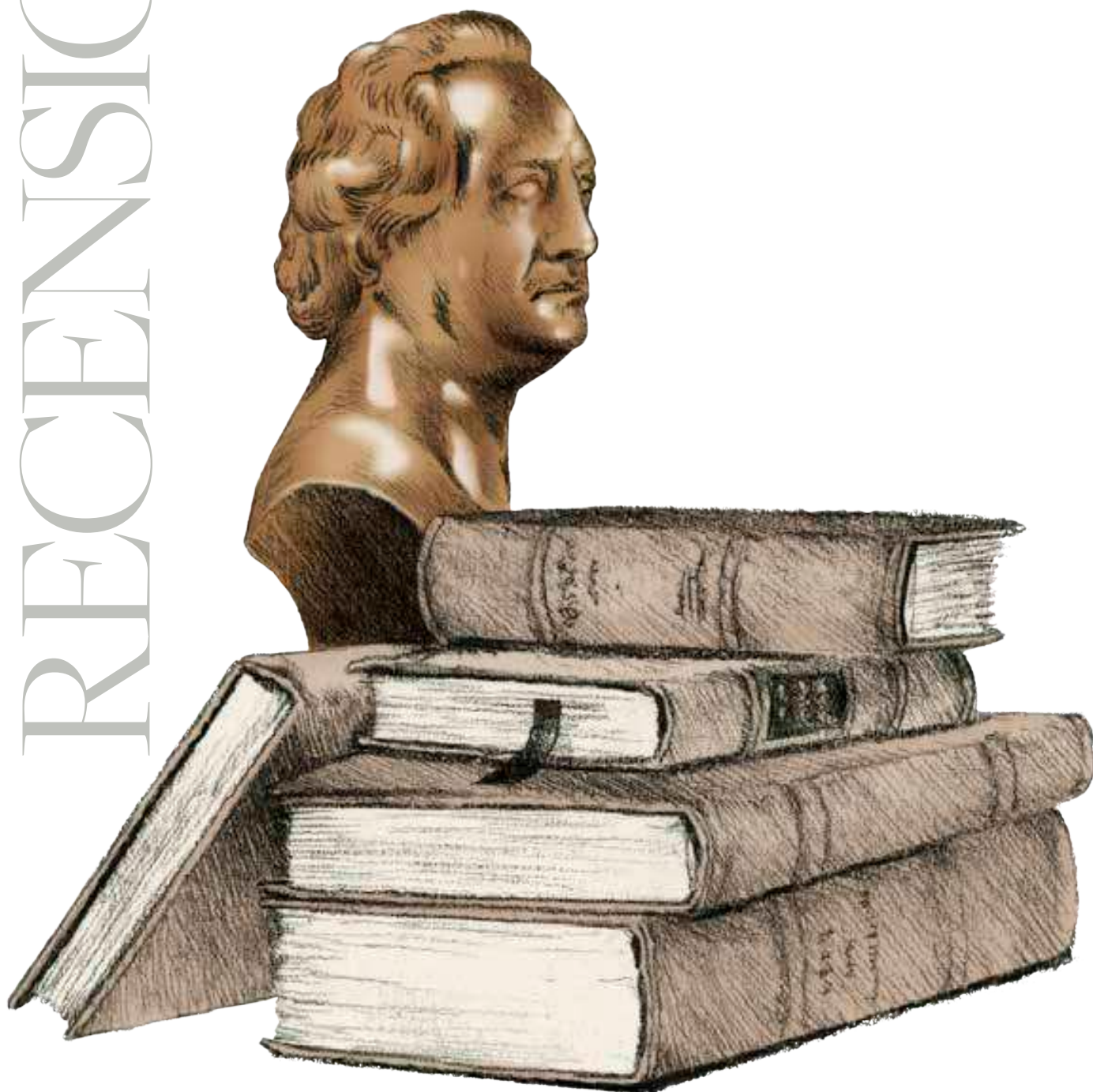
Martina Björk

Mauricio Rojas är författare och docent i ekonomisk historia.

Detta nummers recensioner:

Joel Halldorf pläderar för harmonisk samlevnad; **Thomas Engström** uppskattar kalla fakta; **Carl Rudbeck** omvärderar gärna Koranen; **Astrid Hedin** lystrar till en kör av sossar; **Mats Fält** tillsätter en ny kansler; **Hans-Roland Johnsson** umgås med klassiker; **Göran Wennborg** går på museum; **Bengt E Y Svensson** slås av skapelsens skönhet; **Ruth Lötmarker** desarmerar tickande bomber; **Mark Brolin** surfar på en konservativ räkmacka; **Peter Luthersson** ser historia skapas.

Palmyra i Syrien: klarade den första muslimska erövringen hyfsat väl. Den senaste gick inte lika bra.

FOTO: WIKIMEDIA COMMONS

Islamiska starten

I begynnelsen var det mer som förenade än åtskilde kristendomen och den unga, erövringslystna islam. Åtminstone tyder mycket på detta. Joel Halldorf påminner om ett initialt samförstånd som kontrasterar mot vår tids oförsonlighet.

RELIGIONSHISTORIA

I mitten av 600-talet efter vår tideräkning blev Muhammeds lärjungar en ny stormakt i Mellanöstern. De besegrade bysantinerna och perserna i en serie lysande kampanjer, och ett nytt imperium började ta form. Detta ändrade historiens gång. Men dyker man ner i händelserna, blir det tydligt hur litet vi egentligen vet om dem. Källäget kring Muhammeds liv, islams framväxt och den tidiga arabisk-muslimska erövringen är, för att tala klarspråk, uselt.

Samtidigt är den tidiga historien särskilt viktig för islam. Det var då Muhammed mottog den uppenbarelse som finns i Koranen och organiserade livet i den muslimska gemenskapen (*umma*). Efter honom leddes anhängarna av de fyra så kallade rätttroende (*rashidun*) kaliferna: Abu Bakr, Umar, Uthman och Ali. Detta halvsekel, från omkring år 610 till

660, har betraktats som en gyllene era av muslimer genom hela historien.

Men det finns i princip inga historiska källor – vare sig dokument eller inskriptioner – från denna tid i islams historia. Den första biografien över Muhammed är från mitten av 700-talet, drygt hundra år efter hans död. Det historiska värdet av de så kallade *haditherna*, berättelser om Muhammed, är omdebatterat, också inom islam.

Koranen ska visserligen ha nedtecknats av Muhammed, även om texterna enligt traditionen samlades i sin slutgiltiga form under den tredje kalifen, Uthman. Men även om man skulle acceptera denna datering, vilket långt ifrån alla forskare gör, är Koranen inte att betrakta som en bok om 600-talet, utan den är snarare inriktad på en äldre religiös historia. Den bidrar således inte med många sakupplysningar om vare sig Muhammeds liv eller den tidiga *umman*.

Forskarna har därför haft valet att antingen acceptera de minnen som beva-

rats inom den muslimska traditionen, eller rekonstruera ett alternativ baserat på ett minimum av material. De flesta har valt det första alternativet. Men man börjar nu kunna se en förändring, av två skäl: dels genom förbättrade vetenskapliga metoder inom bland annat sociologi och textkritik, dels genom att tidiga dokument av icke-muslimsk härkomst har upptäckts och integrerats i islamforskningen.

För breddandet av källmaterial har Robert Hoyland gjort en viktig insats genom sin bok *Seeing Islam as Others Saw It* (1997). Här undersöks kristna, judiska och zoroastriska källor som på olika sätt berättar om möten med islam under 600-talet. Nyligen har Hoyland utkommit med en ny bok, *In God's Path*, som omfattar den arabiska erövringen från 630-talet till år 750.

I dag innefattar den så kallade arabvärlden hela Mellanöstern och Nordafrika, men under senantiken syftade "araber" på invånarna på Arabiska halvön. Hoyland »

väljer att beteckna erövringen som arabisk, inte enbart muslimsk. Erövrarna omtalades nämligen oftast av sina samtida i etniska snarare än religiösa termer, som saracener eller *tayyaye*. Dessutom var inte alla i arméerna muslimer, även kristna och judar ingick.

Det har funnits en tendens att se det muslimska imperiet som något helt nytt för sin tid. Kritiker har betraktat den som den sista spiken i kistan för den lysande antiken, medan mer välvilligt inställda sett den som gryningen för en ny civilisation. Hoylands ambition är att nyansera båda dessa perspektiv genom att visa hur såväl Muhammed som den arabiska erövringen är rotade i vad som med historikern Peter Browns terminologi brukar betecknas som senantiken (ca 200–700).

Denna erövring dök inte upp ur intet, utan var resultatet av ett antal samtida trender. Den utdragna konflikten mellan de två imperier som dominerade regionen, det persiska och det bysantiska, var avgörande. Striderna pågick i decennier och dränerade supermakterna på resurser. Konsekvensen blev att folk i imperiernas utkanter drog nytta av försvagningen genom uppror, plundringsräder eller attacker utifrån. Det hände på flera fronter, men omkring år 630 uppfattade såväl perser som bysantiner turkarna i norr som det främsta militära hotet.

De nomadiska folken i syd gjorde samma sak som turkarna i norr. Redan före Muhammed hade grupper från Arabiska halvön gjort räder in i Syrien för att vinna krigsbyte. De arabiska stammarna var vid denna tid uppdelade utan något gemensamt styre, men lokala ledare förmådde ibland skapa kraftfulla koalitioner. Ofta genom att hänvisa till religiös auktoritet och framträda som monoteistiska profeter.

Muhammed var alltså inte den som initierade den arabiska erövringen, och dessutom var han bara en i raden av många lokala, samlande profeter – om än den överlägset mest framgångsrike. Genom att identifiera dessa trender placerar Hoyland på ett förtjänstfullt sätt Muhammed mitt i historien, inte utanför den, som en ängel från himmelen eller en demon från underjorden.

Den arabiska erövringen var naturligtvis inte angenäm för dem som stod i vägen för den, men i jämförelse med andra erövringar var det ändå en relativt lindrig affär. De stora slagen stod i regel en bit från befolkningscentrum, och många städer gav upp frivilligt hellre än att slåss. Eftersom erövrarna mest av allt var ute efter krigsbyte skonades de som betalade för sig. Den danske forskaren Peter Pentz har konstaterat att det i stort sett saknas

Dagens motsättningar: irakiska kristna på flykt.

FOTO: MATT CARDY/GETTY IMAGES

arkeologiska spår av den arabiska erövringen av Syrien på 600-talet. Det finns inga spår av massiv förstörelse, utan såväl det urbana som det lantliga livet fortsatte oförändrat. Muslimerna lät dessutom ofta de lokala eliterna sitta kvar, och tycks inte heller varit överdrivet intresserade av att vinna konvertiter för sin muslimska tro.

Det innebär inte att detta var en unik världshistorisk epok utan våld och med blomstrande tolerans och samförstånd. Det muslimska imperiet härskade som alla andra med vapenmakt, och de underkuvade folken hade bara så mycket utrymme som deras nya herrars tillät.

In God's Path ger en uppdaterad översikt över den muslimska expansionen fram till mitten av 700-talet. Hoyland beskriver noggrant hur expansionen skedde på olika fronter och i olika tider. Detaljerade skildringar varvas på ett föredömligt sätt med övergripande analyser, vilket gör boken både tillgänglig och upplysnande.

Vad boken nästan helt saknar är emel-

de texter Hoyland tidigare samlat i *Seeing Islam as Others Saw It*, men använder sig även av nya metoder för att analysera dessa källor. Framförallt tillämpar han de källkritiska metoder som har vuxit fram inom forskningen kring den historiske Jesus. Shoemaker knyter även an till boken *Hagarism* från 1977 av Patricia Crone och Michael Cook, som var ett av de första ambitiösa försöken att rekonstruera en tidig muslimsk identitet oberoende av, och i viss mån i konflikt med, de muslimska traditionernas egen förståelse av dessa årtionden.

Shoemakers utgångspunkt är profeten Muhammeds död, vilken enligt traditionen inträffade år 632 i Medina. Detta var innan den arabisk-muslimska erövringen inleddes på allvar; först två år senare slogs trupper från Muhammeds *umma* i Palestina och Syrien.

De tidigaste källor vi har tillgång till identifierar emellertid Muhammed

”Enligt en berömd legend var Muhammeds uppenbarelser inget annat än kvällskurser i kristen teologi som han fick från en munk, och sedan predikade vidare i friserad form.”

lertid en diskussion om erövrarnas religiösa identitet. Vi får endast antydningar om hur den tidiga muslimska identiteten såg ut under de första formativa decennierna. Troligen avstår Hoyland medvetet från att ge sig in i ett forskningsområde där meningsskiljaktigheterna idag är stora.

En som däremot ger sig rakt in i den frågan är Stephen Shoemaker med boken *Death of a Prophet*. Han bygger mycket på

som ledaren för attackerna år 634. Shoemaker analyserar elva källor från 600- och 700-talen, vilket i relation till källäget som helhet är ett omfattande underlag. Vissa källor är nyupptäckta, andra har inte tidigare använts av islamforskningen på grund av språkbarriärer eller för att de har avfärdats som dåligt informerade. Men när dessa nu läggs samman och bedöms källkritiskt menar Shoemaker att de utgör

ett vittnesbörd som måste tas på allvar.

I några av texterna är referensen till Muhammed vag, i stil med "Muhammeds araber har kommit". Det är inte tydligt om författaren menar att Muhammed var bland dem, eller om det är en allmän referens till Muhammeds betydelse för dessa arabers identitet. Flera källor är dock både välinformerade och refererar tydligt till att Muhammed leder trupperna. Det kan också tilläggas att det inte finns några källor från 600-talet som anger att Muham-

med här inte om att avtäckta någon medveten konspiration. Eventuella förändringar i den muslimska traditionen beror inte på att ett råd av stormuftier samlats i dunkelt upplysta lokaler och beslutat sig för att dra anhängarna vid näsan. Det är inte så religiösa traditioner formas och utvecklas. I ett förmodernt samhälle saknas resurser för den typen av styrning uppifrån. En regent på 600-talet hade blott vaga begrepp om landets gränser och antalet innevånare. Han kunde omöjligen detalj-

"Detta var ett slags monoteistisk-apokalyptisk federation, där kristna och judar var välkomna att ingå utan att behöva ge upp sin konfessionella identitet."

med dog i Medina år 632.

En av de äldsta texterna är av judiskt ursprung och samtida med invasionen år 634. Här berättas att "en profet har framträtt, han kommer med saracenerna". Samma uppgift återkommer i samaritanska och kristna texter. Källorna är alltså oberoende av varandra, men har det gemensamt att de alla beskriver Muhammed som livs levande två år efter att han ska ha dött. Det är dock inte tillräckligt att notera en besynnerlig anomali för att något ska vara god vetenskap, utan man måste också kunna förklara den. Vilket är vad Shoemaker ägnar sig åt att göra i återstoden av sin bok.

Shoemakers tes är att Muhammed var en apokalyptisk profet vars budskap var att världens undergång var nära och att Jerusalem var en centralort i detta drama. Målet var därför att leda en armé av ättlingar till Abraham just dit – muslimerna räknar som bekant sin härkomst från Abrahams och Hagars son Ismael – för att återta staden från bysantinerna.

För detta formade Muhammed en interkonfessionell rörelse som betonade tidens slut, Guds enhet och god etik. Detta var alltså inte en gemenskap som betonade sin särart, utan ett slags monoteistisk-apokalyptisk federation, där kristna och judar var välkomna att ingå utan att behöva ge upp sin konfessionella identitet.

Man kallade sig "de troende", och den religiösa fronten gick mot dem som dyrkade många gudar. I denna tolkning av tidig islam följer Shoemaker forskaren Fred Donner (*Muhammad and the Believers*, 2010).

Man kan här tillfoga en kommentar, särskilt riktad till eventuella beundrare av *Da Vinci-koden*. Det handlar

styra hur människor skulle minnas eller berätta om Muhammed.

Däremot kan religiösa traditioner förändras genom att förutsättningarna skiftar. Traditioner som inte längre uppfattas som meningsfulla för gemenskapen tonas ner eller faller i glömska, medan berättelser som ter sig meningsfulla i ljuset av nya omständigheter lyfts fram och broderas ut. Det faktumet att jordens undergång lät vänta på sig gjorde troligen denna del av budskapet mindre aktuellt. Shoemaker menar att islam och kristendomen genomgick en likartad utveckling. I forskningen om den historiske Jesus är det en vanlig uppfattning att Jesus var en apokalyptisk profet som förkunnade att tidens slut var nära. Men när han var död och slutet inte inföll formades en teologi som gjorde det möjligt att leva vidare som en Jesu efterföljare.

Eskatologin uteblir alltså, men istället får man ett imperium. Och i kalifen Abd al-Malik (regerade 685–705) hittar Shoemaker islams egen kejsar Konstantin. Liksom Konstantin drog nytta av kristendomen, behövde al-Malik en religion som kunde hålla samman hans rike. Därför uppmuntrade han en övergång från den tidiga ekumeniska monoteismen till en distinkt arabisk form av abrahamitisk monoteism – islam. Här ingick formuleringen av en trosbekännelse som ger Muhammed en unik status, samlade det av texterna i Koranen, och att det

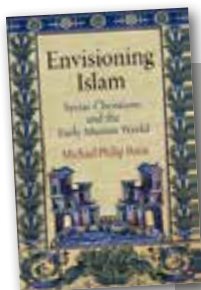
apokalyptiska Jerusalem träder tillbaka till förmån för Arabiens Medina.

Shoemakers rekonstruktion av tidig islam är kontroversiell men gediget genomförd. Det finns frågor kvar att besvara, liksom en del historiskt material som reser frågetecken inför hans tolkningar. Men styrkan med denna är samtidigt att den gör mycket material mer begripligt än vad som är fallet med den traditionella historieskrivningen.

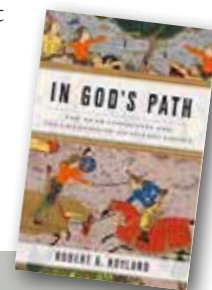
En sådan sak är de tidiga kristnas reaktion på mötet med islam och den arabiska erövringen. Shoemaker berör det i slutet av sin bok, men det är också temat för två nya böcker av Michael Philip Penn. *Envisioning Islam* redogör för syriska kristnas möte med islam från år 600 till 800-talet, medan *When Christians First Met Muslims* samlar och kommenterar några av dessa tidiga källor.

Standardverket för det tidiga mötet mellan kristna och muslimer är Sidney Griffiths *The Church in the Shadow of the Mosque*. Penns bidrag till det vetenskapliga samtalet består i att han lägger tydligare fokus på just de syriska källorna, som skrevs av författare som levde under muslimskt styre. Dessa var ofta väl insatta i de nya härskarnas religion. Dessutom fördunklas inte texterna i samma utsträckning av den polemik som tenderar att prägla texter som skrivs av författare i ett imperium – Bysans – om religionen i ett land som de ligger i krig med.

Den arabiska erövringen innebar att hälften av världens kristna på 700-talet befann sig under ett nytt styre. Det är särlan roligt att bli invaderad, och det var inte heller något som uppskattades av de syriska kristna. En del har dock hävdat att dessa hälsade araberna som befriare. Bakgrunden till detta är att de på grund av att deras teologi avvek från huvudlinjen inom kyrkan trakasserades av Bysans. Penn visar emellertid att detta är nonsens. Den enda text där detta anges skrevs 200 år efter invasionen och tillkom troligen i syfte att konstruera en historia av harmoni för att övertyga de allt strängare muslimska furstarna om att inte gå fram så hårt mot de kristna.

ENVISIONING ISLAM
SYRIAC CHRISTIANS AND
THE EARLY MUSLIM WORLD
MICHAEL PHILIP PENN
University of
Pennsylvania Press 2015

IN GOD'S PATH
THE ARAB CONQUEST
AND THE CREATION OF
AN ISLAMIC EMPIRE
ROBERT G. HOYLAND
Oxford University Press 2015

Nej, de syriska kristna jublade inte över muslimernas ankomst. De sörjde och frustrerades över att Gud valt att ge någon annan krigslycka. Men det som skedde var inte heller någon *clash of civilisations*, så som vissa andra föreställt sig mötet mellan kristendom och islam.

Koranen: nedtecknad av profeten själv.

FOTO: DAVID SANGER / GETTY IMAGES

Penns tes är att de kristna inte uppfattade islam som något radikalt annorlunda. Islam var avvikande och långt ifrån den fulla sanningen – man bör minnas att detta var en tid då små läromässiga skillnader kunde orsaka stora strider, också inom kyrkan. Men gränsen mellan kyrkan och moskén var ofta vag och porös.

Ett tecken på detta är att de tidiga källorna inte talar om islam som en religion, utan att de, som sagt, refererar till erövrarnas etnicitet: de kallades hagarener, ismaeliter eller *tayyaye*. Det finns inte ens något syriskt ord för islam på den här tiden. Man kan tala om "kristendom", "judendom" och "zoroastrism", men först i slutet av 700-talet dyker det upp ett abstrakt substantiv för islam i de syriska källorna.

**THE DEATH OF
A PROPHET
THE END OF
MUHAMMAD'S LIFE
AND THE BEGINNINGS
OF ISLAM**
STEPHEN J. SHOEMAKER
University of
Pennsylvania Press 2012

I början var författarna ganska ointresserade av erövrarnas religion. De förväntar sig att det bysantinska imperiet snart skulle studsas tillbaka och återta landet. Men i samband med Abd al-Maliks regim verkar man ha insett att de nya härskarna hade kommit för att stanna, och nu börjar man förstå deras religion. Men fortfarande finns, menar Penn, en tendens att tonar skillnaderna och istället lyfta fram likheter. Och man hittade många: hagarenerna var monoteister, de levde efter en lag, de gav Abraham, Mose och Jesus viktiga platser i sin religion. De fastade och bad regelbundet. Dessutom var de ofta – om än inte alltid – respektfulla mot kristna, särskilt mot munkar och präster.

Enligt en berömd legend var Muhammeds uppenbarelser inget annat än kvällskurser i kristen teologi som han fick från en munk, och sedan predikade vidare i friserad form för sina landsmän. Den kristne teologen Johannes av Damaskus var anställd som tjänsteman i Abd al-Maliks administration och därför i god position att bedöma arabernas religion. Han betraktade islam som en kristen irrlära. Det var naturligtvis ingen komplimang från hans sida, men det är inte heller en tolkning som stöder tesen om en civilisationskonfrontation. De muslimska erövrarna uppfattades inte som så radikalt annorlunda.

Penn läser noga de dokument som finns att tillgå, för att från olika vinklar belysa hur islam förstods av de syriska kristna. Det mest intressanta kapitlet är det avslutande, som försöker komma åt den vardagliga interaktionen mellan muslimer och kristna. Skrivna texter härrör i regel från den bildade eliten, i detta fall en statlig eller kyrklig överhöghet som kunde ha egna intressen av att beskriva gränsen mellan kristna och muslimer som mer intakt än vad den var på en folklig nivå. Trots det rymmer även dessa källor flera

**WHEN CHRISTIANS
FIRST MET MUSLIMS
A SOURCEBOOK OF
THE EARLIEST SYRIAC
WRITINGS ON ISLAM**
MICHAEL PHILIP PENN
University of California
Press 2015

tecken på att vardagsgränsen mellan kristna och muslimer var porös.

Det finns ett antal vittnesbörd om hur kristna och muslimer delade gudstjänstrum. På 600-talet bad muslimer tillsammans med kristna i Johannes Döparens kyrka i Damaskus. Det var också vanligt att muslimer var intresserade av relikier från kristna helgon. Istället för att helt enkelt ta över de kyrkor där dessa fanns, byggde man ibland egna moskéer i anslutning till sådana kyrkor, för att på så sätt underlätta för muslimer att kunna be vid relikerna. Det finns också gott om berättelser om hur muslimer uppsöker kristna munkar för att få förbön, eller hur kristna och muslimer bad tillsammans om exempelvis regn. Dessutom gjorde man mycket annat som hör till vardagslivet tillsammans: festade, åt, gifte sig och gjorde affärer, till exempel.

Det är idag svårt att tänka sig att kristendomens första kärnområden var den så kallade Levanten: Turkiet, Syrien, Palestina och Egypten. Idag är, tragiskt nog, den kristna närvaron i dessa länder på väg att upphöra. Det har varit en lång process som eskalerade under 1900-talet. Under de första århundradena förekom inte någon jihad mot kristna, och de ställdes inte heller inför valet att konvertera eller dö. Kyrkorna minskade till följd av ett socialt och politiskt tryck. De fanns i en kultur som präglades av islam genom arkitektur, regelbundna böneutrop och en muslimsk statlig administration. Dessutom förekom diskriminering i form av den särskilda skatt de kristna behövde betala (*al-jizyah*). Detta skapade en långsam men stadig ström av konvertiter från kristendom till islam. De muslimska regenternas politik är givetvis inte förebildlig, men inte heller anmärkningsvärd i ljuset av förmoderna staters idéer om den religiösa enhetens betydelse för politisk stabilitet. Den kan jämföras med det förbud mot annan religionsutövning som infördes i romarriket efter att det kristnats.

I jämförelse med den brutala religiösa rensning av dessa länder som accelererar med Daesh, blir denna historia, och särskilt de första århundradena, ändå närmast sedelärande. Delade vardagspraktiker och vaga idéer om vari skillnaden mellan kristna och muslimer egentligen bestod går på tvärs emot idén om att kristna och muslimer är så olika att de inte kan leva tillsammans. Den idén framförs idag av extremister från båda sidor. Det är då värt att påminna sig om att det finns många hundra års historia som säger att de har fel. ✿

Joel Halldorf

Det stora brottet: Jimmy Carters utrikespolitik var offensiv (här med Leonid Brezjnev).

FOTO: CHUCK FISHMAN/GETTY IMAGES

Töväder

HISTORIA

Utifrån sett kan ingen gärna ha förlorat kalla kriget. USA och Sovjetunionen var vid flera tillfällen nära att utplåna mänskligheten, och valde till sist i samförstånd att avveckla denna sin domedagsförmåga. I det perspektivet vann alla, och var och en av oss som ännu andas bör ägna en varm tanke åt dem som givit oss denna stund på jorden.

Men få håller fast någon längre stund vid så övermänskliga utblickar. Den nygamla rivaliteten mellan Ryssland och väst tvingar oss att åter se geopolitiken som en tävling, eller rättare sagt som en kamp. Viljan att vinna väcker lusten att göra bokslut; vann vi då kan vi göra det igen.

Skälen till att konflikten mellan supermakterna ställdes på sin spets under 1980-talet var många. Två sovjetiska misslag från slutet av 1970-talet kom att färga allt vad den sidan sedermera företog sig: den provocativa utplaceringen av medeldistansrobotar i Centraleuropa och

invasionen av Afghanistan. En ny generation ledare i Kreml fick vidta alltmer desperata åtgärder för att komma tillrätta med det gamla gardets hyperparanoida politik. Redan KGB-dinosaurerna Andropov, som blev generalsekreterare 1982, signalerade tydligt att en kursändring måste till. Men det var först när Gorbatjov tillträdde 1985 som de verkliga förändringarna började genomföras – och det i en takt som matchade den nye ledarens rasande otålighet.

I vår historieskrivning vann väst. Det är fullt möjligt – även om det, för att citera vad Zhou Enlai påstås ha yttrat om franska revolutionen, ännu är för tidigt att avgöra. Därmed inte sagt att väst vann av egen kraft. Hur mycket man än kan beundra Reagans och Thatchers uthållighet, måste man tillstå att nästan varje avgörande beslut under det omvälvande 1980-talet var upp till den sovjetiska ledningen. Västmå ha farit fram väl så tjugigt över dansgolvet, men det var öst som förde.

Om hela detta dramatiska skede har den brittiske historikern Robert Service skrivit ett nytt standardverk, som bär den något missvisande titeln (vad årtalen

beträffar) *The End of the Cold War. 1985–1991*. Service klargör att han vill lyfta fram den sovjetiska sidan mer än vad som tidigare gjorts, och med detta lyckas han utmärkt: inte bara Gorbatjov och dennes utrikesminister Sjevardnadze får avsevärt mer utrymme än vad som varit brukligt i anglosaxiska skildringar, utan så även de makthavare inom militären och säkerhetsapparaten som motsatte sig den nya tidens *perestrojka* och *glasnost*. Tyvärr går detta ut en smula över porträtten av Reagan och dennes utrikesminister Shultz, liksom dem av Thatcher, Mitterrand och Kohl.

Boken börjar givetvis redan 1980. Fem år senare var utgången i det närmaste given, även om det inte uppfattades så när det begav sig.

I efterhand är det lätt att peka på vilka nya faktorer som skulle ändra världshistoriens gång. Just 1980 valdes Ronald Reagan till president utifrån ett program som var en amerikansk blåkopie av det som Margaret Thatcher sökte åstadkomma i Storbritannien. 1981 vådrade Solidaritetet morgonluft i Polen och tvingade fram ett synnerligen repressivt svar – men ett inhemskt sådant. Sovjetunionen ville inte upprepa propagandakatastroferna från Ungern 1956 och Tjeckoslovakien 1968, vilket man tydligt gjorde klart för kommunistpartier runt om i Central- och Östeuropa.

Denna sovjetiska passivitet var pragmatiskt motiverad (man hade inte längre ork och råd att hålla ordning på sina satellitstater, fullt upptagen som man var med att rädda den sovjetiska ekonomin), men den uttrycktes efter hand offentligt som en principiell attitydförändring. Från och med 1985 var ickeinterventionspolitiken en viktig del av Sovjetunionens globala charmoffensiv, en generös förhandlingsgest gentemot USA och hela världssopinionen. Dissidenter och oppositionella i de underkuade nationerna var inte sena att fatta vinken. De enda som vägrade att dra rätt slutsatser var Honecker, Ceausescu och de andra veteranryttarna.

Kapprustningen, som tog ny fart i och med Natos svar på de sovjetiska medeldistansrobotarna, höll på att knäcka det kommunistiska imperiets stelfrusna ekonomi. Även det militära äventyret i Afghanistan tärde kraftigt på statsfinanserna, både i form av direkta utgifter och till följd av Sovjetunionens tilltagande internationella isolering. Det amerikanska embargot mot export av högteknologisk utrustning till öst slog ofantligt hårt mot ett land vars medborgare sedan årtionden saknade egentliga incitament till uppfinningsrikedom och produktivitetshöjande insatser.

>>

Reagans visioner om en kärnvapen-fri värld mötte Gorbatsjovs längtan efter minskade militärutgifter, och det var bara en tidsfråga innan detta skulle resultera i historiska nedrustningsavtal. Tillspetsat skulle man kunna säga att trenden i både öst och väst vid denna tid var att drastiskt minska den offentliga sektorns storlek. I väst berodde detta på monetarism, nyliberalism och en allmän trötthet på 1970-talets dystra ekonomiska utveckling. I öst fanns en befogad känsla av att ha hamnat så långt på efterkälken att man riskerade fullskaliga upplopp bland en befolkning svältfödd på konsumtionsvaror. Bägge sidor ville alltså skära ner på de offentliga utgifterna. Skillnaden var att väst ännu hade råd, åtminstone på halvkort sikt, att ytterligare modernisera sina vapenarsenaler. Detta insåg man tidigt i Kreml, där man fasade för en ny kapprustning – i synnerhet fruktade man Reagans ”stjärnornas krig”, den antirobot-sköld med rymdbaserad laserteknik som, enligt presidentens egna rosenskimrande drömmar, skulle göra alla kärnvapen obsoleta. Att Gorbatsjov fick med sig politbyrån på en helt ny utrikespolitik var en direkt följd av denna skräck.

Robert Service visar, om än mest mellan raderna, att det var Jimmy Carters moralistiska utrikespolitik 1977 till

”Så föll till slut även Sovjetunionen. Den enskilt viktigaste utlösande faktorn var, som i så många framgångsrika revolutioner, nationalismen.”

1981 som utgjorde det stora brottet med en länge rådande pragmatism i förhållande till Sovjetimperiet. Det var Carter som förde upp mänskliga rättigheter på agendan i alla kontakter med kommunisterna och på så vis helt avvek från Nixons och Kissingers kallhamrade förhandlingsspel. Det Reagan sedan gjorde var att kombinera Carters avsky för Sovjetkommunismen med en unik segervisshet – och därmed också en blind hänsynslöshet, som när han aktivt började ge stöd åt väpnade antikommunisterna i Centralamerika. En sådan upptrappning, parallellt med de nya amerikanska försvarssatsningarna, var det absolut sista Sovjetunionen behövde.

Reagan och Thatcher fick rätt. Man kan diskutera i all evinnerlighet om vad som var ren tur och vad som var begåvning och framsynthet; faktum kvarstår – Sovjetunionen tvingades till en total omprövning av sitt värderingsuniversum, och i förlängningen av hela sitt existensberättigande.

Vägen till Warszawapaktens sammanbrott blev knappast spikrak. Mängder

Nationalismen: den utlösande faktorn. Rysk demonstration för Jeltsin och mot Gorbatsjov.

FOTO: SERGEI GUNEYEV / GETTY IMAGES

av viljor var inblandade och vid ett flertal tillfällen fick diplomatiska framstötter helt andra effekter än de egentligen avsedda. Till exempel vågade Helmut Kohl inte fullt ut driva frågan om en tysk återförening förrän Sovjetunionen föreslog

han inte sen att förbereda sig, och vid kuppen mot Gorbatsjov 1991 är det han som kliver in och ”räddar” honom och Sovjetunionen – bara för att strax därefter hålla ett hemligt möte med sina kolleger i Ukraina och Vitryssland, som ivrigt stöder hans förslag om att låta var och en av republikerna gå sin egen väg.

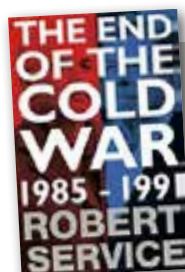
Till skillnad från i andra viktiga delar av väldet vågade Jeltsin aldrig hålla en folkomröstning i självständighetsfrågan, och det är inte utan att man undrar om han skulle ha lyckats övertyga det ryska folket om att lägga ifrån sig supermaktens pampiga pansar. Uppenbart är hur som helst att dagens Ryssland saknar det innerligt.

Robert Service har grävt fram mängder av främst sovjetiskt material som får skendet att framträda i delvis nytt ljus. Han är en habil historiker men ingen kolossal stilist eller berättare. Skattkistan av fakta som öppnas i *The End of the Cold War* kommer förhoppningsvis att användas av bättre författare framöver, och då med underbara resultat. Än är historien om 1980-talet som vår tids födelse inte skriven. Måtte en Charles Moore eller Piers Brendon ta sig an uppgiften. 🌸

Thomas Engström

en konfederativ statsbildning där det tidigare Östtyskland skulle fortsätta att vara medlem i Warszawapakten. (Amerikanerna hade elegant avvärjt ett tidigare sovjetiskt krav på evig tysk neutralitet genom att mumla i mörka ordalag om ett framtida, fristående Tyskland med egna kärnvapen.) Det sovjetiska kompromissförslaget fick Kohl att mer eller mindre i panik utarbeta sin egen plan för en återförening med full tysk suveränitet ifråga om Natomedlemskap och allt annat. Kreml fick återigen uppleva hur viljan att gå väst någorlunda till mötes mest ledde till förödmjukande nederlag.

Så föll till slut även Sovjetunionen. Den enskilt viktigaste utlösande faktorn var, som i så många framgångsrika revolutioner, nationalismen. Service påminner ideligen läsaren om hur Jeltsin, från sin maktbas i den ryska Sovjetrepubliken, bidar sin tid. När balterna på allvar drar igång sin frigörelseprocess är

THE END OF THE COLD WAR
1985–1991
ROBERT SERVICE
Macmillan 2015

Yttrandefrihet: en västerländsk uppfinning.

FOTO: MUJAHID SAFODIEN/TT

Heligt krig mot de otrogna

ISLAM

När islam debatteras uppstår vanligen en häftig rökutveckling som fördunklar sakfrågan medan den upplysande elden saknas. Det brukar inte dröja länge förrän invektiven står som spön i backen. Den som vågar yttra sig kritiskt om fredens religion får snart veta att han är i bästa fall islamofob, men vanligen också fascist, rasist och allmänt moraliskt vedervärdig.

Den som försvarar islam anklagas för att vara terrorist, jihadist, leva i en medeltida värld och ha som främsta mål att förintade otrogna när han inte är fullt upptagen med att misshandla någon av sina många fruar. Stridslinjerna är dragna och så skarpa att någon meningsfull dialog sällan har varit möjlig. Också här verkar öst och väst ha svårt att mötas.

Då och då görs emellertid hedervärda försök att förstå den andra, att tala istället

för att skrika. Ett sådant försök är *Islam and the Future of Tolerance* där Sam Harris och Maajid Nawaz i sansade tonfall samtalat med varandra om alla de problem som omger islam och hur de möjligen ska kunna lösas.

Nawaz har ett förflutet som islamist och fundamentalist. Han har varit medlem i den extrema rörelsen Hizb ut-tahrir, han har misshandlats i egyptiska fängelser. Han kan islamismen inifrån. Nu arbetar han för att reformera islam och vill övertyga andra att följa hans väg bort från fanatismen och mot en mer tolerant och upplöst världsbild. Sam Harris är en vid det här laget känd författare och en av "de tre ateisterna". De två andra är Richard Dawkins och Christopher Hitchens. Han är inte lika snorkigt arrogant som Dawkins och aldrig lika elakt underhållande som den briljante och bittert saknade Hitchens.

Islams mera naiva apologeter hävdar att islam är en "fredens religion". Nawaz menar att det varken är en fredens eller en

krigets religion, utan kort och gott en religion vars heliga text innehåller stycken som är djupt problematiska.

Redan här börjar svårigheterna. Nawaz påstår, säkert med rätta, att för de flesta muslimer är islam nog en fredens religion men, tilläggs det i en fotnot, om endast 10 procent av de 1,6 miljarderna muslimer stöder väpnad jihad mot de otrogna så har vi 160 miljoner potentiella terrorister eller i alla fall muslimer som ser med sympati på heligt krig. Det finns statistik som stöder denna skrämmande siffra. Den blir inte mindre skrämmande av Harris påpekande att i flera muslimska länder vill mellan 40 och 60 procent ha dödsstraff för avfall från islam. 27 procent av muslimer i Storbritannien erkänner att de känner en viss förståelse för motiven bakom attentatet mot Charlie Hebdo.

Nawaz är dock noggrann med att göra en tydlig åtskillnad mellan jihadisterna och de islamister som vill se sharia, den muslimska lagen, genomförd men inte >>

Klippmoskén i Jerusalem: bristfälligt upplyst?

FOTO: MARJILANG / GETTY IMAGES

genom våld och terror. Han har heller inget tålmod med dem som försöker lura i de godtrogna och okunniga att jihad inte är heligt krig mot de otrogna, utan i själva verket en inre själslig kamp för att bli en bättre människa. En sådan tolkning har alltid varit sekundär och perifer.

Nawaz gör det intressanta påpekandet att konservativa muslimer kan vara en viktig allierad i kampen mot jihadister och islamister. Men det visar sig snart vara en klen tröst eftersom han i nästa andetag erkänner att många konservativa har stora problem med bland annat den jämlikhet mellan könen som är – eller borde vara – självklar i liberala demokratier.

De som vågar ta upp frågan om islams förhållande till våld och intolerans lever farligt. De möter, skriver Harris, ”en tsunami av liberal förvirring”. Det Harris kallar ”liberals”, det vill säga människor till vänster, skyller ”våldsbejakande extremism” på obildning och fattigdom, trots att många prominenta namn inom de mest dödliga formerna av islam varit både rika och bildade.

Vänsterns folk, skriver Harris, ”avfärdar fullständigt den roll som religiösa trosföreställningar spelar för att inspirera grupper som IS – och det till den grad att det skulle vara omöjligt för en jihadist att visa att han gjorde *någonting* av religiösa skäl”.

Nog är det märkligt att stora delar av intelligentian som förr i tiden var antiklerikal och njöt av att håna påvar, biskopar, präster och andra religiösa dignitärer nu gör sitt yttersta för att urskulda islam. Ja, inte bara det, kristna potentater verkar idag mera oroa sig över äkta eller påstådd islamofobi än över en tilltagande avkristning. Harris påpekar vidare att många muslimer

menar att islamofobi idag utgör större problem än bokstavstroende islam. Islamofobi kanske kränker men det dödar inte.

Orsakerna till detta är flera. En sympati för vad som anses vara the underdog, för utsatta minoriteter, en antipati mot etablissemang. Nawaz skriver att ”den-

”Ju mer man studerar islam, desto klarare framstår det att individuella fri- och rättigheter är en unik västerländsk uppfinning.”

na generations stora liberala förräderi har varit att i liberalismens namn prioritera gruppens rättigheter framför individuell autonomi inom minoritetsgrupper”. Han återkommer flera gånger i denna korta bok till hur viktigt det är att sprida upplysningens värden i dessa grupper och visa hur dessa värden inte nödvändigtvis behöver utgöra ett hot mot islam. Tvärtom skulle de möjliggöra för muslimer att utforma sitt eget liv som de önskar. De får dyrka i vilken moské de vill så länge de inte försöker tvinga andra att göra det. Visst låter det bra, men det skulle innebära att individualismen och individuella fri- och rättigheter fick insteg inom islam, som hittills varit ganska främmande för slikt tankegods. Ju mer man studerar islam, desto klarare framstår det att individuella fri- och rättigheter är en unik västerländsk uppfinning.

Det går inte att tala om islam utan att komma in på Koranens ställning. Är den evig eller skapad? Hur kan och får den tolkas? I den finns, liksom i andra religiösa urkunder,

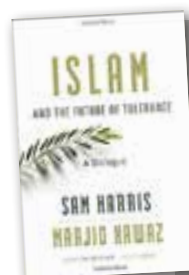
tankar och uppmaningar som inte är förenliga med många av de värden som idag tas som självklara i liberala demokratier. En central tanke i denna bok formuleras av Harris: ”Problemet är att moderata röster inom alla religioner är tvingade att omtolka, eller helt enkelt bortse från, de farligaste och mest befängda delarna av sina skrifter – och det är just detta tvång som gör dem till moderata. Men det kräver också en viss grad av intellektuell oherlighet, eftersom de moderata inte kan erkänna att deras moderation kommer från en plats *utanför* deras tro. Dörrarna som leder ut ur bokstavstrons fängelse kan inte öppnas inifrån.”

Det låter vettigt men i praktiken har det ofta visat sig svårt. Att omtolka Koranen och rensa ut det som inte passar idag är inte bara komplicerat utan kan också i många länder vara ett riskabelt, ja rent av livsfarligt projekt. Att göra det i Sverige eller i USA är kanske inte så svårt men i Pakistan eller Saudiarabien ...

Hur har det kunnat gå så illa? Det har historiska orsaker. Islams utbredning skedde till stora delar genom erövringskrig där de erövrade som vägrade konvertera ställdes inför alternativen att anting-

en betala en speciell skatt, gå i exil eller plikta med livet. IS följer här en gammal hävdvunnen tradition. Undantag fanns. Bokens folk, *ahl al-kitab*, judar och kristna, fick i somliga fall praktisera sina gamla religioner, men endast om de betalade skatt och fann sig i att leva som andra eller tredjeklassens medborgare i ett slags apartheid *avant la lettre*. Ibland framhålls Andalusien, det medeltida Spanien, som ett ideal som sägs visa hur de tre abrahamitiska religionerna fredligt kunde leva sida vid sida. Harris påpekar att mycket av detta är föga mer än en from legend. Han erkänner dock att judar i Andalusien trots allt hade det bättre än vad de vid samma tid hade det i Europa.

Harris är den som genom sina ofta

ISLAM AND THE FUTURE OF TOLERANCE
A DIALOGUE
SAM HARRIS &
MAAJID NAWAZ
Harvard University
Press 2015

polemiska inlägg driver denna bok framåt. Han idealiserar inte och bär inte ständigt den tagelskjorta som många västerlänningar så gärna skrudar sig i när islam kommer på tal. Europa har mycket att skämmas för, inte minst slaveriet, men det var engelsmännen som var den drivande kraften för att avskaffa denna brottsliga institution som muslimerna praktiserade med liv och lust. ”Man uppskattar att mer än en miljon européer förslavades av muslimer och tvingades arbeta i Nordafrika mellan 1500- och 1700-talen.”

Det är ingen ljus bild av samtiden som målas upp. Islamister är idag mera intoleranta mot oliktankande, säger Nawaz, än vad de var under gångna sekel. Harris oroar sig för att om vi får muslimska majoriteter i regeringsställning, så kommer all tolerans att försvinna och vi är snart tillbaka till 700-talet. Nawaz säger inte emot honom på den punkten. Många muslimer, säger Harris, känner ett slags reflexmässig solidaritet med andra muslimer hur barbariskt de än uppträder. Deras ideologi är också ett problem: ”deras heliga skrift som, om den inte läses på ett akrobatiskt, reformistiskt vis, tycks stå på barbarernas sida”. IS och al-Qaida verkställer ”mycket bokstavliga (och därför plausibla) tolkningar av den islamiska doktrinen.”

Nawaz, som ju själv varit islamist, menar att vad som krävs är en ny inställning till Koranen och nya kulturella mönster. Det räcker inte med att militärt besegra IS och liknande grupper, utan man måste kulturellt besegra det som de står för.

Riktigt hur man ska gå tillväga förblir tyvärr oklart för som Nawaz påpekar så visade det faktum att väst inte intervenerade i kriget i Syrien att väst var likgiltigt inför muslimskt lidande, samtidigt som en intervention omedelbart hade fördömts som ett utslag av västerländsk imperialism. *Damned if you do and damned if you don't*. Den kulturella reformen kan inte påtvingas utifrån. Nawaz efterlyser en autentisk, inhemsk kulturell förändring och fruktar att en sådan kommer att ta många år.

Nawaz och Harris identifierar problemen och talar tydligt om dem. De för en dialog som i Sverige av flera inflytelserika röster skulle ha avfärdats som fördömsfull. De gör det på ett sätt som skingrar litet av röken och får oss att här och där se klarare. Det är en början om än en väldigt modest sådan. ✿

Carl Rudbeck

Svensk politik: inte helt lätt att förklara.

FOTO: JESSICA GOW/TT

Upp till kamp emot oss själva

POLITIK

Hur beskriver svenska statsvetare svensk politik för engelskspråkiga intresserade? Är Sverige exceptionellt, och i så fall hurdå?

Länge har det varit skralt med tillgång på texter för engelskspråkiga universitetskurser om svensk politik, men nu finns en 707-sidig *The Oxford Handbook of Swedish Politics* med 50 kapitel författade av ungefär lika många svenska statsvetare. Målet är att visa upp forskningsfronten om svensk politik, och hjälpa en internationell publik att förstå det svenska fallet.

Om en så tjock bok finns naturligtvis mycket att säga, och det går inte att göra alla kapitel rättvisa, men jag tänkte göra tre poänger; om de liberala särdragen i Sveriges statsskick; om den hegemoniska socialdemokratiska tolkningsramen av den svenska modellen; och bristen på nya berättelser och forskningsvinklar.

Många av författarna i *The Oxford Handbook*... tar upp hur viktiga särdrag i vårt statsskick härstammar historiskt från frihetstiden 1719–1772. Det gäller den internationellt unika svenska tryckfrihetsförordningen från 1766, med idéerna om meddelarfrihet, offentlighetsprincip, och förbud mot förhandscensur. Det gäller det säreget svenska så kallade tudelade statsskicket, där den offentliga förvaltningen, åtminstone på pappret, ska vara mycket självständig gentemot den politiska styrningen. Och

det gäller det unika statliga utrednings- och remissväsendet, som länge särpraglat den svenska lagstiftningsprocessen i internationell jämförelse. Dessa liberala särdrag från upplysningstiden, som format det svenska politiska 1900-talet, ger säkert ett intressant svar på den internationella publikens fråga: Hur socialistiskt är Sverige egentligen?

Handboken följer annars överlag ett socialdemokratiskt färgat forskningsparadigm. Bo Rothsteins kapitel förklarar och försvarar den universella välfärdsstatens moral, ekonomiska och fördelningspolitiska effektivitet, och politiska popularitet. Som Rothstein skriver, så missförstås den grundläggande ekonomiska logiken i det svenska välfärdssystemet ofta av utländska observatörer; inte minst av dess anhängare. Man föreställer sig ett system som tar från de rika och ger behovsprövade bidrag åt de fattiga. Men vad vi har är ju ett medelklassdominerat socialförsäkringssystem som är mycket effektivt tack vare att det är generellt och organiseras via skattsedeln. Rothstein visar pedagogiskt hur detta är särskilt viktigt för de svagaste, som relativt sin inkomst och skattebörda får ut mer, men utan byråkrati, tröskeleffekter eller stigma. Stefan Svallfors redovisar sedan hur stödet för olika generella välfärdsprogram är stort, stabilt och inte visar några tecken på att avta. Det som folk inte gillar är de selektiva, behovsprövade åtgärderna, som bostads- och socialbidrag. Anders

>>

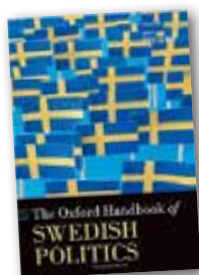

Endast Sverige svensk pappaledighet har.
FOTO: STIG HAMMARSTEDT/TT

Lindbom konstaterar att den borgerliga alliansen inte försökt göra några radikala förändringar, som skulle förvandla Sverige till en liberal snarare än universell välfärdsmodell. Reinfeldt är inte Thatcher, men inte heller en socialdemokrat, konstaterar Lindbom.

Handbokens beskrivningar av den svenska modellen utgår överlag från Walter Korpis inflytelserika 1970-tals-tolkning av den svenska välfärdsstaten som ett resultat av "klasskamp" mellan den socialdemokratiska rörelsen och dess motståndare. Men är det teori eller romantik? Som enda alternativa berättelse hänvisas här och där litet artigt till Peter Swensons väldokumenterade studier av den svenska modellen som tvärpolitisk kompromiss. Två kapitel där de socialdemokratiska tolkningarna blir särskilt påfallande är de om korporatism och om den svenska modellen. Frankrikebaserade Jenny Andersson hävdar att den borgerliga regeringen Bildts egentliga ambition var att få befolkningen att "lära sig av med grundläggande värderingar om social solidaritet". Litteraturlistan saknar, så vitt jag kan se, helt röster som går utanför den socialdemokratiska tankeramen. Och Per-Ola Öberg skildrar slutet för den svenska korporatismen som ett sorgligt resultat av SAF:s opinionsbildning under 1980-talet. "Snart ansågs organisationernas forna statsmän som pampar."

Svenska statsvetare som förklarar den svenska modellen för utomstående tar ofta rollen som socialdemokratins försvarare. Det innebär förstås att det finns många aspekter som det inte forskats så mycket om.

**THE OXFORD HANDBOOK
OF SWEDISH POLITICS**
JON PIERRE (RED)
Oxford University Press 2016

En diskussion som traditionellt varit eftersatt, men som handboken faktiskt tar upp, är den om Sveriges grundlag. I ett kapitel om den offentliga sektorn och domstolarna lyfter Shirin Ahlbäck Öberg och Helena Wockelberg fram de många olösta frågor som finns om den svenska grundlagen. Den svenska regeringsformens påbud om en tudelad förvaltning förbjuder de politiska församlingarna att blanda sig i "enskilda fall" som faller inom en myndighets ansvarsområde. Men vad som ska betraktas som ett "enskilt fall" förblir odefinierat, skriver Ahlbäck Öberg och Wockelberg. Politiskt sett vilar därför den svenska förvaltningsmodellen på en "stabil jämvikt baserad på framförhandlad oklarhet".

Ahlbäck Öbergs och Wockelbergs kapitel har sin pendang i Bengt Jacobssons och Göran Sundströms underhållande analys av hur den svenska regeringen bär sig åt för att ändå lyckas styra staten. Regeringen kan till exempel skapa nya myndigheter eller ägna sig åt "storytelling" i medierna.

"Svenska statsvetare som förklarar den svenska modellen för utomstående tar ofta rollen som socialdemokratins försvarare."

Särskilt viktigt för styrningen är de omfattande informella kontakterna och nätverken – ett forskningsresultat som återkommer såväl i kapitlet om Sverige och EU som i Peter Ehns kapitel om den svenske offentlige tjänstemannen.

En fråga som handboken däremot inte tar upp, är det svenska systemets i internationell jämförelse svaga drag av konstitutionalism, alltså att fristående domstolar bevakar en grundlagsfäst katalog av medborgerliga rättigheter, och på så sätt kan skydda de enskilda medborgarna mot staten. Här är Sverige olik många andra länder. Trots senare års små reformer saknar det svenska domstolsväsendet fortfarande både tradition, ambitioner och legitimitet att syssla med så kallad lagprövning. Denna diskussion borde ju egentligen vara aktuell, mot bakgrund av mediernas återkommande rapportering om socialstatens övertramp mot svaga och fattiga. Jag tänker här på höstens debatt om bältesläggning och isolering av tonåringar inom psykiatri; på Maciej Zarembas artikelserie om rättsröta i socialtjänstens handläggning; och på den historiska svenska tvångssteriliseringen. Hur kommer det sig att just Sverige låg så långt framme inom detta område under så många decennier, och ändå in på mitten av 1970-talet?

Traditionellt har svenska statsvetare argumenterat att den fristående förvaltningen ska skydda medborgarna. För-

valtningen ska ha en "domstols-liknande" roll, är det tänkt, skriver Ahlbäck Öberg och Wockelberg. Här undrar man ju hur en fristående förvaltning kan utgöra ett skydd mot sig själv? Rimligheten i detta är svår att bedöma när Sverige beskrivs *sui generis*, som ett fall utan jämförelser med andra länder.

Den svenska idén att en självständig förvaltning ska skydda medborgarna bygger på en förståelse av icke-demokrati som politiska övertramp från de styrande politiska partiernas sida. I debatten om de svenska tvångssteriliseringarna har huvudfrågan därför legat på huruvida fenomenet avspeglade en av den socialdemokratiska regeringen fastlagd politisk linje – vilket allt tyder på att det inte gjorde. Bo Rothstein framhåller att det var makarna Myrdal som, med Yvonne Hirdmans formulering, ville "lägga livet tillrätta" för medborgarna – inte socialminister Gustav Möller. Regeringen var alltså oskyldig. Inom den socialdemokratiska berättelsen om svensk politik förblir tvångssterilisering-

arna därmed en oförklarlig avvikelser; ett förbryllande "undantag" från den svenska välfärdsstatens normala modus operandi, som Rothstein skriver.

Nyare forskning om våra historiska europeiska diktaturer pekar emellertid ut en annan typ av problem, som demokratier också måste undvika. Den polske historikern Jan T Gross har lanseerat begreppet "privatisering" av staten, i bemärkelsen att individer – enskilda tjänstemän, gatubyråkrater eller informella nätverk – lyckas använda statens maktresurser för att driva egna agendor, som kan vara både privata eller politiska. Var detta vad som hände med de svenska tvångssteriliseringarna? En sådan forskningsfråga skulle exemplifiera en annan vinkel än de gängse på studiet av svensk politik.

Så långt om det svenska statsskicket. Till sist ska nämnas att *The Oxford Handbook of Swedish Politics* även innehåller flera intressanta kapitel om de pågående förändringarna av de svenska väljarnas beteende, om det svenska partisystemet, och om utrikespolitiken. Särskilt spännande är Lisbeth Aggestam & Adrian Hyde-Prices kapitel om "Den svenska militära aktivismens paradoxer". Numera deltar Sverige flitigt i väpnade fredsinsatser under ledning av FN, EU och Nato, men har nedrustat försvaret av det egna landet. ✨

Astrid Hedin

Dompterar medierna: försvarsminister Ursula von der Leyen. FOTO: ANDREAS RENTZ/GETTY IMAGES

Reservkanslern från Bullerbyn

TYSKLAND

Angela Merkels framtid ser inte lika ljus ut längre. Det har förvisso länge funnits kritik mot bristen på ideologisk glöd och oviljan att på allvar ta tag i det som sedan blev eurokrisen.

Fram till den aktuella flyktingsituationen har dock de flesta bevarat stor respekt för kanslerns förmåga att styra den tyska statsskutan på ett ofta upprört hav. Numera ifrågasätts hennes förmåga på ett mer grundläggande sätt. Förtroendet är skadat och frågan om eventuella efterträdare blir då plötsligt aktuell.

Merkels väg till makten blev betydligt kortare än väntat på grund av de kriser som efter återföreningen drabbade både Helmut Kohl och CDU, framförallt ett antal korruptionsskandaler. I det läget blev hennes fallenhet för maktspelet i den nya Förbundsrepubliken, tillsammans med fördelen av att inte ha något historiskt bagage från Västtyskland, en oslagbar kombination. Tidigare tronpretendenter föll ifrån eller tvingades träda åt sidan. Resultatet har blivit en lång och på många sätt framgångsrik regeringstid.

Denna regeringstid har samtidigt präglats av en långt driven pragmatism. Förutom att företräda en stark tro på Europeiska unionen och just det i huvudsak kompetenta politiska hantverket har Merkel offrat påfallande lite av sitt politiska kapital på att driva borgerliga idéer. Hon har funnit sig väldigt väl till rätta i de stora koalitioner med SPD, trots att de har kostat politiska reträtter i klassiska kristdemokratiska hjärtefrågor. Barnomsorgen har blivit mer lik den i Norden, minimilön införs, kvotering ska tillämpas i bolagsstyrelser, och flera av de liberala reformer av arbetsmarknaden som genomfördes av Gerhard Schröders regering, bestående av SPD och De Gröna, rullas nu tillbaka. Pensionsåldern sänks igen för stora grupper.

Samregerandet med det numera högerliberala FDP var betydligt mer stormigt. FDP blev sedermera utslaget ur förbundsdagen. Den borgerliga majoriteten resulterade mer i trassel och bråk än i marknadsliberala reformer. Orsaken till detta var inte bara FDP:s tidvis amatörmässiga hantering av både person- och sakfrågor.

Mot denna bakgrund är det litet förvånande att den person som ses som den mest troliga efterträdaren präglas av samma pragmatism som fått trogna partimedlemmar att reta sig på Angela Merkel. Trots den senaste tidens politiska oro förblir försvarsministern Ursula von der Leyen den som har störst chans att bli Tysklands nästa kansler. Hennes far Ernst Albrecht var under 14 år ministerpresident för CDU i Niedersachsen. Dottern har konstaterat att pappan egentligen lika gärna hade kunnat vara med i ett annat parti - det var makten och samhällsengagemang som var poängen. Ett av försvarsministerns sju barn frågade för några år sedan sin mamma: "Varför är du egentligen med i CDU?"

Å andra sidan har faktiskt von der Leyen åtminstone två stora frågor som hon drivit med stor energi. Den ena är vikten av ett fungerande samarbete inom ramen för Europeiska unionen, här delar hon Merkels engagemang. Den andra är hennes väldigt tydliga argumentation, ibland

>>

i strid med kolleger inom koalitionen, för ett utökat tyskt militärt engagemang på den internationella arenan. Som politiskt program är det knappast mer lättviktigt än vad landets nuvarande kansler presterat. Dessutom har kanslerskapet alltmer kommit att präglas av utrikespolitik, vilket är fullt rimligt i Europas överlägset mäktigaste nation.

Försvarsministerns tidigare karriär gör henne väl förberedd för att axla tyngre uppgifter. Som dotter till ministerpresidenten i Hannover har hon upplevt konsekvenserna av att leva med terrorhot och ständig bevakning under åren då RAF, med stöd från DDR, spred död och skräck i Förbundsrepubliken. Under några år studerade hon under falskt namn i London för att slippa undan livvakter och oro. Detta tillsammans med några år med maken i Kalifornien – och ungdomsår med familjen i Bryssel – gör henne till en av de tyska politiker som på djupet har mest erfarenhet av andra länder. De flesta är mer nationellt präglade än vi kanske tror. Hon ger ofta uttryck för sin positiva syn på USA, något som inte alltid ger pluspoäng i Berlin. Hon står närmare Washington än Paris.

Ursula von der Leyen är omstridd på grund av det sätt på vilket hon blev en av landets mest kända politiker. Efter en tid som familjeminister i Hannover fick hon samma uppdrag i Berlin, följt av posten som arbetsmarknadsminister. Hon gjorde upprepade utspel om frågor som radikal utbyggnad av barnomsorgen, kvotering i bolagsstyrelser och införande av minimilön, alla idéer som CDU i grunden var motståndare till. Resultatet blev enorm uppmärksamhet, positiva reaktioner i motståndarlägret och otaliga besök i tyska tv-soffor.

SPD såg utspelen delvis som stöld av egna idéer men kunde knappast gå emot i sak. Samtidigt såg de von der Leyen som urtypen för en överklasskvinna från CDU. Idag balanseras klassföraktet av intresset av att slippa att utkämpa ännu ett val mot Merkel. Åtskilliga av SPD:s ledande företrädare delar dessutom von der Leyens koppling till Niedersachsen, en av dessa är vicekanslern Sigmar Gabriel, vilket både leder till att gamla spänningar finns

Kontroversiellt: tyska soldater i Mellanöstern.

FOTO: SEAN GALLUP/GETTY IMAGES

kvar och till en intimitet som påverkar de inbördes relationerna.

Den omstridda votering som gav Ernst Albrecht makten i Hannover diskuteras ibland. Han hade egentligen inte majoritet, men vann ändå förtroendeomröst-

partilinen. Förutom den enorma uppmärksamheten medför framgång stora prestigevinster, även om det egna fotfolket inte uppskattar resultatet. Om den frispråkiga ministern däremot förlorar striden i partiet är det inte heller något större

"Alltför ofta utgår både medierna och kolleger ifrån att allt von der Leyen gör i första hand handlar om mediemanipulation."

ningen. Kontroversen påminner om CDU-ledaren Rainer Barzels nederlag i förbundsdagen i april 1972. Åtskilligt tyder på att Stasi då genom mutor räddade Willy Brandt och koalitionsregeringen SPD/FDP.

Ofta var von der Leyens kontroversiella utspel noga samplanerade med olika organisationer, vilket resulterade i att ministern snabbt fick stöd från viktiga aktörer i debatten. CDU:s kärnväljare blev irriterade men samtidigt imponerade av hennes förmåga att hantera medierna och charma även många av dem som vanligtvis avvisade partiets idéer. Att hon dessutom är lyckligt gift och mor till sju barn gick också hem i partiet.

En intressant poäng i *Die Zeit*-journalisterna Peter Dausends och Elisabeth Niejahrs von der Leyen-biografi *Operation Röschen* är de taktiska konsekvenserna av att driva frågor som går helt emot den egna

problem, eftersom få förväntat sig något annat med så dåliga odds. Ministern vinner oavsett utfall.

En mer problematisk sida av von der Leyens kometkarriär är den skepsis som den professionella mediehanteringen har skapat. Alltför ofta utgår både medierna och kolleger ifrån att allt von der Leyen gör i första hand handlar om mediemanipulation. Det kan gälla lån av tonårsdotterns kläder från H & M, skymningsbilder med soldater i Afghanistan eller familjelucken på familjens gods, med eget stall, utanför Hannover. Hemmet är så idylliskt att tyska medier regelmässigt kallar det för "Bullerbyn". En och annan kritiker har också ifrågasatt hur någon kan kombinera en så intensiv politisk verksamhet med att på allvar engagera sig i sina sju barns liv.

Skulle Ursula von der Leyen klara av att sköta statsrodret i Berlin? Hon är förvisso född i en framgångsrik politisk familj och har delvis stulit både medarbetare och idéer från huvudmotståndaren SPD. Hennes hantering av uppdraget som försvarsminister talar dock trots allt för att så nog

OPERATION RÖSCHEN
DAS SYSTEM VON
DER LEYEN
PETER DAUSEND
& ELISABETH NIEJAHR
Campus 2015

är fallet. Dausend och Niejahr ger en både skrämmande och imponerande bild av livet på försvarsministeriet i Berlin, förlagt till Bendlerblock, hemmaarméns tidigare högkvarter där slutskedet av Stauffenbergs försök till kupp mot Hitler utspelade sig. Det är ministeriet som skrämmer och den nya ministern som imponerar.

Försvarsministeriet har länge varit en mycket byråkratisk apparat som styrt sig självt och ofta blivit en tragisk slutstation för sina ansvariga ministrar. Balansen mellan byråkratins och försvarsmaktens numerär har varit orimlig, kostnaderna likaså och en stor del av utrustningen mycket bristfällig. Glöm alla förutfattade meningar om tyskarnas kompetens och ordningssinne. Ursula von der Leyen har rensat ut, flyttat runt, ställt krav och begärt seriösa svar på allvarliga frågor från både tjänstemän och militärer. Nu börjar departementet fungera igen.

Ministerns möjligheter att agera i medierna är mindre på den nya mer politiskt känsliga posten, men hennes insatser betydligt mer värdefulla, för både Tyskland och Europa. Vilket inte hindrat att hon både tydligt och med betydande civilkurage drivit tesen att Tyskland måste öka sitt internationella militära engagemang. En självklar slutsats som alltför länge hante-rats med beröringsskräck i Berlin. Första gången hon gjorde det på den traditionella säkerhetskonferensen i München utbröt en mindre regeringskris. Nu finns dock Tyskland med både spaningsflyg och krigsfartyg på plats i Syriens närhet.

Det enda större molnet på försvarsministerns himmel är egentligen den utredning om eventuella plagiat i avhandlingen i medicin som pågår. Fusk med doktorsgrader har blivit en far-sot bland ledande tyska politiker, som bland annat fällde en mycket populär försvarsminister för några år sedan, Karl Theodor zu Guttenberg.

Operation Röschen är en rappt skri-ven redogörelse för en reservkanslers bakgrund, karriär och modus operan-di. Mycket utrymme ägnas åt det politi-ska spelets regler och medielogikens konsekvenser för moderna makthava-re. Ibland på gränsen till grundläggande för den som kan sin statsvetenskap, men tillräckligt tryfverad med praktiska exempel och kuriosa för att behålla läsarens intresse. Och Röschen var pappa ministerpresidentens smeknamn på sin dotter. ❀

Mats Fält

Moby Dick: mänsklig hybris och metafysisk oro.

FOTO: IBL BILDBYRÅ

En inre skönhet

LITTERATUR

Litteraturkritiker är i allmänhet knappast kända av den större och läsande publiken och få har gjort sig ett namn på den internationella arenan. Bland de få som, vid sidan av Erich Auerbach och hans magistrala studie *Mimesis: verklighetsframställningen i den västerländska litteraturen* (som den svenska titeln lyder), har lyckats med denna bedrift återfinns nestorn bland amerikanska kritiker, Harold Bloom. Hans 1994 utgivna *The Western Canon* (som också finns på svenska) väckte debatt om litterärt värde och tradition, och i böcker som *Shakespeare. The Invention of the Human* (1998), *How to Read and Why*

(2000; på svenska nästa år) och *Genius. A Mosaic of One Hundred Exemplary Creative Minds* (2002) har han fortsatt att försvara den litteratur som kan göra anspråk på att vara av ett högre och bestående värde. *The Daemon Knows. Literary Greatness and the American Sublime* är hans senaste och av allt att döma sista bok om betydelsen av litterär storhet.

För sitt syfte har han valt ut tolv författare: Walt Whitman, Herman Melville, Ralph Waldo Emerson, Nathaniel Hawthorne, Emily Dickinson, Robert Frost, Henry James, Mark Twain, Wallace Stevens, William Faulkner, T S Eliot och Hart Crane. Författarna, och i stort sett också de verk som Bloom uppehåller sig vid, bildar en välkomponerad bukett vars sammansättning det

>>

är svårt att ha invändningar mot, även om man kan sakna författare som Toni Morrison och Thomas Pynchon, för att här nämna två levande författare.

Titel och undertitel sammanfattar konstellationen Författaren, Verket och Läsaren. Den *daemon* (inre röst) som det här är fråga om är den drivkraft som tar författaren i besittning och vars alstrande poetiska inspiration författaren, ibland omedvetet, måste ge efter för. *Storhet* handlar om de litterära kvaliteter som *daemon* ingjuter i verket, men hur detta går till "vet bara demonen själv". *Det sublima*, slutligen, skall förstås som en totalupplevelse av konstverket, vilken överväldigar läsaren. Bloom talar i detta sammanhang om sådana värdefulla litterära verk som "sekulära heliga skrifter".

Mer än några andra amerikanska författare inkarnerar Melville och Whitman litterär storhet för Bloom. Ingen annan roman, vare sig på amerikansk eller utländsk mark, har som *Moby-Dick* (1851) en så symboliskt övertygande gestaltning av människans hybris och metafysiska oro. I diktsamlingen *Leaves of Grass* (1855) – ett försök att ge amerikanerna en ny bibel – möts "människomassorna", och

"Upptäckten av estetisk storhet liknar Bloom vid att bli förälskad, då, för ett tag, 'alla perspektiv skiftar'."

här omstöps hela tillvaron genom författarens visionära helhetssyn. Endast dessa två verk i den amerikanska litteraturen tål, hävdar Bloom, en jämförelse med den homeriska epiken.

Om Melville i prosans värld är en mystiker vars budskap vi fortfarande försöker uttyda, är Hawthorne en magiker vars konst vi beundrar. Den genomgång som Bloom gör av *Den eldröda bokstaven* och novellen *Wakefield* tillhör det bästa i boken och borde kunna locka många till läsning (eller omläsning). *Wakefield* är modern i sitt närmast kusligt asociala anslag. Berättelsen handlar om en man som lämnar sin familj, slår sig ned i ett närbeläget kvarter för att, efter 20 år, återvända hem. Varför han ger sig av och varför han återvänder får vi inte veta, inte heller vad som händer när han återser sin familj. Bloom, som genom årens lopp läst om berättelsen många gånger i hopp om att kunna avlocka den dess hemlighet, finner den desto märkligare då Hawthorne, såsom Bloom tolkar det biografiska materialet, levde i ett mycket lyckligt äktenskap, till skillnad från alla övriga författare i urvalet.

Den eldröda bokstaven, den första "Stora amerikanska romanen", handlar om

Huck och Jim: en bräcklig relation.

FOTO: IBL

det puritanska samhället på 1620-talet och om hur huvudpersonen, Hester Prynne, exkluderas och förnedras, när hon vägrar uppge vem som är far till hennes barn, men det samhälle som fördömer henne är, som Bloom skriver, "obscent moraliserande" och felande. Blooms beskrivning av Hesters utstrålning och "sexuella vitalitet" är övertygande. Hennes paradoxer och motsättningar till trots är hon för honom den "renaste, skönaste och visaste", hon är, kort sagt, det mest framstående kvinnoporträttet i den amerikanska litteraturen. I hennes nästan profetiska håll-

ning kan hoppet om ett annorlunda förhållande mellan man och kvinna skönjas. Det är en självklarhet för Bloom att vi alla kan lära av henne och att den manlige läsaren "blir förälskad i henne". Hennes självständiga liv tvingar, enligt Bloom, Hawthorne att motvilligt skriva en viss typ av roman som passar just hennes vilja.

Man kan hålla med Bloom när han påstår att Hesters enda konkurrent i den amerikanska litteraturen är Isabel Archer i Henry James *Porträtt av en dam*. James prioritering av form över innehåll och hans tilltro till det intellektuella på bekostnad av känslor förhindrar dock en verklig närhet till gestalterna, och hans berättelser når inte upp till samma nivåer som det bästa av Dickens, Balzac eller Tolstoj – även i detta kan man ge Bloom rätt.

Från svensk horisont kan det kanske förvåna att *Huckleberry Finns äventyr* har en så stark, om än omstridd, ställning i den amerikanska kanon. Romanen kan visserligen betraktas som en äventyrsberättelse skriven för unga läsare, men för en mognare publik handlar den om utanförskap och sökande efter frihet som går bortom frågan om sydstatsslaveriet

ty, som Toni Morrison har poängterat, förhållandet mellan Huck och slaven Jim kan inte ha en fortsättning bortom samvaron på flotten nedför Mississippifloden.

Många vänner och diskussionspartner är nu döda och saknade av Bloom, som vid 84 års ålder "undervisar, läser och skriver mot klockan". Guidningen genom den amerikanska litteraturens landskap kantas av omnämnanden av tidigare kritikerkolleger som inte längre kan följa med på resan. *The Daemon Knows* är ett bokslut och dess viktigaste undertext är en meditation över temat *Ars longa, vita brevis*. Hos Bloom, som hos alla angelägna kritiker, leder därutöver estetiska observationer över till etiska reflektioner, därför att, som han skriver apropå en dikt av Frost, skönlitteratur betyder något om vi som människor betyder något. Upptäckten av estetisk storhet liknar han vid att bli förälskad, då, för ett tag, "alla perspektiv skiftar".

Att umgås med litteratur innebär att ständigt läsa om den på nytt för att finna samma eller nya upplevelser eller, till och med, samma besvikelser. Bloom erkänner att han även efter upprepade försök finner Melvilles egensinniga men ofullgångna roman *Pierre* oläsbar. Att tränga genom det motstånd som Dickinsons poetiska produktion erbjuder är givande som hos få andra poeter, men det är en njutning som är ansträngande och att undervisa om "den främsta kvinnliga poeten i den västerländska traditionen" ger även efter 60 år Bloom huvudvärk. Sina tidigare invändningar mot T S Eliot är han dock beredd att nu revidera. Dennes fördomar, negativa kvinnosyn och antisemitism får, menar han, ses i det försonande ljuset från *Det öde landet* och *Fyra kvartetter*. Trots detta noterar Bloom att vi inte bara läser som esteter, även om vi borde läsa så, utan även som ansvariga individer och givet ett sådant kriterium förblir Eliot, trots allt, oacceptabel.

Bloom använder genomgående mer eller mindre långa citat för att låta texterna själva komma till tals. I avsnitten om poesi fångar citaten dikternas skönhet och pregnans – och sammantaget formar de sig till en liten amerikansk diktantologi – under det att kommentarerna här inte alltid förmår att sätta in dem i en förklarande kontext. Bäst fungerar denna teknik med några av Stevens mest centrala dikter, under det att Bloom i avsnittet om Frost i stort sett uppehåller sig vid samma dikter som Tim Kendalls i studien *The Art of Robert Frost* (2012) – som Bloom också refererar till – men han saknar Kendalls förmåga till klar översikt. Citaten ur romaner, noveller och essäer däremot verkar inte nödvändiga för Blooms nästan

alltid tankeväckande kommentarer till författarnas prosakonst.

Trogen sin ansats från tidigare studier bygger Bloom sina läsningar på ett intrikat system av mer eller mindre tydliga kopplingar mellan författare. I denna inte så sällan tumultartade intertextualitet relaterar författarna till varandra i termer av litterära storheter, som om de befann sig i ett koordinatsystem med Shakespeare som den yttersta referenspunkten, ty "det finns bara en Gud och hans namn är Shakespeare". Om alla författare refererar till Shakespeare, kan deras inbördes hierarki bestämmas. Denna metod tillämpas också mellan fiktiva gestalter även om relationerna inte alltid är uppenbara, eftersom de litterära gestalternas namn kan vara bärare av så många betydelser, som när Bloom om Hester Prynne och Isabel Archer menar att de är "döttrar" till Emerson (samtidigt som Isabel är "dotter" till Hester).

Till vad tjänar en bok som *The Daemon Knows*? Enligt Birgitta Trotzig har kritikern "en enda uppgift, och den är positiv, konstruktiv: att genom att visa exempel på en reaktion, exempel på ett personligt förhållande till ett konstverk bana väg för andra reaktioner, lika personliga." När Bloom förlitar sig på citat eller relationsbestämningar, fjärrmar han sig från detta ideal, det räcker helt enkelt inte med att säga att en text är stor litteratur, konstaterandet måste peka fram mot ett engagemang som skulle kunna bli läsarens eget. I de avsnitt, däremot, där han ger oss personligt färgade glimtar av litteraturens betydelse närmar han sig Trotzigs beskrivning. Men, det skall avslutningsvis sägas, läsupplevelsen av *The Daemon Knows* förhöjs avsevärt om läsaren åtminstone har viss kännedom om de verk som Bloom behandlar. Först då kan han eller hon gå i närkamp med honom och först då går det att ta ställning till inte bara *varför* och *hur* vi skall läsa utan även *vad*. 🌸

Hans-Roland Johnsson

Mémorial de la Shoah: en del av den franska historien.

FOTO: WIKIMEDIA COMMONS

Det mörka arvet

HISTORIA

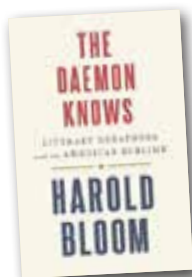
I hjärtat av Paris, på rue Geoffroy-l'Asnier, ligger ett dokumentationscentrum och monument över Förintelsen, numera benämnt Centre de documentation du Mémorial de la Shoah (hebreiska för katastrof) respektive Mémorial de la Shoah. Formellt rör det sig om två olika verksamheter, men sedan invigningen av monumentet år 1956 samlas arkiv, museum, bibliotek och minnesplats under samma tak och bildar tillsammans en viktig plats för kunskap om Förintelsen och hågkomst av dess offer.

Historiskt sett har det emellertid inte varit en okomplicerad uppgift för centret att förvalta arvet efter Förintelsen och att göra det till en del av fransk historia. Tvärtom har centret i denna process haft att förhålla sig till olika omständigheter som också har influerat dess historieskrivning. En första sådan kan förklaras bildligt genom att se till själva lokaliseringen av centret. Beläget mellan Paris judiska kvarter, Les Marais, och stadshuset, Hôtel de ville, befinner det sig symboliskt mitt emellan två idétraditioner: den judiska religionen och den franska republiken.

Medan den förra såg Förintelsen som en i huvudsak judisk erfarenhet, var den

senare länge blind inför detta, eftersom republiken inte känner några minoriteter eller religioner utan endast dess medborgare. Trots detta, och som en andra omständighet i centrets balansgång, bar republiken på ett antisemitiskt arv. Det hade visat sig i samband med Dreyfusaffären (1894–1906) och senare under 1930-talet när Frankrike tog emot ett stort antal judiska flyktingar från öst. Under andra världskriget hade denna antisemitism blommat upp på nytt i form av samarbetsregimen Vichy, som på eget initiativ instiftade judelagar och aktivt bistod nazisterna i Förintelsen. När *Centre de documentation juive contemporaine* (CDJC), som det då hette, grundades år 1943 i Grenoble av den östeuropeiske immigranten Isaac Schneersohn, var det också just i syfte att dokumentera dessa pågående brott.

Efter befrielsen år 1944 skulle dock föga utrymme lämnas åt Förintelsen i den officiella historieskrivningen. I general Charles de Gaulles version av kriget betonades istället de militära och hjältemodiga aspekterna. Framförallt lät han göra en mental sammankoppling mellan första och andra världskriget. Den senare konflikten blev helt enkelt en slutpunkt på ett 30-årigt krig. Genom en sådan kontinuitet tömdes andra världskriget på ideologiskt innehåll – Vichyregimen >>

**THE DAEMON KNOWS
LITERARY GREATNESS
AND THE AMERICAN
SUBLIME**

HAROLD BLOOM
Spiegel & Grau 2015

förklarades illegitim – och kom snarare att handla om klassisk fransk-tysk rivalitet.

Vidare förminskades de allierades insatser, medan motståndsrörelsen lyftes fram som en ny *union sacrée*, där nästan alla hade slutit upp. På så vis kunde det nya styret skriva in sig i en historisk kontinuitet samt hålla ihop ett Frankrike präglat av splittring efter kriget. Även motståndsrörelsens offer, de deporterade, spelade en viktig roll i versionen som nationens martyrer. Judarna förblev dock en anonym offerkategori, vars erfarenhet inte uppmärksammades. Och det var med denna historieskrivning som CDJC:s narrativ, inledningsvis hade att samsas.

Om detta samspel mellan etablerad och alternativ fransk historieskrivning gällande minnet av Förintelsen skriver den svenske historikern Johannes Heuman i sin doktorsavhandling från 2014, som i något omarbetad form nu getts ut under titeln *The Holocaust and French Historical Culture, 1945–65*. Som teoretiskt ramverk för boken använder sig Heuman av ett historiekulturellt perspektiv, där historieskrivningens konstruktion, funktion och mottagande står i fokus. En för teorin bärande tanke är att historiska narrativ inte bara skildrar utan även konstruerar det förflutna och att det därför, utan att för den skull förneka realhistoriska sammanhang, kan vara givande att studera utifrån vilka behov och syften de har framställts. Mer precis handlar det i Heumans fall om att ur detta perspektiv studera vad CDJC, som en liten aktör, kan säga om fransk nationell historiekultur, men också vilken påverkan denna haft på CDJC:s narrativ.

Medan de Gaulles version tjänade ett enande syfte var CDJC:s tidigaste historieskrivning i stället konfrontativ, grundad på behovet av rättvisa. Därför var narrativet också mer juridiskt än historiskt. Syftet var att kartlägga Vichyregimens brott, att lägga fram bevis i de många rättegångar som följde på befrielsen samt att återfå konfiskerad judisk egendom. Samtidigt som Vichy därmed blev föremål för mycket stark kritik var det ingen djuplodande historieskrivning som förankrade brotten i någon ideologisk kontext eller i fransk antisemitism. I stället lyftes judiskt motstånd och heroism fram i befriandet av republiken, som i likhet med de Gaulles version hyllades och sågs, trots interna stridigheter på denna punkt, som väsensfrämmande från Vichy.

Från detta första och tämligen isolerade narrativ rörde sig CDJC under slutet av 1940-talet mot en mer övergripande och europeisk syn på förintelsen. Vattnen hade runnit under Seines broar, förintelsen började historiseras och behovet

de Gaulle: äkta fransk hjälte.

FOTO: TT

av upprättelse kom sakta att ersättas av en mer akademisk historieskrivning. Tydligast exempel på detta var CDJC:s organisering av en internationell konferens i Paris år 1947. Vid konferensen deltog representanter för flera olika judiska dokumentationscentra, historiekommisioner och samhällsorganisationer från elva länder i Europa. Konferensen resulterade bland annat i att ett vetenskapligt råd tillsattes och att en antologi gavs ut. I denna presenterades ett europeiskt narra-

under kriget. Genom monumentet skulle arvet efter Förintelsen göras universellt, men till priset av att CDJC:s inledningsvis konfrontativa narrativ övergavs. För att visa på denna metamorfos studerar Heuman den stödkampanj som CDJC bedrev från år 1951 fram till invigningen av monumentet i oktober 1956. Analysen av denna kampanj hör till bokens mest spännande forskningsresultat.

Till kampanjen lyckades man knyta flera inflytelserika politiker såsom den franske presidenten René Coty, Israels president Chaim Weizmann och Winston Churchill, som därigenom lånade sina namn till ett narrativ som inte främst handlade om skuld, utan istället var framtidsoorienterat och syftade till lärdom och främjande av humanistiska värderingar. Sätillvida fungerade minnet av Förintelsen som en projiceringsyta, mottaglig för olika betydelser, vilket blev särskilt tydligt när kampanjen sökte internationellt stöd. I USA främjades ett Förintelsenarrativ som betonade frihet och kampen mot förtryck.

För att beteckna det senare talade CDJC om totalitarism, som då även kunde syfta på Sovjetunionen, vilket var helt i linje med amerikansk retorik under det gryende kalla kriget. I Sverige och Danmark sammankopplades narrativet med ländernas tradition av humanism, med tydlig anspelning på nationella självbilder av undsättning av judarna under kriget, och fann bland annat stöd hos Tage Erlander. I Algeriet, Tunisien och Marocko – då

”Först i början av 1970-talet skulle Frankrikes roll i Förintelsen på allvar föras upp till ytan och den gaullistiska myten ifrågasättas.”

tiv med den judiska erfarenheten i centrum och skuldbördan försköts till Tyskland. Ambitionen att skapa en europeisk plattform, med CDJC i Paris som centrum, för de olika gruppernas verksamheter förverkligades dock aldrig. Detta till följd av interna motsättningar och brist på historisk kompetens, men framför allt på grund av bristande politiskt stöd.

Bristen på såväl stöd som uppmärksamhet förebådade CDJC:s nästa steg under 1950-talet. Bortom europeisk nivå planerades nu ett monument till minne av de närmare sex miljoner judar som förintats

fortfarande franska kolonier – vände man sig till såväl den judiska befolkningen som kristna och muslimer, och lyckades med framgång associera minnet av Förintelsen med religiös solidaritet och fredlig samexistens. Att man hos det muslimska samfundet i dessa länder lyckades få stöd för Förintelsemonumentet måste betraktas som helt unikt, men också som ett

**THE HOLOCAUST AND
FRENCH HISTORICAL
CULTURE, 1945–65**
JOHANNES HEUMAN
Palgrave Macmillan 2015

utslag av fransk universalism. På grund av ökad politisk orolighet i Mellanöstern och det algeriska självständighetskriget närvarade dock inga muslimska delegater vid invigningen år 1956. Likväl innebar monumentet ett paradigmskifte. Genom att undvika skuldfrågor och bekräfta nationella myter lyckades CDJC föra ut minnet av Förintelsen i offentligheten. På detta följde en institutionaliseringsprocess. Redan år 1957 gjordes monumentet till en officiell plats för det årliga hedrandet av minnet av de deporterade, bland vilka de judiska offren nu hade en självklar plats. Som kulmen på processen axlade general de Gaulle år 1959 ledarskapet för den världskommitté som stödde monumentet. Under 1960-talet fortsatte utvecklingen och monumentet blev en viktig symbol för kampen mot antisemitism. Som en kompromiss för politiskt erkännande berördes inte Vichy annat än i CDJC:s forskning, som nådde en betydligt mindre publik än dess utställningar och minnesceremonier. Det som en gång börjat som dokumentationen av ett pågående folkmord, ett alternativt och konfrontativt narrativ, hade nu på ett avgörande sätt påverkat fransk historiekultur, men också blivit en del av densamma.

Först i början av 1970-talet skulle Frankrikes roll i Förintelsen på allvar föras upp till ytan och den gaullistiska myten ifrågasättas, men då genom andra historiska representationer. Poängen med Heumans bok är emellertid den – och här sällar han sig till senare års forskning inom området – att Förintelsen inte var omgärdad av total tystnad under de första decennierna efter kriget. Istället för vad som tidigare hävdats, att det var först i samband med rättegången mot Adolf Eichmann i Jerusalem år 1961 och sexdagarskriget år 1967 som minnet av Förintelsen började diskuteras i Frankrike, skedde detta alltså långt tidigare och gradvis. Heumans redogörelse för denna process, med utgångspunkt i CDJC:s historieskrivning mellan åren 1945 och 1965, är både intressant och lärorik. Engelskan må stundtals vara tung, men lättas upp av en föredömligt tydlig disposition. Trots det förhållandevis ringa omfånget, drygt 200 sidor, är Heumans bok ett gediget akademiskt verk och ett värdefullt bidrag till forskningen, väl värt att rekommendera för den som önskar lära sig mera om minnet av Förintelsen i Frankrike och/eller planerar ett besök på Mémorial de la Shoah. 🌸

Göran Wennborg

Svart hål: rummet kröks in i sig självt.

FOTO: UNIVERSAL HISTORY ARCHIVE/GETTY IMAGES

Sfärernas musik

FYSIK

Inom vetenskapen gäller vårt förflutna som fysikens århundrade. Mellan de första stapplande stegen inom atomfysiken i början av 1900-talet till de kosmologiska upptäckterna i dess slut ligger en lång rad av genombrott i vår förståelse av naturen såväl i smått – atomer, atomkärnan, elementarpartiklarna – som i stort kring universum i dess helhet.

Åtskilligt forskningsarbete har krävts för att nå denna förståelse. Den tekniska utvecklingen har gjort det möjligt att göra experiment och observationer som varit otänkbara tidigare. De stora partikelacceleratorerna för undersökningar av atomkärnans beståndsdelar är ett exempel, finstämda lasrar för precisionsexperiment med enstaka atomer och elektroner ett annat. Ett tredje är astronomiska instrument ombord på konstgjorda satelliter. Och det finns många fler.

Denna teknikdrivna – och teknikdrivande – utveckling har gått hand i hand med lika drivande och revolutionerande framsteg i den grundläggande begrepps-

apparaten, i de teorier som forskarna använder för att tolka och förstå innebörden i de experimentella resultaten. En helt ny världsbild, helt nya föreställningar om hur naturen ser ut och hur den uppför sig, har vuxit fram till följd av Einsteins relativitetsteori och Bohrs, Heisenbergs och Schrödingers kvantmekanik. Denna världsbild ställer ibland tidigare invanda uppfattningar på huvudet, uppfattningar som finns ingrodd i oss sedan hedenhös. Vi ställs inför utmaningen att förstå de nya rönen i ljuset av både hur vi förut föreställt oss naturen och vad de nya teorierna säger om hur det förhåller sig.

Många forskare har sett det som sin uppgift att ta med en bredare publik in i den nya föreställningsvärlden. I föredrag, tidningsartiklar, böcker, på senare tid också filmer och tv-dokumentärer, har de, med större eller mindre framgång, gett sig i kast med att beskriva relativitetsteoriens krökta rum eller kvantmekanikens sannolikhetssuppfattning även för dem som inte har de nödvändiga förkunskaperna.

Ett av de senaste tillskotten i den branschen är Carlo Rovellis minimalvariant *Seven Brief Lessons on Physics*.

>>

Less is more: elementärpartiklar.

FOTO: DREAMSTIME.COM

Till det yttre kan den närmast liknas vid en poesibok; den går med lätthet ned i en handväska. Med den minimala formen, och på totalt bara knappt 80-talet sidor, blir boken en utmaning för författaren att ge sina läsare en uppfattning om vad modern fysik är för något.

Rovelli är hittills inte så känd utanför en trängre forskarkrets, men med den här boken lär det bli ändring på det. Han har redan ett gott namn som teoretisk fysiker, specialiserad som han är på samspelet

va sätta sig in i den rätt avancerade matematik som fordras för att helt förstå sådana teorier. Med rätt vägledning skall deras skönhet kunna uppenbaras om man bara tar sig litet tid med att förstå huvuddragen. Rovelli axlar med framgång rollen att vara en sådan vägledare.

Sju korta lektioner i fysik ger sig genast ut på djupt vatten när den börjar med att presentera Einsteins allmänna relativitetsteori. Till skillnad från de flesta författare i genren, börjar inte Rovelli med att ge en mängd bakgrundsinformation. Han tar istället från början fasta på några centrala begrepp i teorin: att rummet är krökt, att krökningen påverkas av hur mycket materia som finns, att det bildas svarta hål om det finns så mycket materia att rummet kröks in i sig självt, att materia i rörelse kan få rummet att vibrera i form av gravitationsvågor. Likaså flikar han gärna in sina personliga reflektioner, till exempel hur han själv fick upp ögonen för teorins skönhet under några somardagar på en badstrand i Kalabrien. Framställningen kryddas också ofta med mera personlig information kring Newton, Einstein och de andra huvudaktörerna bakom upptäckterna.

På det sättet fortsätter det. Övriga kapitlar tar upp kvantmekaniken, hur vi idag ser på världsalltet, vad elementärpartiklar

kommer han in på den fria viljan i en tillvaro betingad av naturlagarna.

Han förundras också över vad det egentligen är som utmärker det vetenskapliga skapandet, nära besläktat som det är med det konstnärliga. I flera av kapitlen ger han några kännetecken: vetenskapandet är fyllt av tvivel men också av visioner, av vägar man väljer men sedan lämnar, av skapande närt av samma passioner och känslor som präglar mycket annat mänskligt handlande, av glädje och entusiasm när man vet att man har gjort en upptäckt. Han torgför också sin grunduppfattning att världen inte i första hand kännetecknas av sina beståndsdelar utan att det viktiga är samspelet, att världen är en värld av händelser snarare än av ting, en värld av ömsesidigt beroende mer än individuella prestationer.

Hur väl lyckas då Rovelli förmedla kunskap om dagens fysik inom det jämförelsevis knappa format som han valt för sin presentation? Hans framställning avviker ju rätt kraftigt från den mera vanliga formen där man på ett eller annat sätt, mer eller mindre ingående, behandlar vår vardagliga fysik innan man utsätter läsaren för den moderna fysikens nymodigheter. Inte heller har Rovelli på sina små och fåtaliga sidor möjlighet att ge någon uttömmande beskrivning av ens en bråkdel av vad modern fysik består i.

Om alltså i viss mån ytlig, ger dock Rovellis bok för den oinvigde läsaren en första glimt av vad modern fysik innebär. Han skriver med stor entusiasm, och hans entusiasm smittar av sig på läsaren. Man kan nästan, men inte riktigt, läsa hans bok som man kan läsa modern poesi: den appellerar mer till upplevelsen än till någon djupare förståelse av innehållet. Själva boken kan och bör alltså snarare läsas på samma sätt som Rovelli vill att vi skall närma oss den moderna fysiken: se det sköna i helheten utan att nödvändigtvis förstå alla detaljer (där texten för övrigt innehåller några rätt störande, rena sakfel). Till det goda intryck boken ger hör också att översättningen från italienskan till engelskan är superb. Om något saknas är det tips på vidareläsning; det skulle inte skadat med lite hjälp i form av hänvisning till litteratur att fördjupa sig i när man väl fångats av Rovellis entusiasm. ✨

Bengt E Y Svensson

”Rovelli vill övertyga läsaren om att man kan känna för modern fysik på samma sätt som man upplever Mozarts rekviem, Sixtinska kapellet eller Kung Lear.”

mellan kvantmekanik och (allmän) relativitetsteori. Ett par populärvetenskapliga böcker har han skrivit tidigare, men ingen av dem har fått samma genomslag som den nya. Den är en bearbetning av ett antal artiklar skrivna för den italienska dagstidningen *Il Sole 24 Ore*. Efter att först ha kommit ut på italienska (som det sägs i mer än 100 000 exemplar!) har den lilla boken nu översatts till 24 olika språk. Den fyller uppenbarligen ett stort behov.

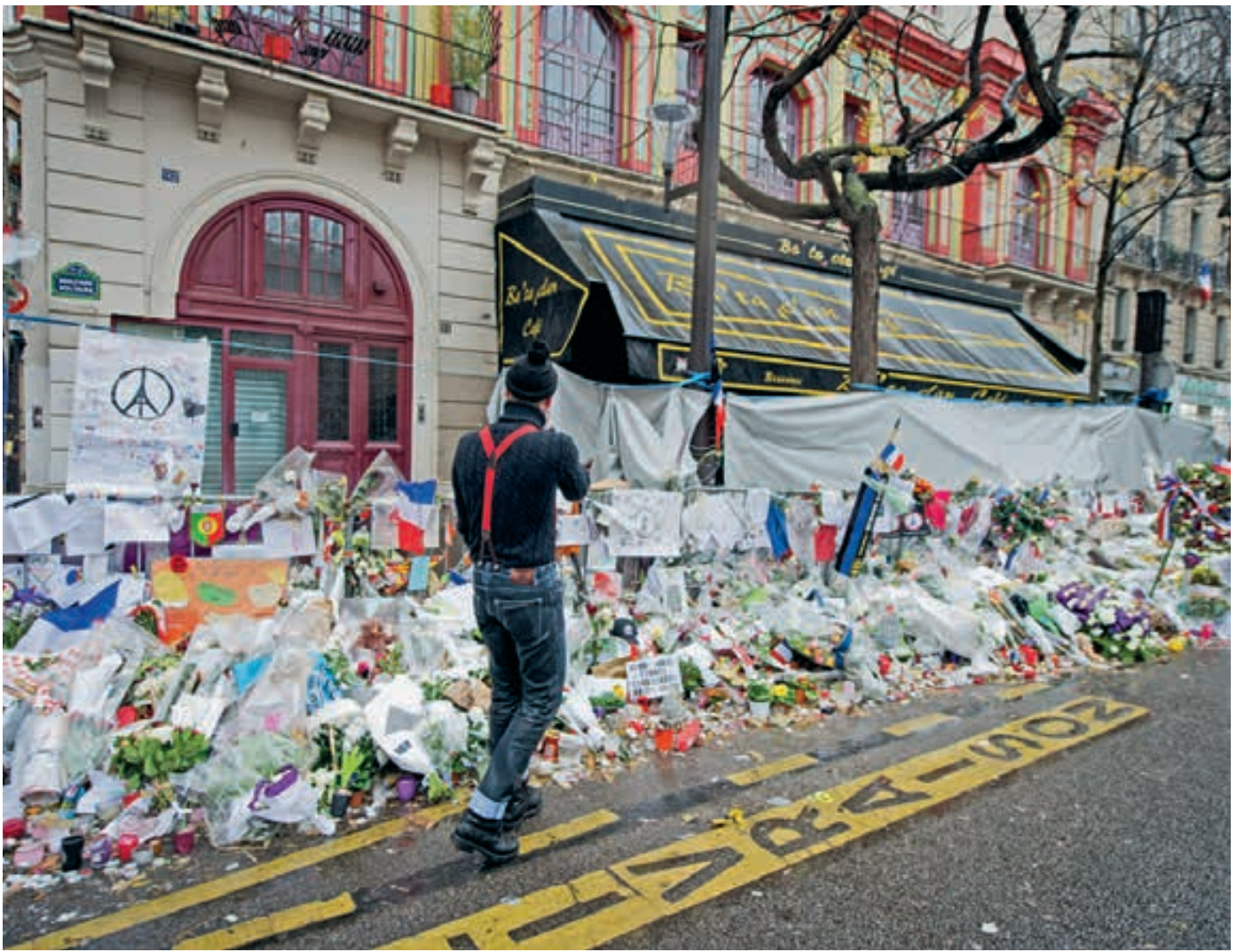
För att nå sitt syfte med att i det lilla formatet förklara modern fysik, måste Rovelli ta till nya grepp. Han vill övertyga läsaren om att man kan känna för modern fysik på samma sätt som man upplever Mozarts rekviem, Sixtinska kapellet eller *Kung Lear*. Även om man inte är hemmastadd i musikteori, insatt i konstvetenskap eller bevandrad i Shakespeares engelska historia, kan man intuitivt uppleva skönheten i dessa mästerverk. Litet så vill alltså Rovelli att vi skall kunna uppfatta den moderna kosmologin eller elementärpartikelfysikens standardmodell. Det skall inte vara nödvändigt, menar han, att behö-

va för något. Inte minst kapitlet om vilken roll tidsbegreppet spelar i modern fysik är i hög grad läsvärt för både lekmannen och fysiker av facket. Rovelli drar sig inte heller för att leda läsaren in i dagsläget inom sitt eget vetenskapliga specialområde, det om hur en kvantmekanisk behandling av rum-tiden leder till slutsatsen att rummet på den allra minsta nivån får en grynig struktur och att tiden i vanlig mening inte längre finns. ”Här”, skriver han ”vid frontlinjen, bortom kunskapens gräns, blir vetenskapen än vackrare – glödande i de gryende idéernas, intuitionernas, ansatsernas smedja.”

Den sista av de sju lektionerna handlar om oss själva, om människan som iakttagare och kunskapsskapare. Rovelli betonar hur hjärnan, uppbyggd som den är av samma till synes oansenliga beståndsdelar som all annan materia, likväl på ett alldeles enastående sätt förmår ta emot, lagra och bearbeta information om omvärlden. Oundvikligen

**SEVEN BRIEF LESSONS
ON PHYSICS**
CARLO ROVELLI
Allen Lane 2015

Bataclan dagen efter blodbadet.

FOTO: DAVID WOLFF - PATRICK / TT

Martyrskapets villkor

ISLAMOLOGI

”I Allah den barmhärtiges namn. De trodde att de levde skyddade inom sina gränser men på ett sätt som de inte väntade sig har Allah spridit skräck och fasa i deras hjärtan. En skara av kalifatets soldater har valt perversitetens huvudstad, Paris, som sin måltavla. Efter att ha tömt sina vapenmagasin och sprängt sig själva i luften har våra bröder uppnått martyrskapets ljuva

belöning. Denna attack är bara början på den storm som skall dra över de länder som följer Frankrikes exempel att bekämpa islam och vårt nyupprättade kalifat.”

Detta är ett kort sammandrag av den text som inleder den franske islamologens Gilles Kepels senaste bok *Terreur dans l'Hexagone*. Avsändaren var Islamiska staten. Texten utgör en ordagrann översättning från arabiska av det meddelande som lades ut på nätet efter de självmordsattacker som den 13 november 2015 utför-

des på nöjespalatset Bataclan, på kaféer och restauranger i centrala Paris och som ledde till att 129 personer dog.

Identifieringen av förövarna visade att de är barn till invandrare från Algeriet och Marocko, som växt upp i Frankrike eller Belgien i invandratäta förorter. De har i dubbel bemärkelse gjort revolt. De har tagit avstånd från den påvra miljö där de befunnit sig och har plötsligt fått uppleva att de har en uppgift, nämligen att aktivt kämpa för sin tro. Islamismen har

>>

gett dem en roll och ett uppdrag. Deras vapen skall riktas mot dem som kan anses som avfällingar från den rätta tron. Detta är förklaringen till att attackerna riktades mot lokaler där ungdomar från alla läger samlats och där tillgång fanns till alkohol och droger, allt som en rättroende muslim bör ta avstånd från. Den rockkonsert som ägde rum på Bataclan var en ren provokation. Attacken var en moralisk varning till dem som trots sitt ursprung var i färd med att anamma västerländska vanor.

När president Hollande talade inför kongressen, vilken han symboliskt hade samlat i Versailles, betecknade han attacken som en krigshandling utförd av en jihadistisk armé, vilket Keipel ser som ett missgrepp. Genom att använda ordet "armé" sanktionerar han IS pretentioner på att vara en stat. Att bekämpa terrorism är en uppgift för polisen och befinner sig inte på militär nivå. Keipel konstaterar en aningslöshet hos den styrande klassen som hindrar den från att analysera den situation i vilken Frankrike befinner sig.

Syftet med Keipels bok är att skildra de sociala och politiska förändringar som skett inom det franska samhället under det senaste decenniet. På omslaget står även namnet Antoine Jardin. Denne är inte medförfattare, men har försett Keipel med bokens digra faktainnehåll.

Som utgångspunkt tar Keipel det ungdomsuppror i franska förorter som präglade hösten 2005, förorsakat av utanförskap och frustrerat missnöje. Dess två dramatiska höjdpunkter var att två ungdomar i Clichy-sous-Bois rusade in i en transformator för att inte bli tagna av polisen och där brändes till döds. Några dagar senare spreds en bild på nätet av hur ett tårgasmoln landade över entrén till en fullsatt

revolt som utspelades mot bakgrund av speciella och spektakulära händelser inom och utom Frankrike. Som den lag om förbud att bära religiösa symboler (kors, slöja, kippa) i allmänna skolor som infördes 2004 och som gjorde att muslimska flickor kände sig speciellt utpekade.

Samma år mördades den nederländske regissören Theo Van Gogh på öppen gata i Amsterdam på grund av den kontroversiella filmen *Submission* – där korantexter projicerades på en naken kvinnokropp – efter manus av Ayaan Hirsi Ali. Mordet, utfört av en marockan, väckte enorm upståndelse i ett land där idén om ett mångkulturellt samhälle tycktes tryggt förankrad.

Den 30 september 2005 publicerade den danska *Jyllands-Posten* en serie karikatyrer av profeten Muhammed, vilket av många ansågs som ett utslag av islamofobi. För att försvara yttrandefriheten publicerade andra tidningar samma teckningar, bland annat Charlie Hebdo. Det var orsaken till attentatet mot tidningen ett knappt år senare, utfört av bröderna Kouachi. Efter dådet hyllade de Allah och utropade: "Profeten är hämnad."

2005 blev i många avseenden ett märkesår. Den digitala revolutionen skapade möjligheter att interagera och koordinera aktioner. Den modell av islam som dominerade på nätet var salafismen. För muslimer som behövde vägledning kunde den noggrant förklara vad som var en tillåten respektive icke tillåten handling för den som på ett fullvärdigt sätt ville utöva sin tro.

2005 lades en 1 600 tecken lång text ut på nätet med titeln "Appel à la résistance islamique mondiale" (Maning till ett världsomfattande islamiskt motstånd).

"Storstädernas vanskötta förorter, vilka av många betecknats som tidsinställda bomber, kan återigen komma att brisera."

moské. Befolkningen i allmänhet greps av skräck och indignation. Nicolas Sarkozy fyllde kraftfullt sin dåvarande uppgift som inrikesminister, vilket, enligt Keipel bidrog till att han vann presidentvalet 2007. Hans motståndare, Ségolène Royal, yttrade sig kryptiskt om att förorterna inte var ett problem utan en del av lösningen av Frankrikes problem.

I detta skede blir islam alltmer en identitetsmarkör för invandrarbarn födda i Frankrike. Att se sina föräldrar skymfades av profaneringen av deras gudstjänstlokal under fredagsbönen inbjöd till en fortsatt

Den var skriven av Mustafa Setmariam Nasai, alias Abu Musal al-Suri, och var avsedd som en handledning för terrorister. Suri, född 1958, kom från en aristokratisk familj i Aleppo, där han fått sin grundutbildning hos Muslimska brödraskapet för att sedan delta i den första jihadiströrelsen i Afghanistan på 1980-talet. Han hade studerat till ingenjör i Frankrike och fått spansk nationalitet genom giftermål. Han kände därför väl till Europa. I ett kvarts sekel hade han studerat jihadisternas framgångar och motgångar. Han ser Afghanistans talibaner, som rörelsens första generation, framförallt var lokalt förankrad.

Utanförskap och frustration: förorten brinner.

Mot detta kontrasterar sedan al-Qaida med sin främste ledare Usama bin Ladin, för alltid förknippad med den 11 september 2001, en spektakulär handling mot en avlägsen fiende som skulle försvagas.

Suri ser dock attacken mot New York och tillslaget mot London 2005 som misslyckanden, eftersom de inte mobiliserade den muslimska befolkningen utan snarare fick den att förskrämd ta avstånd från illdåden. Det Suri söker utveckla är en tredje form av jihadism, en rörelse som utgår från en bas och som verkar i ett närområde. Han ser som sitt mål att mobilisera unga muslimer, illa integrerade i de länder där de lever och fyllda av revoltanda. Efter en lämplig indoktrinering och utbildning i vapenhantering skulle de kunna föra Europa till ett sammanbrott och bereda vägen för islams seger i världen. Kort efter att Suri lagt ut sin text fångades han in i Baluchistan under den amerikanska arméns offensiv mot al-Qaida och fängslades.

Keipel påpekar att den indoktrinering

FOTO: WISBERNARD/GETTY IMAGES

som Suri ser som ett första led i sitt system redan var på gång, och den sker till stor del i fängelsevärlden. Som exempel berättar han hur de framtida förövarna till dåden i Paris januari 2015, Shérif Kouachi och Amedy Boulibaly, i fängelset i Fleury-Mérogis, där de satt för smärre rån de begått, blir imponerade av Algeriern Djamel Beghal, som har tillbringat en tid i ett talibanskt träningsläger och fångslats när han var i färd med att förbereda ett attentat mot den amerikanska ambassaden i Paris. Fenomenet var uppmärksammat och beskrivet, men berörda myndigheter insåg inte allvaret i det hela. Möjligen hade Frankrike invaggats i en sorts lugn, då inga attentat hade drabbat landet sedan 1995.

Då och under pågående presidentvalskampanj händer det. Den 19 mars 2012 mördar den fransk-algeriske Mohamed Merah helt kallblodigt tre barn och en lärare i en judisk skola i Toulouse, på dagen 50 år efter det att Evianavtalet, som markerade slutet på Algerietkriget, trädde

i kraft. Det visade sig att han var den som tre dagar tidigare även skjutit fyra militärer, varav tre var från Nordafrika och en från Guadeloupe. I deras fall var anledningen att de tjänade den franska krigsmakten. I ett dramatiskt slutskede sköts Merah till döds av en fransk antiterroriststyrka.

Enligt Kepel följde mordet punkt för punkt Suris "handbok". Offren fanns i Mehars närområde, de var trosfiender eller renegater. Merah var en småkriminell som radikaliserats genom sina fängelsevistelser samt av att han umgicks i salafistkretsar i Sydfrankrike.

Det var uppenbart att salafismen expanderade i Frankrike. En minoritet av muslimer förverkligade sin dröm att delta i krig i Syrien och i Irak, men samtidigt skyttade också en annan möjlighet. Den generation som deltagit i

upproret 2005 hade nu nått myndighetsålder och därigenom, till skillnad från de föräldrar som inte var födda i Frankrike, hade de alla medborgerliga rättigheter. För första gången skulle ett muslimskt valdeltagande vägas in vid viktiga nationella val. Enligt Kepel kom den övervikt på 1,3 miljoner röster med vilka Hollande vann presidentvalet 2012 till stor del från muslimer.

Stora förväntningar ställdes på vänstern av förörternas medborgare. Under de tre första åren av sitt mandat har dock regeringen ägnat föga uppmärksamhet åt förörterna. Arbetslösheten fortsätter att stiga, framförallt för dem utan högre utbildning och för dem som har en examen är diskrimineringen på arbetsmarknaden en verklighet. Förtroendet för regeringen sviktar. Den reformsocialisterna genomförde 2013 om samkönade äktenskap fick en förödande verkan på det muslimska väljarunderlaget, då homosexualitet är en dödssynd inom islam.

Det Kepel ser som en möjlig utveckling är uppkomsten av islamiska lobbygrupper, verksamma snarast i konservativ anda. De skall verka för traditionella familjerelationer och ett samarbete med katolska friskolor som lämnar klädvalet fritt för flickor och undantar dem från undervisning i genusteori. Bidrag för ungt entreprenörskap bör ersätta socialbidrag.

Det sägs aldrig i klartext att ett politiskt muslimskt parti skulle kunna bildas. Åtminstone skulle detta inte kunna ske inför presidentvalet 2017. Genom att ingående berätta om författaren Michel Houellebecqs senaste bok *Underkastelse*, som kom ut i januari 2015 och som skildrar ett Frankrike som sedan 2022 befinner sig under islamiskt styre, frammanar dock Kepel hos läsaren tanken att franska muslimer skulle kunna ta makten av egen kraft. Ségolène Royals kryptiska uttalande 2007 får i detta sammanhang, ironiskt nog en helt oväntad betydelse.

Dessa spekulationer bör snarast ses som en kraftfull varning från Kepel till dagens politiska partier. Storstädernas vanskötta förorter, vilka av många betecknats som tidsinställda bomber, kan återigen komma att brisera. ❀

Ruth Lötmarker

**TERREUR DANS
L'HEXAGONE**
GENÈSE DU DJIHAD
FRANÇAIS
GILLES KEPEL
Gallimard 2015

William Waldegrave: konservativ arketypp.

FOTO: PETER MACDIARMID/GETTY IMAGES

Karriärist med känsloliv

MEMOAR

Vad är kärnan i konservatismen? Vad kännetecknar en effektiv politisk ledare? Var thatcherismen ett resultat av tvingande omständigheter snarare än en ideologi? Detta är tre av många viktiga frågeställningar som William Waldegrave berör i sina memoarer. Han har en hel del erfarenhet att luta sig mot. Han var verksam under tre konservativa premiärministrar (Heath, Thatcher och Major) och satt i regeringsställning mellan 1981 och 1997. Längre var han också själv ett partiledarkandidat.

På många sätt representerar Waldegrave en konservativ arketypp. Han är son till en earl, uppväxt på ett gods och utbildad på Eton, Oxford och Harvard. Ändå talar han tämligen distanserat om två huvudströmningar i den egna överklassmiljön. En strömning, representerad av mammas sida av släkten, är en miljö inom vilken han säger att ideologin egentligen hade liten betydelse. Det viktiga var att

synas och glänsa och vinna priser, må det vara skoldiplom, sportpokaler eller ministerposter. Den andra strömningen, representerad av pappans sida, beskriver en form av puritansk konservatism som var socialt hierarkisk men som idealt också präglades av ömsesidig solidaritet. Privilegier definitivt, men också ett visst förakt för pliktförsummelse, subversiva socialister och snabba pengar. Tänk lord Grant-ham i *Downton Abbey*.

Fleråttio år konservativa premiärministrar har tillhört denna skara, även om det var Benjamin Disraeli (premiärministern på 1800-talet som var något så suspekt som en medelklassfigur med italienska och judiska anor) som först slog mynt av begreppet av *One Nation Conservatism*. I en mening överförde han då jordbrukssamhällets solidaritetstänk till riksplånet.

Den misstänksamhet mot radikala samhällsexperiment som kanske är det mest kännetecknande draget för konservatismen beskriver Waldegrave mindre som ett uttryck för en typiskt konservativ ideologi än som *avsaknad* av ideologisk

övertygelse. Waldegrave, klassiskt skolad, instämmer med flera konservativa politiska filosofer i att det inte finns någon konsekvent hållbar moral eller vägledande princip. Han menar att om vi rannsakas oss själva så väljer och vrakar vi, egenlystigt, mellan alla möjliga sorters tanke-gods. Därav en hälsosam generell skepticism gentemot alla politiska universallösningar, oavsett hur förföriskt dessa kan låta. "Lär dig att identifiera nonsens" är hans favoritdevis. Statsmannaskap handlar, enligt Waldegrave, om att göra sitt bästa utan övertro på egna förmågor. Centralt är att undvika att göra skada.

Därmed repeterar boken konservatismens idag undervärderade förtjänster. Samtidigt ger han också exempel på att inte heller socialkonservatismen har mycket att sätta emot excesser som följer av droppvis smygande förändringar. På 1970-talet hade den ekonomiska korporativismen dominerat i ungefär 40 år. Tidens subventionspolitik och rituella lönepåslag, som fackföreningarna låg bakom, hade därmed utvecklat till tradition. Det medförde ständigt försämrade konkurrenskraft samt strukturellt stöd för döende (och miljöförstörande) industrigrenar. Som lök på laxen också skuldborg och hyperinflation. Den konservativa regeringen Heath (1970–74) tutade ändå på i den vedertagna andan. Waldegrave menar att krisläget till slut blev så akut att reversering, det som senare etiketterades som *thatcherism*, följde av tvingande snarare än ideologiska skäl.

Han påminner om att det var Labour-regeringen Callaghan (1974–79) som, förslutligen, initierade såväl skuldsaneringskampen som den monetaristiska inflationskampen. Fackföreningarna svarade med strejker som ledde till sopberg, elransonering, obegravda lik samt rentav personalkris på barnsjukhus. Waldegrave hävdar att Thatcher inte vann valet 1979 på grund av en då särskilt avvikande linje (den utvecklades först efteråt), utan för att fackföreningarna till slut fått väljarna att tappa tålamodet.

Waldegrave kastar också ljus över den viktiga skiljelinjen mellan socialkonservativa och liberalkonservativa. Av födsel och ohejdad vana tillhörde han det första lägret, men han menar att han ändå förfördes av vad han beskriver som den intellektuella tydligheten hos den liberala falangen. Liberalkonservativa, som på 1970-talet hade litet av en intern kufstämpel, producerade en vägkarta som partiet förut inte haft. Det medförde en säkerhet i tonen – och ibland oresonlighet – som var tämligen väsensskild från den patriarkaliskt "förstående" konservatism som alltid förutpråglat partiet.

Vidare går Waldegrave in på att effektivt ledarskap kräver både allierade och vägkarta. Heath hade det första men inte det andra. För "uppkomlingen" Thatcher var det snarare tvärtom. Om motiven bakom palatskuppen som fällde henne, blir Waldegrave lika diffust motsägelsefull som alla andra omedelbart inblandade. När hon var ute på hal politisk is, som gällande *poll tax*, så gällde det också flertalet andra i partiet. Med viss stolthet beskriver Waldegrave sig själv som den allmänt avskydda skattens huvudarkitekt. Han antyder att Thatcher inte var lika reflekterande som till exempel han själv, och att en form av enkelspårighet förklarade hennes handlingskraft. Det är en bekväm förklaring för hennes bödlar, men motbevisas med råge av hennes egna memoarer. Dessutom skriver Waldegrave på annan plats att Thatcher kunde vara betydligt mer obeslutsam än vad ryktet gjorde gällande. Samtidigt säger han att hennes fasthet även när det blåste snålt, efter att hon väl fattat ett beslut, gjorde att hon förtjänar sitt rykte som politisk gigant.

Han hävdar att det var helt nödvändigt att bryta fackföreningarnas makt för att att få bukt med arbetslösheten, samtidigt som han kritiserar Thatcher för att maktbalansen därmed skiftade i de svagas favör. Det var denna nyanslösa resonemangslinje (en strukturellt underbyggd arbetslöshet befäster förstås en permanent underklass) som gjorde att Thatcher talade om partietablissemangen som "blöta" och drivna av en personlig privilegieskuld som gjorde de svaga en otjänst. Waldegrave väljer att inte alls beröra denna motkritik, vilket försvagar hans testamenten över Thatchereran och stärker misstanken att hon kanske främst avpolleterades för att hon blivit så dominant att många i den gamla partieliten kände sig förbigångna. Egomassage var aldrig hennes starka gren.

Förmodligen var det inte oviktigt att många av de socialkonservativa stötar – inklusive Waldegrave – var mer eller mindre analfabeter ifråga om såväl ekonomisk teori som ekonomisk praktik. Därmed kunde de inte göra sig gällande kunskapsmässigt i den nya och mer meritokratiska miljö som Thatcher uppmuntrade. Hennes sociala otålighet hjälpte henne inte heller. Waldegrave nämner hur pinsamt det kunde bli när hon högg irriterat mot långvariga vapendragaren Geoffrey Howe. Varför? Hon irriterade sig på hans tendens att mumla.

Krypskyttet från det egna partiet (i kombination med vänsterns exempellösa hatkampanjer) blev i längden för mycket. Det kan betraktas som symboliskt i flera bemärkelser att partimotståndarna ändå inte vågade sig på att låta henne

Elitens fortskaffningsmedel: pappa ringer ett samtal.

FOTO: LENNART REHNMAN/TT

schavottera förrän efter det att hon mist tidigare nyckelallierade (Geoffrey Howe och Nigel Lawson) på grund av sitt robusta motstånd mot ERM (eurosamarbetets pilotprojekt). Med facit i hand konkluderar även Waldegrave att hon återigen hade rätt i sakfrågan.

Många mänskliga iakttagelser blåser liv i Waldegraves berättelse. Han skriver att boken är avsedd att porträttera känslolivet hos en karriärpolitiker, och det gör han

"Statsmannaskap handlar, enligt Waldegrave, om att göra sitt bästa utan övertro på egna förmågor. Centralt är att undvika att göra skada."

skickligt utan att förfalla åt narcissistiskt koketteri. Han talar om sin fru i så lyriska ordalag att det inte går att beivla att hon är hans emotionella centrum, och han lyckas ändå undvika att det blir larvigt. Däremot är han tämligen hård mot sig själv. Han skriver att han hela livet igenom varit blyg och osäker, förmodligen för att han var sist i en syskonskara på sju och alltid hade svårt att få en syl i vädret.

Dessutom måste han alltid leva med föreställningen att han fått allt serverat. Av goda skäl. Det var räknacka in till både det ena och det andra. Självklart blev det viktigt för honom att manifestera att han kunde göra sig gällande på egna meriter. Men vad var en god prestation när pappa ringer ett samtal för att ordna en glidaranställning i näringslivet (vilket skedde)? När bankverksamhet betraktas som vulgärt (där hämtade han pengar efter att han år 1997 åkt ur parlamentet, men han talar om upplevelsen med avsmak)? När journalistik inte betraktas som tillräckligt karriärbefrämjande (därför avböjde han positionen som chefredaktör för tidningen *Spectator*).

För Waldegrave är det bara politiken som verkligen

betytt något. Han är befriande öppen med att han nästan ända fram i nutid varit så besatt att han inte kunnat förstå hur någon annan sfär kan vara av intresse: "How can these [normal] people, walking on the pavement, live?" Vidare tycks han vara genuint besviken över att han, trots sina förspång, aldrig lyckades vinna någon av de främsta ministerposterna.

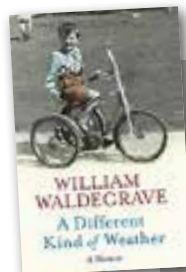
Det var också med en hårsman han poitiskt överlevde en skandal kring huruvida han känt till att ett brittiskt företag försökte sälja vapenkomponenter till Mellanöstern. Till slut friades han, men hans rykte återhämtade sig aldrig. Bitterheten är stor och kanske främst för att hans dittills egentligen enda profilering (undantaget *poll tax*) var hans renommé som hedersman.

Det gör nog ingenting att Waldegrave aldrig blev premiärminister. Trots en rad vettiga tankar tycks han vara mer av en följa strömmen-figur än en ledare. Hans praktiska devis tycks ha varit att hålla huvudet nere och av garderingsskäl göra

som flertalet andra. Problemet är förstås att när alla andra gör samma sak finns det ingen som leder. Om en ändå tar täten genom att tala klarspråk, framstår övriga som en smula löjliga. Han eller hon undermineras då med epitet som "cynisk" och "krass". Om än först efter att ha löst det krångel som ingen annan kunde hantera. Den logiken gäller inte bara i Storbritannien. Det är förmodligen av likartade skäl som en "smidig" person som Stefan Löfven leder Sverige, en sådan som inte rubbar några interna maktcirklar, snarare än en oändligt mycket mer realistisk och kapabel "buffel" som Göran Persson.

Om än inte avsiktligt så pekar ändå Waldegrave mot lärdomar som denna genom sin föredömligt öppna och självutlämnade stil. Det är genom sina memoarer som Waldegrave till slut verkligen lyckats göra sig gällande på egna meriter. ✨

Mark Brolin

A DIFFERENT KIND OF WEATHER
A MEMOIR
WILLIAM WALDEGRAVE
Constable 2015

Förtroendefullt umgänge (juli 1941): Ivan Maisky (th) tillsammans med Polens premiärminister Władysław Sikorski (tv), utrikesminister Anthony Eden och premiärminister Winston Churchill.

FOTO: TT

HISTORIA

När man tittar bakåt på nationers agerande under historien ter sig vänskapskonstellationer, förlopp och utfall ofta som givna. När man tar del av dokument från motsvarande skeden ter sig tvärtom det mesta som öppet för att ha kunnat bli på annat vis, sakna statiska positioner och ha stort spelrum för tillfälligheter. Ta det här med andra världskriget och hur stormakterna grupperade sig, till exempel. En ny bok kastar nytt ljus över kriget och dess upprinnelse som politiskt spel, lösligheten i det som trots allt blev.

Gabriel Gorodetsky, en elev till Isaiah Berlin som tidigare hade skrivit om Stafford Cripps göranden som Storbritanniens ambassadör i Moskva 1940–1942, och som för tillfället var sysselsatt med att studera hur det kom sig att Sovjetunionen 1947 godkände tillkomsten av staten Israel, fick på ryska utrikesdepartementets arkiv 1993 tillgång till en dagbok som genast gjorde honom alldeles svinfärdig av upphetsning. Författare till dagboken var Ivan Maisky, Sovjetunionens ambassadör i London 1932–1943.

Den utgåva som Gabriel Gorodetsky ombesörjer mer än 20 år efter sitt fynd i Moskva heter *The Maisky Diaries*. ”Diplomatprosa”, fnyser nu någon föraktfullt. Jo, men inte vilken diplomatprosa som helst. Ivan Maiskys dagbok har ett mycket högt oktanvärde såväl historiskt som litterärt.

Han har åtskilligt att meddela och gör det – även i engelsk översättning – virtuost, både berättartekniskt och stilistiskt. Det är förstås inte så att han tillhandahåller facit till just någonting. Men att ta del av hans perspektiv är särdeles berikande.

Vad är det då som kan vara så märkvärdigt? I sällskap med Maisky stiger man som läsare in i föreställningsvärldar, sådana som härskar i Moskva respektive London. Legio är ögonblicksbilder av de personligheter som skapade historia, konkreta, skarpa. Man skulle kunna säga att Maiskys verksamhet under de aktuella åren har två centrala teman; fram till någon gång våren 1939 att bidra till att få till stånd en allians mellan Sovjetunionen, Storbritannien och Frankrike; från någon gång efter den 22 juni 1941 att övertygga Storbritannien om att snarast landstiga i Frankrike och öppna en andra front mot Tyskland.

Alliansambitionen går om intet. Neville Chamberlain har för att undvika den istället först satsat på att blidka och komma överens med Tyskland och sedan på ”kollektiv säkerhet” med proklamerad närhet och garantier till småstater. Varför är Chamberlain så obenägen att ingå en överenskommelse med Stalin? Han är mer rädd för Sovjetunionen än för Tyskland, menar Maisky och åberopar bland annat ett privat motiv. Chamberlain och hans bundsförvanter i brittisk politik är för sin försörjning och bekvämlighet beroende av sådant som inkomster från jordegendomar

som de sällan besöker och dividend från en gång placerat kapital. Redan måttlig socialism skulle göra dem hjälplösa. Annat är det med Chamberlains vedersakare Winston Churchill, som förvisso tillhör den förnämsta aristokratin men som försörjer sig på arbete – ja, får kopiösa inkomster som skribent och författare. Han kan just därför tillåta sig att se den politiska situationen i Europa som den är.

I Moskva är Josef Stalin och hans medarbetare inte villiga att satsa en enda kopek på något så diffust som ”kollektiv säkerhet”. Man misstänker att britterna spelar falskt, att de tillsammans med fransmännen försöker vända Tysklands aggressivitet österut, kanske rentav önskar få till stånd en antikommunistisk allians med Frankrike och Tyskland. Hellre förekomma än förekommas. Den judiske utrikesministern Maksim Litvinov, som under 1930-talet har lagt om Sovjetunionens utrikespolitik, ändrat en tidigare inriktning på klass mot klass till en inriktning på front mot nazismen, byts ut mot Vjatjeslav Molotov, som snickrar ihop en icke-angreppspakt med sin tyska kollega Joachim von Ribbentrop med hemligt tilläggsprotokoll som ska tillåta båda parter att gå på jakt efter territoriellt rov.

Andra världskriget bryter ut. Churchill blir marinminister och fraterniserar allt oftare med Maisky. De båda herrarna är överens om att Sovjetunionen och Storbritannien inte har kolliderande intressen och bör undvika att förklara varandra krig.

En prövning blir Sovjetunionens angrepp på Finland. Churchill, som inte har stuckit under stol med vad han tycker om det politiska systemet i Sovjetunionen, men som har varit lika tydlig med att han uppfattar Tyskland som huvudmotståndare, är inte obenägen att rycka till Mannerheims hjälp. Dock äger han ännu inte avgörande beslutsmyndighet och blir motsagd till och med av närstående som Anthony Eden, som cyniskt frågar sig om det vore "a world-rocking tragedy" om "the Finns go under", och lord Beaverbrook, som är lika krass i denna fråga och kommer att förbli det även beträffande Baltikum ("Rysslands Irland"). Maisky drar en lättnades suck när Mannerheimlinjen blir genombruten och fredsavtal följer. Han sitter på åhörarläktaren i underhuset när Chamberlain kommenterar faktum och iakttar dennes "impotenta raseri".

Ja, Churchill och Maisky fraterniserar. Första gången Maisky såg Churchill med egna ögon var när hertigen av Kent på senhösten 1934 gifte sig med prinsessan Marina av Grekland. I Westminister Abbey noterar Maisky att Churchill blir rörd, att han inte kan hålla tårarna tillbaka. Många år senare, när Stalin trycker på om en andra front, kommer Maisky gång på gång att stifta bekantskap med Churchills känslolöshet. Själv är han mån om att Eden, som nu är utrikesminister, ska närvara vid

"Churchill tycker inte att han ska behöva tåla förolämpningar från en som har idkat våld i maskopi med Hitler. Eden jämkar och är smidig, kanske lite för smidig."

sammanträffandena. Eden kan gjuta olja på vågorna när Churchill blir sårad av den bryska tonen i Stalins budskap och bruser upp. Churchill tycker inte att han ska behöva tåla förolämpningar från en som har idkat våld i maskopi med Hitler. Eden jämkar och är smidig, kanske lite för smidig, lite för tillmötesgående mot Sovjetunionens synpunkter, så tillmötesgående att han vid ett besök i Washington framåt våren 1943 blev nödsakad att skämtsamt förklara att han var Storbritanniens utrikesminister och inte "rysk ambassadör".

I Moskva var Stalin vred och hade svårt att hålla sin misstro mot britterna under kontroll. Ju längre kriget lider, desto starkare blir tanken att britterna med gillande åser hur tyskarna och ryssarna förblöder i kamp mot varandra. Och desto starkare blir fruktan att britterna och amerikanerna ska slå till mot Sovjetunionen sedan denna till sist har krossat Tyskland. Maisky blir i allt högre grad behärskad av oro, skräck för att bli hemkallad och undanröjd. En andra front låter ju vänta

på sig, vilket betyder att han misslyckas med sin viktigaste uppgift. Så länge Litvinov var utrikesminister kände han sig förhållandevis trygg, men Molotov fyller honom uppenbarligen med fasa. Han har fått veta att hans föregångare som ambassadör i London, en troende kommunist som varken rökte eller drack och talade knackig engelska och därför inte ens fraterniserade, vare sig med Churchill eller någon annan britt, möjligen med undantag för någon lurvig skald och ärkebiskopen av Canterbury, hade blivit arresterad och mördad. Han kommer att bevittna hur militärattachén vid hans egen beskickning blir anmodad att resa österut och sedan röner samma öde. Och han vet bara alltför väl att hans sväger har blivit avrättad och hans svägerska sänd till Gulag.

Maiskys oro och skräck är inte utsagd i dagboken men ligger omsider som en ihållande underton i den och antyds någon gång tämligen sarkastiskt. Gabriel Gorodetsky skriker dessutom läsaren till hjälp med en myckenhet distinkta kommentarer, vilket bidrar till att göra utgåvan så fascinerande. Han presenterar förlöpande belysande sidomaterial. Det kan röra sig om utdrag ur Maiskys mer eller mindre privata brev eller ur hans telegram till utrikesdepartementet i Moskva. Det kan röra sig om nedteckningar gjorda av sådana som Maisky träffade och sam-

talade med, där karakteristiker bär information om vad som har avhandlats överensstämmer eller kolliderar. Det kan röra sig om kärnfulla porträtt av gestalter i det myllrande galleri av individer som fyller dagbokens sidor, där flera faller en replik och försvinner ur handlingen lika snabbt som de har trätt in i den. Gorodetsky ramar också in dagboken med ett före och ett efter.

Så hade känslan av utsatthet en genes. Maisky, uppväxt i en judisk familj i Sibirien, hade som student i Sankt Petersburg ryckts med av upproret mot kejsaren 1905. Utländsk mångårig exil följde, först i München, sedan i London. Det var i London som Maisky lärde känna Litvinov och faktiskt också dennes företrädare som utrikesminister – eller folkskommisarie för utrikes ärenden, som det först hette – Georgij Tjitjerin. Till skillnad

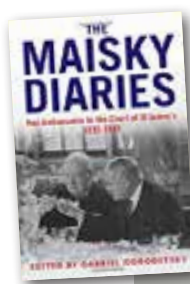
Stalin, Roosevelt och Churchill i Teheran, november 1943.

FOTO: TT

från sina båda åtskilliga år äldre bekanta var Maisky mensjektiv och en beundrare av västlig civilisation. Efter februarirevolutionen 1917 återvände han till Ryssland och blev biträdande arbetsminister i Kerenskijns regering. Bolsjevikernas oktoberrevolution motsatte han sig, och under inbördeskriget som följde hörde han till de demokratiska socialister som anslöt sig till den vita sidan. Hans förtroga från åren i London hjälpte honom att rehabilitera sig sedan de röda hade vunnit. Han fick en fristat på utrikesdepartementet, där hans språkkunskaper och bildning var användbara.

När han blev hemkallad 1943 fruktade Maisky att damoklessvärdet skulle falla och dekapitera honom. Men Stalin var som Stalin var. Han höll Maisky i reserv om han skulle behöva göra sig av med Molotov och för att Molotov skulle veta att han inte var oersättlig. Till sist blev Maisky likväl gripen, i februari 1953, anklagad för att ha gått Storbritanniens ärenden. Ett par veckor senare dog Stalin, och Maisky räddades mirakulöst. Sina återstående år – han levde till 91 års ålder – tillbringade han som ledamot av Vetenskapsakademien, sysselsatt med historieforskning och med att skriva politiskt tillrättalagda memoarer. Till sina dagböcker, som hade blivit funna och omhändertagna av myndigheterna, hade han då endast partiell tillgång. ✿

Peter Luthersson

THE MAISKY DIARIES
RED AMBASSADOR TO
THE COURT OF ST JAMES'S,
1932-1943
GABRIEL GORODETSKY (RED)
Yale University Press 2015

De lovar för mycket

EN LEVNADSREGEL MED betydande poänger är att man ska försöka hantera – eller på svengelska: ”managera” – förväntningar. Det gäller både i privata och professionella sammanhang.

En bra livspartner, far, dotter, kamrat, medarbetare, chef, medborgare etc gör det som förväntas. Från att gå ut med soporna och göra läxorna till att möta deadlines och infria vallöften.

Men vi påverkar också förväntningarna. Om vi vet att vi inte kommer att hinna hem till middagarna är det normalt bättre att tala om det i förväg. Besvikelsen uteblir inte, men den blir förhoppningsvis mindre. Framförallt är det en dålig idé att lova för mycket. I likhet med alla viktiga levnadsregler är den lika självklar i teorin som krävande i praktiken. Och den gäller inte bara fysiska personer, utan även företag.

Det finns företag som närmast satt i system att överträffa förväntningarna på sina kvartalsrapporter. En riskfylld strategi då förväntningarna riskerar att gradvis skruvas upp. Samtidigt finns det verksamheter som anser sig ha råd med – och i många fall har råd med – att systematiskt göra sina kunder besvikna. Alla som ätit middag på en flygplats vet vad jag menar.

DEN SOM FÖLJER Donald Trump kan konstatera att hantering av förväntningar verkar helt ha upphört att ha betydelse i amerikansk politik. Det räcker att lyssna på Trump i fem minuter för att inse att det är som att äta middag på en flygplatsrestaurang som säger sig vara listad i *Guide Michelin*. Det ställs ut löften som aldrig kommer att infrias. På löpande band.

Ett exempel är den mur mot Mexiko som Trump lovar att bygga och som han dessutom ska tvinga mexikanerna att betala. I sig magstarkt. Trump nöjer sig dock inte med det. Argumentet för att Mexiko ska betala är ländernas handelsbalans. De mexikanska medborgarna ska betala Trump med pengar som de fått för att amerikaner helt frivilligt köpt prylar som tillverkas söder om gränsen. Möjligen blir det inget nytt Alamo, men USA skulle ställa till enorma skador i relationen med det viktigaste grannlandet. Detta kommer rimligen inte att ske. Men vem vet med Trump.

Amerikansk forskning har länge talat om ett presidentämbetets förväntansgap. Väljarna projicerar stora förväntningar på presidenten och blir besvikna. Frågan började på allvar diskuteras på 1960-talet och har under senare år empiriskt belagts i flera studier.

Förväntansgapet leder till missnöje och minskat stöd för sittande presidenter, vilket i sin tur ger minskat handlingsutrymme. Inte minst för att en impopulär president har svårare att få stöd i kongressen.

Forskningen beskriver också en sorts förväntansgapets dynamik mellan väljarna och presidenten. Väljarna förväntar sig att presidenten ska ”fixa” olika saker och presidenten (både som vald och som kandidat) låter dem förstå att han kan göra det.

Inget ekonomiskt, geopolitiskt eller annat problem är för stort för att Trump inte ska säga

att han kommer att lösa det på en något utdragen kafferast. Från bekämpningen av IS till konkurrenskraften för amerikansk basindustri. Har man byggt några kasinon och en och annan golfbana är det i grunden småpotatis.

Ronald Reagan sa i sitt första installationstal 1981 att staten inte kan vara lösningen när staten är proble-

met. Donald Trump kommer inte att vara lösningen. Frågan är hur stort problem han blir.

Tage Erlander myntade på femtiotalet uttrycket ”de stigande förväntningarnas missnöje”. Erlander såg framför sig hur den ekonomiska tillväxten och utbyggnaden av den svenska välfärdsstaten skulle driva fram önskemål om fler och mer omfattande reformer. Med facit i hand är det tydligt att Erlander hade rätt och att han gjorde lite för att stoppa detta missnöje. I slutet av 1980-talet kom det att ta tvärstopp.

DE SENASTE KNAPPA tjugo åren har kännetecknats av stigande förtroende för svenska politiker och institutioner. En period i skuggan av 1990-talskrisen och av vad som hände när bubb- lan av ”de stigande förväntningarnas missnöje” sprack. Svenska ledande politiker – på båda sidor – har spelat ned förväntningarna. Och belönats för det. Åtminstone fram till nu.

När 1990-talet går från nutid till historia står vi kanske i början av en ny cykel av stigande förväntningarnas missnöje.

När Winston Churchill – som inte var främmande för äventyrligheter – talade i underhuset som nyvald premiärminister var ”blod, möda, tårar och svett” det enda han kunde erbjuda det brittiska folket. Förbundsrepublikens första förbundskansler Konrad Adenauers främsta löfte till de tyska väljarna var ”Keine Experiment”. Inga experiment.

Winston Churchill och Konrad Adenauer kunde hantera förväntningar.

”Svenska ledande politiker – på båda sidor – har spelat ned förväntningarna.”

Fredrik Johansson

PÅ AXESS TV.
PÅ AXESS.SE
NÄR DET PASSAR

SKOTTLAND OCH DESS FÖRFATTARE

Den brittiske journalisten Andrew Marr porträtterar skotska författare som både utmanat och definierat Skottlands identitet under de senaste tre hundra åren.

Första avsnittet sänds fredag den 15 april kl 21.00 och då möter vi den osannolike litteräre hjälten **James Boswell**. Samma tid veckan därpå lär vi oss om **Walter Scott** som var en flitig författare av romaner om spänning och romantik, men som också bidrog till att skapa myten om ett land med modiga män ständigt klädda i kilt. Den tredje och avslutande delen sänds fredag 29 april kl 21.00 och handlar om poeten **Hugh MacDiarmid**, känd för att ha förnyat skotskan som litterärt språk.

Axess TV, fredagar i april kl 21.00 • Hela veckan på axess.se

Klassisk bildning på

AXESS TV

PosttidningB

Axess Magasin
PressData AB
Box 610
832 23 Frösön

OYSTER PERPETUAL EXPLORER II

ROLEX

KRONS
STOCKHOLM
krons.se

— 1851 —
NYMANS UR

WATCHES & JEWELRY
STOCKHOLM | VÄSTERÅS
WWW.NYMANSUR.COM